

ЗОЛОТА ПЕДАГОГІЧНА СКАРБНИЦЯ

О. М. Ворожейкіна

100

ЦІКАВИХ ІДЕЙ

для проведення уроку

Книга скачана с сайта <http://e kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
2011

УДК 373.3/5

ББК 74.2

В75

Серія «Золота педагогічна скарбниця»
Заснована 2008 року

Ворожейкіна О. М.

В75 100 цікавих ідей для проведення уроку. — Х. : Вид. група «Основа», 2011. — 287, [1] с. — (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).

ISBN 978-617-00-0746-9.

Як зробити урок корисним і цікавим? Яким має бути сучасний учитель? Як скласти портфоліо вчителя й учнів? Як обрати і використати сучасні нетрадиційні форми та технології навчання? Як підготуватися до письмових робіт і тестування? Які інноваційні методи використувувати в роботі з обдарованими дітьми?

На ці та багато інших запитань відповідь наш посібник. Для вчителів, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 373.3/5
ББК 74.2

Навчальне видання

Серія «Золота педагогічна скарбниця»

ВОРОЖЕЙКІНА Олена Миколаївна

100 ЦІКАВИХ ІДЕЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ

Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*

Підп. до друку 01.11.2010. Формат 60×90/16. Папір газет.

Гарн. шкільна. Ум. друк. арк. 18. Зам. № 10-12/13-04.

ТОВ «Видавнича група «Основа»

61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66

Тел. (057) 717-99-30

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

ISBN 978-617-00-0746-9

© Ворожейкіна О. М., 2010

© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2011

Зміст

Передмова	5
Учитель... Який він?	7
Артистизм і стильність учителя	7
Імідж сучасного вчителя	11
Практичні поради виховного характеру	19
Портфоліо вчителя й учнів	23
Портфоліо вчителя	23
Портфоліо учня	29
Структура комплексного портфоліо	38
Навчасмо і навчаємося	42
Алгоритм підготовки до уроку	42
Творчі завдання на уроці	48
Незвичайні уроки	48
Сучасні технології	101
Використання нетрадиційних технологій навчання в сучасній школі	101
Критерії обирання технологій навчання	102
Інтерактивні методи навчання	103
Ігрові методи навчання	138
Технологія концентрованого навчання (занурення)	144
Проектна технологія навчання	145
Модульне навчання	157
Індивідуально орієнтоване навчання	159
Інтегроване навчання	164
Проблемне навчання	169
Домашнє завдання	171
Домашнє завдання — нові тенденції в педагогічній науці й практиці	171
Які домашні завдання можуть бути у старшій школі	175
Використання короткострокових проектів як домашніх завдань	176
Інтелектуальні ігри	178
Теоретичні засади	178
Складання сценарію проведення інтелектуальних ігор	179
Основні правила складання запитань для «Брейн-ринга» й «Що? Де? Коли?»	187

Положення інтелектуально-пізнавальної гри «Найрозумніший»	188
Положення інтелектуально-пізнавальної гри «Ерудит»	189
Положення інтелектуальної гри «Знаю!»	192
Творчі ігри	192
Письмові роботи	194
Реферат	194
Доповідь	201
Твір	204
Тестування	221
Готуємо тест	221
Інноваційна робота з обдарованими учнями	226
Особливості роботи з обдарованими учнями	226
Наукова робота учнів	231
Додатки	247
Додаток 1. «Траплялося й гірше...»	247
Додаток 2. Унікальні професії (класна година з передпрофільної підготовки)	254
Додаток 3. Поради на будь-який випадок життя	263
Додаток 4. Фізкультхвилинки	276
Додаток 5. Розвивальні та навчальні ігри	280
Література	288

Передмова

Кому потрібні інновації й чи потрібні взагалі?

Учителеві часом бракує часу, щоб замислитися над тим, навіщо потрібна інноваційність, удосконалення професійної майстерності... А виявляється, питання підвищення ефективності роботи вчителя сьогодні є дуже актуальним. У світі бракує кваліфікованих учителів. Незадоволення своїм становищем у суспільстві, низька заробітна платня, відсутність нормальних умов у школі й перспектив для професійного зростання змушують багатьох учителів залишати професію. Педагогічне співтовариство поступово персоналізується — з'явилися педагоги, які самовдосконалюються й не скаржаться на незадовільні умови праці, а щоденно наполегливо працюють над підвищенням власного професійного рівня.

Відповідно до вимог часу й змін у системі освіти змінюються й підходи до підвищення кваліфікації. Завдання системи підвищення кваліфікації вчителів сьогодні вже не полягають тільки в розширенні й поглибленні методичних знань зі спеціальності. Учителі повинні опанувати ефективні сучасні технології й техніки організації педагогічного процесу.

Актуальним у педагогічному процесі стає використання методів і прийомів, що допомагають формувати у школярів навички самостійного здобуття нових знань, збирання необхідної інформації, вміння висувати гіпотези, робити висновки.

Отже, педагогічна праця є одночасно інноваційною та традиційною. Традиційна в орієнтирах на становлення людської гідності учнів, виховання поваги до загальнолюдських цінностей, чеснот; інноваційна у своїй методичній складовій — удосконалюванні техніки успішнішого навчання й виховання дитини. Запропонований вашій увазі посібник присвячений саме цим питанням.

У розділі «Учитель... Який він?» ідеться про артистизм, стильність та імідж сучасного вчителя, а також наводяться практичні поради виховного характеру.

Розділ «Портфоліо вчителя й учнів» містить рекомендації щодо створення портфоліо вчителя, учнів початкової, основної та старшої школи. Наводиться структура комплексного портфоліо.

У розділі «Навчаємо і навчаємося» детально розглядаються підготовка до уроку, творчі завдання на уроці, підготовка і форми проведення незвичайних уроків, методи і форми оцінювання, дидактична ігroteка.

Розділ «Незвичайні технології» ознайомлює з використанням нетрадиційних педагогічних технологій навчання в сучасній школі, критеріями обирання технологій навчання, інтерактивними та ігровими методами навчання, технологією концентрованого навчання, проектною технологією навчання, модульним, індивідуально-орієнтованим та проблемним навчанням, а також інтеграцією в навчання.

У розділі «Домашнє завдання» розглядаються нові тенденції в педагогічній науці та практиці щодо домашнього завдання.

Розділ «Інтелектуальні ігри» містить відомості щодо складання сценаріїв інтелектуальних ігор («Своя гра», «Ерудит-квартет», «Брейн-ринг», «Що? Де? Коли?» та ін.), розробки положення інтелектуально-пізнавальних ігор «Найрозумніший», «Знаю!» тощо.

У розділі «Письмові роботи» розглядаються особливості складання рефератів, доповідей, творів.

Розділ «Тестування» присвячено порадам щодо підготовки тестових завдань, а також методик їх оцінювання.

У розділі «Інноваційна робота з обдарованими учнями» детально розглянуто особливості роботи з обдарованими учнями, порядок організації наукового товариства учнів школи Мала академія наук.

У додатках наводяться перелік унікальних професій, поради на будь-який випадок, фізкультхвилинки, розвивальні та навчальні ігри.

Цей посібник призначено для методистів, учителів та студентів вищих навчальних закладів.

УЧИТЕЛЬ... ЯКИЙ ВІН?

АРТИСТИЗМ І СТИЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ

А. П. Чехов говорив: «Учитель повинен бути артистом, художником, палко закоханим у свою справу!» Письменник, який багато розмірковував над тим, хто такий шкільний учитель, поняття «артист» поширив на всіх педагогів незалежно від того, який предмет вони викладають. На його думку, потрібно, щоб усі науки — математика, біологія, історія або географія — викладалися так само артистично як грається театральна вистава.

Що таке артистизм?

Артист — це віртуоз, майстер своєї справи. Артистизм — це діяльність, що піднесена до рівня мистецтва; це вищий щабель досконалості у роботі. Без нього на уроці неможливо досягти бажаної духовної висоти.

Педагог не має театральних аксесуарів, видовищних засобів впливу: сцени, декорацій, костюмів, оркестру. Шкільний реквізит простий і невибагливий: стіл, стілець, дошка, наочні посібники. Проте, ми говоримо про артистизм учителя.

→ 3 чого складається артистизм учителя?

Що допомагає йому повести дітей за собою, надихнути на пошуки істини, пережити радість відкриття навколишнього світу?

Ерудиція

Учитель — чи не найперша людина, яка відкриває для дітей вікно у світ. Повною мірою він може це зробити лише в тому

випадку, якщо є високоосвіченою людиною, невпинно поповнює свої наукові й мистецькі знання, крокує у ногу з прогресом. Учитель-артист «живе» допитливістю, пізнанням «таємниць», подивом, почуттям нового, сумнівом.

Учитель-артист завжди приймає правильні, педагогічно зважені рішення. Кожне його слово є доречним в ланцюжку подій, кожна цифра повідомляється тоді, коли вона необхідна. Він швидко пригадує потрібні відомості, повсякчас думає, творить, аналізує, підбиває підсумки.

Харизматичність

Проте, іноді розумні, освічені вчителі не викликають у оточуючих почуття людського братерства, духовного єднання. Такі вчителі більше люблять свій предмет, ніж учнів. Вони нібито віддалені від школярів, неприступні, недосяжні. Такому вчителеві бракує харизматичності.

У чому полягає таємниця харизматичності?

Давньогрецький філософ Сократ настільки значний вплив на своїх учнів, нібито володів якоюсь магічною силою. Ця сила — чарівність, здатність заволодіти увагою, почуттями, розумом, увагою інших. Чарівна людина вміє вести за собою, спонукаючи оточуючих до перетворення на краще.

У чарівності проявляється внутрішня краса людини, її самотність, співпереживання оточуючим, гідність.

Основна ознака чарівності — щирість, результатом якої є довіра учня. Жодної неправди, жодної фальші — ані у словах, ані у поведінці. Учителеві необхідно розвивати в собі вміння володіти своїми почуттями, залишаючись щирим.

Педагогічна чарівність неможлива без ідейної зрілості: учитель знає, чого він хоче від учнів сьогодні, завтра й у майбутньому.

Самотність

Учитель повинен бути самотнім, оригінальним. В арсеналі такого вчителя завжди є найновіші психологічні, педагогічні, методичні знахідки. Він активно використовує їх під час уроку; дає особисто оцінює події, про які говорить.

Імпровізація

Спілкування з учнями — це завжди творчість. Учитель заздалегідь визначає очікування від уроку, але реальна зустріч із учнями може змінити очікування вчителя, внести корективи в попередній план. Учитель-артист імпровізує, поводить себе невимушено. Школярів у всі часи приваблював творчий пошук

і можливість приймати рішення. Імпровізація вимагає від учителя максимального контакту й відгуку аудиторії. Такий контакт можливий тільки за умови вільного володіння предметом. Імпровізація — це майстерність. Професійна підготовка вимагає багаторічної внутрішньої підготовки. У заняття з учнями вчитель вкладає зміст усього прожитого життя.

Образність мови

Сучасний школяр чуйніший до естетики слів. Слухаючи радіо, читаючи газети, журнали, книги, переглядаючи телепередачі, учні ознайомлюються із красою слова. Вони переконані у тому, що кожний учитель — математики, літератури, фізики або історії — повинен уміти «словом запалити серця», щоб його слово було художнім, виразним.

Школярі краще розуміють предмет, урок, виступ, якщо вчитель, сполучаючи у своїх розповідях обов'язкову точність і докладність доказів, висловлюється професійно й разом із тим образно.

Образна мова вчителя повинна бути строгою, але науковості необхідно надати цікавої форми, позбавити повчально-канцелярських зворотів, зайвих перекручувань. Ця мова є емоційною, індивідуальною.

На образність мови впливає здатність учителя чітко вимовляти слова. Мова вчителя не повинна бути квапливою. Школярі завжди звертають увагу на дикцію вчителя, її чіткість, ясність, благозвучність, мелодійність.

Інтонація виражає стан мовця: подив, прикрість, торжество тощо.

На образність мови вчителя особливо впливає приємний, звучний голос, його мелодійність, багатство інтонацій.

У мові відбивається не тільки весь духовний світ педагога, але й освіченість та моральні якості, самобутність, артистизм.

Однотонний (постійно високий або постійно низький) голос не дозволяє вчителю-початківцю ритмізувати своє мовлення (тобто підвищувати або знижувати гучність та тривалість звуків), від цього страждає й мелодика мовлення.

Бідність мелодики робить мовлення безглузким, бідний ритм призводить до байдужого мовлення, тому що мелодика є музичним початком думки, ритм — музичним початком енергії, а тембр — музичним початком почуттів. Чим яскравішими є ці елементи, тим музичнішим, художнішим, виразнішим й цікавішим стає мовлення.

Пластика

Пластика — це мова рухів, виразність тіла, вміння використовувати його особливості.

А. С. Макаренко визначив пластичну культуру як органічний елемент педагогічних здібностей. За його переконанням, учитель повинен володіти мімікою, стримувати свій настрій, контролювати жести. Учителеві необхідно вчитися й не соромитися виражати своє ставлення, переживання, настрої до події, про яку йдеться, через жести, міміку, голос. «Внутрішній апарат почуттів» дорівнює «тілесному апарату». Це необхідна умова творчої роботи.

Індивідуальний стиль

Як ми вже зазначали, складовими компонентами артистизму вчителя є ерудиція, харизматичність, самобутність, імпровізація, образність мови, пластика.

Усі ці якості впливають на формування особистості вчителя, а особистість учителя визначає його індивідуальний стиль. Індивідуальний стиль — це сукупність своєрідних проявів учителя як особистості, людини й професіонала.

Стильний учитель — оригінальний, неповторний, самобутній, харизматичний та артистичний.

→ Якими є складові індивідуального стилю вчителя, його особистого «Я»?

Ясність поведінки

Учитель не може бути загадковим сфінксом. Пряmodушність, щирість, чуйність, чіткість учинків та спонукань — це критерії ясності поведінки. Обидві реальності життя вчителя — повсякденна (за межами школи) та зразкова (на очах учнів) — повинні становити нероздільне ціле.

Шляхетна простота

Однаково прониклива увага до всіх людей, незалежно від віку, суспільного становища, інтелектуальних і моральних якостей без жодної фальші, лицемірства, манірності. Поведінка вчителя має бути природною та скромною. Це і є розумною, шляхетною простотою.

Мужня стриманість

Уміння запобігати конфліктним ситуаціям, перейматися через дрібниці, витримка, терпіння, володіння емоціями, зібраність,

уміння спочатку розібратися в усьому, а потім приймати рішення — є складовими стриманості. Хоча в процесі творчої роботи можливі спалахи гарячності.

Лаконізм

Мовлення вчителя повинне бути чітким, ясным, зрозумілим, упевненим — без марнослів'я та повчальної риторики. Під час уроку вчитель має висловлювати думку (фразу), яку учні запам'ятовуватимуть відразу й надовго. Це стосується і похвали, що також повинна запам'ятовуватися.

Отже, згадані нами якості повинні бути властивими всім людям, незалежно від їх професії, але вчителеві вони мають бути притаманними обов'язково. Саме в учителя діти отримують той заряд ідей, поглядів, понять, варіанти розв'язання проблем, що є такими необхідними для формування їх світогляду.

ІМІДЖ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Імідж (від англ. *image* — образ, вигляд, зображення) — це образ, система зовнішніх характеристик людини, що створюють або підкреслюють неповторну своєрідність особистості та завжди відображають індивідуальність; створюється засобами масової інформації, літератури або самою людиною.

Елементи іміджу не обмежуються лише особливостями зовнішності, вони є невід'ємною складовою характеру й індивідуальності людини, формують ставлення до неї решти людей. Те, як людину сприйматимуть оточуючі, здебільшого залежить саме від її іміджу.

→ Хто саме створює імідж?

- По-перше, сама людина, яка придумує, як виглядати перед оточуючими та які відомості про себе повідомляти.
- По-друге, іміджмейкери-професіонали, які займаються створенням іміджу відомих осіб: політиків, державних діячів, артистів та ін.
- По-третє, значну роль у створенні іміджу відіграють засоби масової інформації — періодика, радіо, телебачення.
- По-четверте, імідж створюють люди, які оточують особистість: друзі, рідні, співробітники.

Професія педагога є особливою. Учителі — це ті люди, які завжди перебувають у полі зору учнів, батьків, колег.

Імідж ділової людини обов'язково повинен бути дієвою складовою культури ділового спілкування.

Імідж — це своєрідний людський інструментарій, що допомагає вибудувати взаємини з навколишнім світом.

Поняття іміджу з'явилося в нашій мові наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Слово «образ» означає не тільки візуальний зоровий образ, але й спосіб мислення, дій, учинків. Це вміння спілкуватися, мистецтво говорити й, особливо, слухати. Правильно обрані тон розмови, тембр голосу, доречні рухи багато в чому визначають той образ, у якому вчитель з'являється перед учнями й колегами. Разом із тактом, освіченістю, діловими якостями зовнішність педагога є продовженням його достоїнств, або ще однією негативною рисою, що заважає в житті та кар'єрі.

Пропонуємо вашій увазі анкету для того, щоб зрозуміти, на що у першу чергу звертають увагу учні.

Анкета для учнів

- На що ви звертаєте увагу, уперше зустрічаючись з учителем?
- Які якості вчителя (як викладача) ви цінуєте найбільше?
- Чи важливо для вас те, як виглядає вчитель?
- Чи вважаєте ви, що вчитель повинен одягатися відповідно до останніх тенденцій моди?
- Чи важливими є для вас особисті якості вчителя?
- Чи цікавить вас особисте життя вчителя?
- Чи впливає імідж учителя на ваше ставлення до предмета?

Американський психолог Дж. Міллер відібрав фотографії «гарних», «звичайних» і «некрасивих» людей. Потім продемонстрував ці фотографії дорослим і попросив їх висловитися щодо внутрішнього світу людей, які зображені на фотографіях. «Гарних» було оцінено як упевненіших, щасливіших, урівноваженіших, енергійніших і багатших духовно за решту. Психологи називають це «ефектом ореола». Вчитель зобов'язаний використовувати його у своїй роботі, адже кожний педагог повинен бути гарним в очах дітей, батьків та колег. Звісно, успішна «самопрезентація» вимагає зусиль для підтримання створеного враження. Першим кроком на шляху до створення «ефекту ореола» можна вважати роботу над власним іміджем. Візуальна привабливість — першорядна складова іміджу педагога. Тут важливе значення мають колірна гама робочого костюма, правильно зроблений макіяж і модна зачіска.

Важливою частиною іміджу педагога є й те, наскільки він красномовний. Спілкуючись із учнями, учитель не повинен забувати про тон, яким він розмовляє з іншими людьми. Від цього залежить не тільки емоційний стан учнів, але й їхня працездатність.

Іноді трапляється, що всі елементи потужного іміджу зібрані до купи, але він однаково не працює. Учителеві може бракувати найважливішого аспекту його особистого успіху — привабливості в очах оточуючих.

→ Якими є привабливі люди?

- Часто й охоче посміхаються.
- Мають гарне чуття гумору.
- Природно поведяться.
- Веселі.
- Часто й охоче говорять компліменти.
- Обізнані на етикеті, дотримуються його.
- Упевнені в собі.
- Уміють посміятися над собою.
- Допмагають оточуючим бути відвертою, вільно обговорювати свої проблеми.
- Усвідомлюють свої обмежені можливості й те, що не мають відповіді на всі запитання.
- Дружелюбні, з ними легко спілкуватися.

З-поміж багатого арсеналу матеріалів та методів для створення іміджу люди зазвичай обирають усе те, що використовувати найлегше: посміхатися всім і скрізь; демонструвати щирість і увагу; стежити за взуттям і зачіскою. Однак, оточуючі швидко можуть розгледіти ці «хитрощі». Можна зображувати щирість скільки завгодно, але фальш усе одно викриється. На думку психологів, імідж — це завжди єдність внутрішнього й зовнішнього.

→ Якими є визначальні частини іміджу професіонала?

- Висока самооцінка та впевненість у собі.
- Віра в доброзичливість Усесвіту й віра в добру людину.
- Соціальна й особиста відповідальність («я — причина всього позитивного й негативного в моєму житті»).
- Бажання змінюватися й уміння ризикувати, але не занадто.

Поняття «імідж» можна розглядати не тільки щодо однієї людини, але й організації, міста, навіть країни. Імідж школи визначатиметься іміджем педагогів, які працюють у ній.

Формування харизматичності передбачає величезну роботу над собою, завдяки цьому в оточуючих формується позитивні настанови щодо цієї людини, робить спілкування з нею приємним і комфортним. Слід пам'ятати приказку «По одязі людину стрічають, а по розуму випроваджують». Для багатьох людей інформація, сприйнята зорово, є єдиним «банком даних» про людину, і на цій підставі вони формують свої взаємини з оточуючими. Чим точніше створений образ учителя, тим легше учням, батькам, колегам спілкуватися з ним і тим менше сил потребуватиметься для того, щоб знайти спільну мову з учнями.

→ **Із чого варто починати?**

З посмішки! Посміхаючись, ви починаєте подобатися людям. Посмішка «відкриває» нас, робить доброзичливими, відвертими в очах оточуючих, особливо дітей.

Також діти високо цінують учителя, який має почуття гумору.

→ **Як слід одягатися?**

Силует одягу пов'язаний із соціальним статусом. Одяг високого статусу є «строгим», «офіційним». (Високостатусним вважається силует, наближений до витягнутого прямокутника з підкресленими кутами, а низькостатусним — наближений до кулі.)

Також важливим є колір одягу. У нашій країні ознакою високого статусу завжди була чорно-біла гама.

В одязі вчителя має відбиватися його статус, адже між учнями й учителем повинна виникати певна дистанція.

Отже, потрібно розумно сполучати вимоги моди зі своїм зовнішнім виглядом і дотримуватися такого правила: бути одягненим занадто модно — ознака поганого смаку, відставати від моди теж неприпустимо, тобто варто одягатися модно, але так, щоб це не впадало в око. Справжній учитель не стане одягом підкреслювати свою жіночу привабливість, він на роботі демонструватиме свій розум, професійні навички й здібності.

→ **Практичні рекомендації, що починаються із частки «не»**

1. Не слід одягатися ультрамодно. Незвичайний фасон одягу відволікатиме увагу учнів, занадто яскраві кольори в одязі вчителя стомлюватимуть та дратуватимуть дітей.
2. Не варто навіть молодому вчителю з'являтися в школі в шортах.
3. Не втрачати відчуття міри: навчитися чітко визначати, коли необхідно надягати класичний костюм, коли — робочий халат, святкову сукню, а коли — светр і джинси.

4. Не перетворюватися на «синю панчошу», тобто носити той одяг, що припав до душі й до лица: витриманий, ошатний, помірно модний, елегантний.
5. Не забувати, що одяг завжди повинен бути охайним, чистим, випрасованим, зручним і не заважати працювати із класом.
6. Не носити тривалий час один і той самий одяг, бажано якнайчастіше комбінувати та прикрашати його.
7. Не носити взуття босоніж, на занадто високих підборах.
8. Не перебувати в приміщенні в теплих чоботах.
9. Не перебувати в приміщенні школи в головному уборі. Це стосується як чоловіків, так і жінок.

Багато учнів, зустрічаючись уперше із учителем, звертають увагу на... очі. Тому під час уроку не слід використовувати затемнених окулярів; добре, якщо учні бачитимуть очі вчителя.

Голос повинен бути милозвучним і різноманітним. Типові помилки учителів-початківців: занадто тихий (тоді учні не чують, переписують одне одного, шумлять, відволікаються) або занадто гучний голос (такий голос дуже стомлює та дратує, особливо учнів зі слабкою нервовою системою, підвищеною чутливістю).

➔ Що призводить до втрати привабливості вчителя?

1. Поява «любимчиків».
2. Погана професійна пам'ять (якщо після декількох тижнів роботи із класом учитель нездатний назвати імена школярів, плутає анкетні дані й характеристики), відсутність чітких меж і дистанції у взаєминах з учнями (особливо це проявляється у фамільяроному ставленні учнів до вчителя-початківця).
3. Часто педагог утрачає авторитет своїх учнів через те, що не цікавий їм як особистість. На думку психологів, якщо відсутній інтерес до особистості, отже, не цікавий предмет.

Саме учні дають вчителю життєвої енергії. Як би не був професійно підготовлений учитель, але він просто зобов'язаний постійно вдосконалювати свої особистісні якості, створюючи в такий спосіб власний імідж.

Зверніть увагу на застереження!

1. Іноді вчителі, намагаючись завоювати довіру дітей, починають загравати з ними.

Результат — нездорова атмосфера в класі, нещирість у взаєминах. Настає час, коли це проривається назовні й призводить до серйозних, свідомих порушень дисципліни.

2. Окрик — це найстрашніше, що можна почути з уст учителя.
Результат — він зупиняє й «убиває».
3. Звертання до батьків. Часто за найменшу провину учня вчитель викликає батьків до школи.
Результат — це спричиняє нові конфлікти.
4. Необ'єктивне оцінювання. Дуже багато порушень дисципліни відбувається через необ'єктивне оцінювання. Якщо за аналогічні помилки в контрольній одному учневі поставили «6», а іншому — «8», то зчиняється галас. Обов'язково слід коментувати оцінки.
Результат — маніпуляція оцінками завжди очевидна.

→ Поради молодому вчителю й не тільки...

Необхідно:

- любити свою роботу й учнів, яких вам довірили навчати й виховувати;
- не дискредитувати свій авторитет — він повинен бути незаперечним;
- посміхатися, особливо працюючи зі слабкими учнями;
- постійно стежити за своїм мовленням;
- бути добрим, але не добреньким; вимогливим і чесним щодо всіх учнів;
- постійно дізнаватися щось нове із книг, журналів, телебачення, Інтернету; якнайбільше розповідати учням на уроці, не боячись, що вони не зрозуміють;
- крім традиційних форм роботи, використовувати сучасні технології, не забуваючи про досвід учителів-новаторів, їх науку в роботі;
- працювати під гаслом «Класна робота у зошиті учня не повинна мати помилок»;
- розвивати в собі важливу якість — вислуховувати учня до кінця, не підказуючи, не підводячи учня до правильної відповіді підказками;
- не давати учням контрольних робіт, знаючи, що половина класу не впорається;
- не демонструвати свою любов до окремих учнів;
- пробачати витівки, не нагадувати наступного дня учневі про те, що трапилось;
- нічого не забувати, щоб діти не могли сказати: «А Марія Іванівна забула»;
- у жодному разі не висловлюватися про колег погано, не критикувати їх у присутності учнів;

- співпрацювати із батьками як помічників у роботі, не скаржитися їм принагідно на їх дітей;
- одягатися ошатно, зі смаком, частіше змінювати робочий костюм;
- намагатися працювати без негативних оцінок, адже такі оцінки вчитель ставить самому собі за невміння навчити;
- не боятися брати участь у різноманітних конкурсах;
- знати, чого вчити та як найкраще вчити;
- завжди відстоювати своїх дітей, а не сварити їх привселюдно — це ваші діти, а ви — їхня шкільна мама;
- ніколи не дозволяти дітям пліткувати про батьків, і самому також не сварити батьків при дітях;
- пам'ятати, що кожний з учнів — це унікальна й неповторна особистість;
- не забувати, що ученя — не «чистий аркуш паперу», а особистість, яка має власний життєвий досвід, свої погляди й особистий досвід у вигляді емоцій, почуттів, переживань.

Слід навчитися:

- варіювати голосом, берегти і намагатися не напружувати його;
- обирати ті форми роботи, що допомагають досягти результату на уроці, а для цього потрібно відмінно знати методики викладання предмета;
- розв'язувати будь-яку складну ситуацію;
- на уроці працювати зі слабким й сильними учнями;
- працювати над мовленнєвими помилками учнів не тільки на уроці, але й поза ним;
- детально продумувати урок, але акцентувати увагу учнів на головному, тобто на тому, чого ви повинні навчити їх;
- використовувати картки там, де вони доречні, а не під час фронтальної роботи із класом, де можуть і повинні брати участь усі учні;
- берегти час на уроці;
- організовувати урок у такий спосіб, щоб учні сказали: «Як швидко минув урок!»

Важливі моменти для виконання на «автоматі»

- Починати урок завжди вчасно.
- Завжди бути готовим до уроку.
- Приходити до класу хоча б за 15 хвилин до дзвінка, щоб перевірити стан кабінету, готовність дошки, учнів, зробити записи в журналі, відповісти на можливі запитання учнів та ін.

- Обов'язково записувати на дошці тему уроку й домашнє завдання; стежити, щоб усі учні записали домашнє завдання до щоденників.
- Розподіляти увагу в такий спосіб, щоб на будь-якому етапі уроку тримати в полі зору весь клас, запитуючи учня, якщо він відволікається або розмірковує про щось особисте.
- Не зневажати записами на дошці, навіть нескладними кресленнями, малюнками, адже учень, яким би неуважним він не був, обов'язково перепише з дошки до зошита.

Увагу учнів під час уроку можна зосередити за допомогою:

- цікавого пояснення, запитання (спрацьовує мимовільна увага);
- коментування розв'язання завдання з місця;
- доречно вжитого на уроці слова «Увага!», але не зловживаючи ним. На початку уроку необхідно обов'язково зазначити, яку важливу роль на уроці відіграє це слово: якщо вчитель говорить: «Увага!», отже, учень повинен сконцентрувати свою увагу на вчителєві, облишивши всі свої справи.

Самоосвіта

- Не боятися вчитися у своїх колег, в учнів, на семінарах і курсах, із книжок і журналів.
- Відвідувати уроки своїх колег, особливо в тих класи, де справи кепські. У такий спосіб, можна знайти відповіді на багато нагальних запитань.

Підготовка до уроку

- Готуватися до кожного уроку творчо, придумуючи щоразу щось цікаве.
- Докладно розробити конспект одного або декількох уроків. Нехай вони відрізнятимуться від звичайних уроків за формою, методами, насиченістю, цікавою інформацією, дослідями тощо. Працюючи над конспектом, використовувати свої позначки.
- Готуючись до уроку, краще розв'язувати всі завдання на окремих картках; причому завдання з одного підручника — на картках одного кольору, з посібника — на картках іншого кольору. У такий спосіб створюється корисна картотека — розв'язник.
- Обов'язково передплачувати методичні журнали й газети, вести картотеку статей.
- Готуючись до кожного уроку, визначити мінімальну добірку основних запитань, понять і тримати їх у полі зору учнів протягом усього уроку. Аналогічно в кожній темі визначити

основні поняття, багаторазово їх повторюючи впродовж усієї теми.

- Застосовувати на уроках принцип «Нехай ті, хто знають, розкажуть тим, хто не знають».
- Робочий кабінет повинен бути естетично оформлений, але не в яскраві кольори. У кабінеті вчитель повинен усе мати підруч, щоб не займатися пошуками перед уроками або під час їх проведення. Це значно полегшує учителеві роботу з учнями.

ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Виховання впевненості у собі

Упевненість сама по собі — це розуміння, а непевність — це незнання. Обізнані люди впевнені, а необізнані вірять в удачу.

Навіть дитина (яка може не розуміти, чому відбувається сварка) відчуває емоції. Для будь-якої людини (особливо для дитини) упевненість — це передбачуваність. Удома дитина знає, що її батьки з нею, вони будуть тут, поки вона залежатиме від них. У школі дитина повинна знати, що поряд учитель — він допоможе, порадить.

→ Що ми можемо порадити вчителям?

1. Говорити дитині правду. Якщо вона з'ясує, що ви обманювали, ви станете для неї непередбаченими.
2. Один із найефективніших засобів виховання впевненості в собі — допомогти дитині виявити в собі сильні сторони й навчити користуватися ними, причому так, щоб вони приносили задоволення. (Усвідомлення власних недоліків може зруйнувати й паралізувати особистість, або — навпаки — дати їй величезний емоційний заряд, що сприятиме досягненню успіху в різноманітних сферах. Усе залежить від індивідуальної реакції на обставини, що зумовлюють стресовий стан.)
3. Чи зневіряться учень, відчуваючи свою неповноцінність, чи зуміє спрямувати свої емоційні сили на досягнення мети? Відповідь на це запитання залежить від того, наскільки успішно ви оберете напрямок пошуку, щоб, опанувавши конкретну майстерність, учень зміг би компенсувати свої невдачі.

Ствердженням власної гідності для учня є визнання його успіху іншими дітьми.

Можемо зробити висновок, що ставлення людини до власних недосконалостей і вад визначає ступінь їх впливу на її життя. Багато хто обвинувачує у своїй безвідповідальній поведінці якісь несприятливі обставини. Такі люди стверджують, наприклад, що бідність змусила скоїти злочин; що у родинях, які розпалися, зростає молодь із відхиленнями в поведінці; що хворе суспільство змушує молодь уживати наркотики. Такі хибні міркування позбавляють особистість будь-якої відповідальності за свої дії. Проте подібні виправдання є неправомірними. Кожна людина повинна сама вирішувати, як компенсувати свої внутрішні недосконалості або зовнішні труднощі.

4. Забезпечити кожній дитині гідне місце в житті класу. Завдання вчителів полягає в умінні брати до уваги індивідуальність кожної дитини.

Відсутність упевненості в собі навіть дуже талановиту особистість може повністю паралізувати, позбавити здатності діяти тільки через страх зазнати чергової невдачі.

Дуже часто ми стикаємося із ситуацією: дитина вивчила вірш, знає формулу, правило, але коли виходить до дошки, стоячи перед слухачами, не може вимовити жодного слова. Для того щоб розібратися, що відбувається з учнем, корисно зрозуміти одну важливу особливість функціонування інтелекту. Можливості дитини залежать від того, наскільки вона впевнена у собі в тій або іншій ситуації. Усі люди іноді опиняються у стані, коли думки ніби блокуються, не вдається пригадати потрібні ім'я, факт або думку, хоча напередодні все реально вивчили, отже, маємо пам'ятати. Іноді, збираючись щось висловити людині, яка сприймає нас недружелюбно, ми раптом з'ясовуємо, що всі думки й фрази нібито зникають із нашої пам'яті. Подібне блокування думки зазвичай відбувається тоді, коли, по-перше, людина зазнає сильного утиску соціального характеру або, по-друге, не впевнена у своїх силах. Емоційний стан особистості й ефективність функціонування людського мозку є взаємозалежними. На відміну від комп'ютера, розумовий апарат людини може працювати тоді, коли підтримується біохімічна рівновага між нервовими клітинами. Відомо, що раптова емоційна реакція може миттєво заблокувати цей процес. Як наслідок — думка генерується, що позначається на поведінці людини. Наприклад, дитина, яка відчуває свою

неповноцінність і низько оцінює свої інтелектуальні можливості, часто навіть не намагається використовувати повною мірою природні розумові здібності. Непевність у власних силах порушує процес її розумової діяльності. Таким чином, це спричиняє невдачі та поразки.

Будь-які ситуації, що підвищують рівень самооцінки, знижують блокування думки й пам'яті як у дітей, так і в дорослих.

6. Учні необхідно знайти друга, щоб йому було легше переносити ситуації, коли однолітки цькують його або насміхаються над ним. Допомогти у цьому має вчитель. Якщо учень повернувся після перерви у сльозах, слід дати йому можливість виговоритися. Не варто йому доводити, що в поведінці дітей немає нічого образливого, що на це не слід звертати серйозної уваги й так болісно реагувати на їхні слова.

Доцільно запитати, чи розуміє дитина, що не подобається її одноліткам? Можливо, їх реакцію спричинили її зарозумілість, егоїстичність або нечесність? Необхідно з розумінням поставитися до стану дитини, але не можна ридати удвох. Розповісти їй про ті заняття, що могли б її порадувати. Зрештою, спробувати все-таки розібратися в причинах її конфлікту з іншими дітьми.

7. Готуючись до уроків, потрібно частіше просити асистувати таких учнів, щоб потім перед усіма похвалити їх.

Як виявляти невдоволення вчинками учнів?

- Виявити невдоволення діями дитини, але не самою дитиною як особистістю.
- Засудити дії дитини, але не її почуття, якими б недозволенними вони не були. Якщо вони виникли, отже, є причини.
- Стежити за своєю поведінкою, щоб невдоволення діями дитини не перетворилося на неприйняття дитини.
- Дати зрозуміти, що коли неприємну розмову буде завершено, то й інцидент буде вичерпано.
- Пам'ятати, що педагог, який сварить дитину через те, що вона чогось не знає або не вміє, схожий на лікаря, який сварить хворого через те, що він хворіє.
- Ніколи не ображати учня за нездатність щось зрозуміти або зробити, дивлячись на нього при цьому з висоти свого авторитету. Перш ніж сварити дитину за невміння, необхідно спробувати зрозуміти причини труднощів.

- Допомогати учневі знайти шляхи розв'язання проблеми.
- Перші невдачі — це не привід для вчителя змушувати нервувати себе й дитину. Необхідно з'ясувати об'єктивні причини труднощів і бути налаштованим оптимістично.
- Намагатися зробити так, щоб головним для вас стало навіть не стільки навчити чогось, скільки зробити так, щоб дитина виявила бажання навчитися, не втративши інтересу до навчання, відчула смак до пізнання нового, невідомого, незрозумілого.

Як позбавити дітей ярликів?

Якщо дитину називати нездідною, вона почуватиметься саме такою. Якщо вважати дитину неслухняною, то, швидше за все, вона почне демонструвати вам, якою неслухняною вона може бути.

Ми радимо вам...

1. Шукати можливості продемонструвати учневі його новий образ. (Замість бешкетника вважати його жвавим.)
2. Поставити дитину в ситуацію, у якій вона інакше подивитися на себе. (Уважати її ощадливою замість жаднюги.)
3. Нехай учні чують, як ви говорите про таких дітей щось позитивне.
4. Якщо дитина поводиться відповідно до того, як її називають, розкажіть їй про ваші почуття або ваші очікування.

ПОРТФОЛІО ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ

Портфоліо — це своєрідне «досьє досягнень» людини (зазвичай — творчої професії). Це — самопрезентація. Портфоліо можуть бути службовими, професійними, діловими й пропонуватися як у текстовому, так і в електронному вигляді. Портфоліо мають дизайнери, копірайтери, журналісти, оператори, рекламісти широкого профілю... Ну й фотомоделі, звісно. Усі ці фахівці подають портфоліо потенційному роботодавцеві. Мета портфоліо — продемонструвати, на що здатний професіонал на практиці. Віднедавна портфоліо почали збирати також і школярі (у спеціальну теку вкладають грамоти, дипломи й удалі есе).

➔ Якими є переваги роботи з портфоліо?

- У роботі з портфоліо важливим є не тільки результат, але процес створення вчителем або школярем (незалежно від віку) свого стилю роботи.
- Портфоліо дозволяє зберегти в ньому індивідуальність; титульному аркушу приділяється особлива увага.
- Створення назв файлів-компонентів і робота з ними — це творчий процес, зорієнтований на самостійність вибору, уяву, відкриття, пошук.
- Процес створення портфоліо, робота з ним, обмін досвідом дають авторам можливість оцінити самостійну пізнавальну діяльність й удосконалити її.

ПОРТФОЛІО ВЧИТЕЛЯ

Портфоліо вчителя — це спосіб фіксування, накопичення матеріалів, що демонструють рівень професіоналізму вчителя й умінь розв'язувати завдання своєї професійної діяльності.

Портфоліо вчителя — це рівень підготовленості педагога й рівень активності в навчальній і позаурочній діяльності.

→ Якою є мета створення портфоліо вчителя?

Кожний учитель повинен мати «досье успіхів», у якому зазначається все цікаве й гідне того, що відбувається в його житті. Таким досье може стати сайт або портфоліо вчителя.

Головне призначення портфоліо — продемонструвати найзначущі результати своєї практичної діяльності (реалізовані проекти, участь в олімпіадах, конкурсах та ін.).

Портфоліо дозволяє педагогові проаналізувати, узагальнити й систематизувати результати своєї роботи, об'єктивно оцінити свої можливості й спланувати дії щодо подолання труднощів і досягнення вищих результатів.

Портфоліо — це альтернативна форма оцінювання професіоналізму й результативності роботи педагога під час проведення експертизи відповідності до кваліфікаційної категорії.

ВИДИ ПОРТФОЛІО ВЧИТЕЛІВ

Спектр діяльності сучасного педагога може бути настільки широким, що сполучити всі результати навчальної й результати позакласної діяльності в одному документі просто неможливо. У цьому випадку необхідно створити електронне портфоліо, що об'єднає весь спектр роботи вчителя й презентує всі аспекти його діяльності.

Безперечно, зацікавлений учитель повинен мати паперовий еквівалент електронного портфоліо у вигляді теки з документами.

Існують такі види портфоліо:

- *досягнень* — у цьому випадку найбільший акцент потрібно зробити на документи, що підтверджують успіхи діяльності;
- *портфоліо презентаційне* — необхідне під час улаштування на нове місце роботи, особливо якщо заробітна платня призначається за підсумками співбесіди;
- *тематичне* — акцентуються тематично відокремлені творчі роботи в різних сферах діяльності;
- *комплексне* — об'єднує згадані вище види портфоліо.

ЯК ВИГЛЯДАЄ ПОРТФОЛІО?

Для створення портфоліо потрібна тека «на кільцях» (звичайна або архівна), що наповнена файлами з перфорацією. Бажано придбати різноформатні файли для зберігання документів або ро-

біт формату А4, А5 і А3. Додатково можна вкласти роздільники, що допоможуть структурувати теку за розділами.

СТРУКТУРА ПОРТФОЛІО ВЧИТЕЛЯ

1. Загальні відомості про вчителя

Прізвище, ім'я та по батькові

Прізвище, ім'я та по батькові повинні бути позначені яскраво й чітко, адже одразу на початку перегляду вони мають добре запам'ятатися. Відомості мають бути прописані досить великим, гарним шрифтом. Пам'ятайте, прізвище, ім'я та по батькові — логотип учителя!

Рік народження

Потрібно його зазначити чи ні — питання суперечливе. Якщо портфоліо — це тільки наведення фактів і стислий опис діяльності, необхідно зазначити рік народження. Можна розмістити свою фотографію, що свідчитиме про вік власника.

Освіта

У цьому розділі потрібно записати основну спеціальність і кваліфікацію за дипломом. Якщо є кілька дипломів, то їх потрібно назвати.

Трудовий і педагогічний стаж роботи

Цей розділ нібито свідчить про положення педагога на кар'єрних сходинках. Потрібно назвати всі навчальні заклади, у яких довелося працювати. Цей розділ є одним із найважливіших, оскільки демонструє педагогічний досвід і його розмаїтість, а це — один із ключових параметрів оцінювання вчителя.

Підвищення кваліфікації

У цьому розділі зазначаються курси, семінари, у яких брав участь і проявив себе власник портфоліо. Якщо курси не були пов'язані із професією педагога (із суміжних галузей), то про них все одно варто згадати.

Нагороди, грамоти, подяки

Цей розділ дозволяє робити висновок про результативність індивідуального розвитку педагога. У ньому необхідно зазначити всі свої досягнення, підкріплені документально.

Копії документів

Копії документів, що підтверджують наявність дипломів, учених ступенів, почесних звань, нагород, грамот та листів подяки.

→ Орієнтовний склад резюме

ПІБ _____

Дата народження _____

Місце народження _____

Повна домашня адреса (з поштовим індексом) _____

Домашній телефон (з кодом) _____

e-mail _____

Паспорт (серія й номер, коли й ким виданий) _____

Місце навчання (повна назва й точна поштова адреса з індексом) _____

Мета складання резюме _____

Освіта (у зворотному хронологічному порядку, починаючи з останньої школи)

Роки навчання	Номер школи, місто	Клас

Додаткова освіта (у зворотному хронологічному порядку, починаючи з останнього закладу, із зазначенням предмета або творчого об'єднання)

Роки навчання	Найменування закладу	Предмет, творче об'єднання

Досвід роботи (у зворотному хронологічному порядку, починаючи з останнього місця роботи із зазначенням підприємства й роботи)

Роки роботи	Найменування підприємства	Виконувана робота

Досвід громадської роботи (у зворотному хронологічному порядку, починаючи з останньої роботи із зазначенням організації та кола обов'язків)

Роки роботи	Найменування організації	Виконувана робота

Додаткова інформація (знання іноземних мов, керування автомобілем та ін.) _____

Інтереси, переваги, хобі та ін. _____

Найуспішніші види діяльності, предмети, яким надається перевага _____

Дата складання резюме « ___ » _____ 20__

Особистий підпис _____

2. Результати педагогічної діяльності

У цьому розділі повинні бути зібрані:

- матеріали, що демонструють результати засвоєння учнями освітніх програм і сформованості в них ключових компетенцій із предмета, що викладає вчитель, який подає портфоліо;
- порівняльний аналіз діяльності за п'ять років на підставі контрольних зрізів, участі вихованців у шкільних та інших олімпіадах, конкурсах;
- результати підсумкової атестації учнів;
- відомості про наявність медалістів тощо.

3. Науково-методична діяльність

У цьому розділі розміщуються методичні матеріали, що свідчать про професіоналізм педагога:

- обґрунтування вибору освітньої програми й комплекту навчально-методичної літератури;
- обґрунтування вибору освітніх технологій;
- обґрунтування застосування у своїй практиці тих або інших засобів педагогічної діагностики для оцінювання освітніх результатів;

- використання інформаційно-комунікативних технологій в освітньому процесі, технологій навчання дітей із проблемами розвитку та ін.;
- робота в методичному об'єднанні, співробітництво з районним методичним центром, вищими навчальними закладами;
- участь у професійних й творчих педагогічних конкурсах;
- участь у методичних і предметних тижнях;
- організація й проведення семінарів, «круглих столів», майстер-класів та ін.;
- проведення наукових досліджень;
- розробка авторських програм;
- написання кандидатської або докторської дисертації;
- підготовка творчого звіту, реферату, доповіді, статті;
- видавнича діяльність.

4. Позаурочна діяльність із предмета

Цей розділ повинен містити такі документи:

- список творчих робіт, рефератів, навчально-дослідницьких робіт, проектів, виконаних учнями з предмета;
- перелік переможців олімпіад, конкурсів, змагань, інтелектуальних марафонів та ін.;
- сценарії позакласних заходів, фотографії й відеокасети (CD- або DVD-диски) із записом проведених заходів (виставки, предметні екскурсії, КВК, брейн-ринги та ін.);
- програми роботи гуртків і факультативів тощо.

5. Навчально-матеріальна база

У цьому розділі міститься витяг із паспорта навчального кабінету (за його наявності):

- список словників та іншої довідкової літератури з предмета;
- перелік наочного приладдя (макети, таблиці, схеми, ілюстрації, портрети та ін.);
- наявність технічних засобів навчання (телевізор, відеомагнітофон, музичний центр, діапроектор та ін.);
- наявність комп'ютера й комп'ютерних засобів навчання (програми віртуального експерименту, контролю знань, мультимедійні підручники та ін.);
- аудіо- та відеопосібники;
- наявність дидактичного матеріалу, збірок завдань, вправ, прикладів рефератів і творів та ін.;
- інші документи (за бажанням учителя).

ПОРТФОЛІО УЧАСНИКА СЕМІНАРІВ, КОНФЕРЕНЦІЙ, ЛАБОРАТОРІЙ

Однією з форм підвищення професійної майстерності вчителя є портфоліо семінарів, конференцій, лабораторій, що створюється під час проведення заходу.

Розділ «Портрет» (інформація про автора)

- Прізвище, ім'я та по батькові.
- Дата народження.
- Місце роботи.
- Дата призначення в школу.
- Освіта.
- Рік закінчення вищого навчального закладу.
- Номер диплома.
- Стаж.
- Навчальне навантаження.
- Кваліфікаційна категорія.
- Відомості про проходження курсів підвищення кваліфікації.

Розділ «Робочий матеріал» (усі записи, що робить автор під час роботи семінару, конференції)

- План семінару (конференції).
- Перший день.
- Другий день тощо.

Розділ «Колектор»

У цьому розділі міститься перелік матеріалів, що роздавали під час семінару.

Перевагою запропонованого типу портфоліо є те, що учасник зрештою отримує структурований матеріал, що може використовувати в подальшій роботі.

ПОРТФОЛІО УЧНЯ

Портфоліо учня — спосіб фіксування, накопичення й оцінювання (та самооцінювання) індивідуальних досягнень учня в певний період навчання; колекція робіт і результатів учня, що демонструє зусилля, прогрес і досягнення з різних предметів.

Портфоліо — це систематичне та спеціально організоване збирання доказів, що учитель і учень використовують для моніторингу

знань, навичок і взаємин учня з однолітками. У цьому випадку учень є активним учасником процесу оцінювання, а саме оцінювання спрямоване на відстеження прогресу в навчанні та результатів навчально-пізнавальної діяльності, докладених зусиллях.

Портфоліо дозволяє враховувати найрізноманітніші результати освітньої активності учня: навчальні, творчі, соціальні, комунікативні.

→ Як характеризується портфоліо в педагогічній літературі?

1. Колекція робіт учня, що всебічно демонструє не тільки навчальні результати, але й зусилля, докладені для їх досягнення.
2. Виставка навчальних досягнень учня з певного предмета (або декількох предметів).

→ Що припускає філософія навчального портфоліо?

- Зміщення акценту з того, що учень не знає й не вміє, на те, що він знає й уміє з певної теми й предмета.
- Інтеграцію кількісної та якісної оцінок.
- Перенесення педагогічного наголосу з оцінювання на самооцінювання.
- Основний зміст портфоліо: «Показати всім, на що ти здатний».

КОНЦЕПЦІЯ ПОРТФОЛІО

Портфоліо як накопичувальна оцінка демонструє стійкі й довгострокові освітні результати, компенсуючи ефект випадкового успіху або неуспіху в ситуації іспиту, тестування. Матеріал портфоліо збирається не один рік, а впродовж усього періоду навчання.

→ Які важливі педагогічні завдання допомагає розв'язувати портфоліо?

- Підтримувати та стимулювати навчальну мотивацію школярів.
- Розвивати навички рефлексивної й оцінної діяльності учнів (*рефлексія* — це схильність до аналізу своїх переживань, міркування про свій внутрішній стан).
- Формувати вміння вчитися — ставити мету, планувати й організовувати власну навчальну діяльність.
- Створювати додаткові передумови й можливості для успішної спеціалізації.

Класичне портфоліо складається із чотирьох розділів:

- «Портрет»;
- «Колектор»;
- «Робочі матеріали»;
- «Досягнення».

Розділ «Портрет» — інформація про автора портфоліо:

- автобіографія;
- характеристики;
- сертифікати;
- стисла історія успіхів;
- вступна стаття-обґрунтування, у якій сформульовано мету створення цього портфоліо, а також аргументується, чому певний матеріал розміщено в портфоліо, які результати діяльності він презентує;
- коментарі, що відтворюють думки автора щодо наведених у портфоліо робіт.

Вступна стаття або введення до портфоліо має основне значення невантаження, саме в ній висловлюються очікування учня щодо подальших дій і перспектив. Необхідно навести обґрунтування того, чому саме матеріали розділу «Досягнення» найкраще відбивають досягнення і які саме.

Розділ «Колектор» — це матеріали, авторство яких не належить авторові:

- запропоновані педагогом (пам'ятки, схеми, списки літератури);
- знайдені учнем самостійно (ксерокопії статей, матеріали періодичних видань, ілюстрації);
- належать решті учнів класу, школи.

Розділ «Робочі матеріали» — це матеріали, що створені й систематизовані самим автором.

Розділ «Досягнення» — це матеріали, що, на думку автора, демонструють його найкращі результати й успіхи.

СКЛАД ПОРТФОЛІО «ДОСЯГНЕННЯ»

Найпростіший тип портфоліо, що містить тільки досягнення.

Розділи:

- результати олімпіад;
- результати конкурсів, дослідницьких робіт;
- результати спортивних досягнень;
- світ захоплень.

У додатку додаються грамоти, дипломи, сертифікати.

Запропонований тип портфоліо можна використовувати з учнями, які тільки починають створювати портфоліо. Згодом вони розуміють, що такий тип не є продуктивним, тому що в ньому наведено відомості тільки про результати, але не описано процесу індивідуального розвитку учня, його навчального стилю, розмаїтості його творчої активності, інтересів.

СКЛАД ПОРТФОЛІО «ДОСЯГНЕННЯ УЧНІВ»

Цей тип портфоліо ведеться протягом усіх років навчання. У ньому зазначається рівень досягнень учня. Перше місце посідає навчальна діяльність, саме тому в основі — рефлексія навчальної діяльності.

Розділи:

- ПІБ;
- «Візитна картка»:
  - «Про мене»,
  - «Я й інші»,
  - «Який Я?»,
  - «Я й мої друзі»,
  - «Яким я хочу бути?»,
  - «Мої труднощі»;
- «Я — учень»:
  - «Графічне зображення мого розвитку як учня»,
  - «Хочу знати»,
  - «Хочу вміти»,
  - «Мої улюблені предмети»,
  - «Як я читаю (початкова школа)»;
- «Книги, які я прочитав(ла) і полюбив(ла)»;
- «Мої досягнення: заохочення, нагороди».

СКЛАД ПОРТФОЛІО «ПОРТФЕЛЬ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ»

Запропонований тип портфоліо складається із двох видів: портфоліо вчителя й портфоліо учнів. Це — ефективна форма їх спільної роботи.

Портфоліо учителя

- Програма.
- Розробки уроків (розділ «Робочий матеріал»).
- Додатковий матеріал до уроків.
- Роботи учнів (розділ «Колектор»).
- Діагностування, проведене за певною темою (розділ «Досягнення»).

Портфоліо учнів

- Розділ «Колектор» (пам'ятки, схеми, списки літератури, ксерокопії статей, матеріали періодичних видань, ілюстрації тощо).
- Розділ «Робочий матеріал» (матеріали, що створені й систематизовані самим автором).
- Розділ «Досягнення» (матеріали, що, на думку автора, демонструють його найкращі результати й успіхи: карта самодіагностики; самостійні, тестові, контрольні роботи).

➔ Яких основних принципів необхідно дотримуватися, працюючи із портфоліо?

- Добровільності.
- Надання допомоги з боку вчителя й батьків.

Портфоліо учня початкової школи

Робота над створенням портфоліо починається у початкових класах.

Мета цієї роботи: створити умови, спрямовані на набуття практичного досвіду формування портфоліо.

Початкова школа є базовою для успішного продовження навчання, тому важливо розпочати ознайомлення із технологію оформлення портфоліо ще в цьому віці, щоб надалі застосовувати її в різних сферах і на різних рівнях навчання.

Обов'язковою умовою успішної роботи є ознайомлення батьків із технологією оформлення портфоліо, адже діти цього віку не мають необхідних навичок правильного оформлення роботи. Батьки мають допомогти дитині оформити роботу красиво: дитина має відчувати зацікавленість дорослих.

➔ Якими є завдання портфоліо для учня початкової школи?

Одним із основних завдань навчання й виховання в початковій школі є виявлення й розвиток індивідуальних творчих здібностей дитини, що досягається шляхом:

- створення ситуації успіху для кожного учня, підвищення самооцінки й впевненості у власних можливостях;
- максимальне розкриття індивідуальних здібностей кожної дитини;
- розвиток пізнавальних інтересів учнів і формування готовності до самостійного пізнання;

- формування настанови на творчу діяльність і вмінь творчої діяльності, розвиток мотивації подальшого творчого росту;
- формування позитивних моральних якостей особистості;
- набуття навичок рефлексії;
- формування вміння аналізувати власні інтереси, схильності, потреби й співвідносити їх із наявними можливостями;
- формування життєвих ідеалів, стимулювання прагнення до самовдосконалення.

Для розв'язання цих завдань ми рекомендуємо зробити основний акцент не на портфоліо документів, а на портфоліо творчих робіт.

Розділ «Творчі роботи» повинен стати основним, а розділ «Офіційні документи» — другорядним і використовуватися тільки як додаток.

→ Яким може бути портфоліо учня початкової школи?

Головним повинен бути розділ, у якому містяться документальні підтвердження досягнень (усілякі грамоти й сертифікати).

СТРУКТУРА ПОРТФОЛІО

ВАРІАНТ I

Титульний аркуш

- ПІБ.
- Навчальний заклад, клас.
- Контактна інформація.
- Фотографія учня.

Бажано, щоб учень самостійно обрав фотографію.

«Мій світ»

Можна помістити будь-яку інформацію, що є цікавою та важливою для дитини.

Орієнтовні заголовки аркушів:

- «Моє ім'я» (інформація про те, що означає ім'я; можна написати про відомих людей, які мають це ім'я. Якщо в дитини рідкісне або цікаве прізвище, то можна знайти інформацію про те, що воно означає. Можна навести інформацію про рік народження, місяць, число).
- «Моя родина» (розповідь про кожного члена родини або невелика розповідь про свою родину. Можна розмістити родинне дерево).

- «Моя батьківщина» (розповідь про рідне місто (село), його цікаві місця. Тут же можна розмістити намальовану разом із дитиною схему маршруту від дому до школи. Важливо, щоб на ній були позначені небезпечні місця. Історія вулиці, на якій живе дитина).
- «Мої друзі» (фотографії друзів, інформація про їх захоплення).
- «Мої захоплення» (невелика розповідь про те, чим захоплюється дитина. Тут же можна написати про заняття в спортивній секції, в музичній школі або інших навчальних закладах додаткової освіти).
- «Моя школа» (розповідь про школу і педагогів).
- «Мої улюблені шкільні предмети» (невеликі замітки про улюблені шкільні предмети, подані за принципом «Мені подобається... тому що...». Можна назвати сторінку «Шкільні предмети». При цьому дитина може висловитися про кожний предмет, знайшовши в ньому щось важливе й потрібне для себе).

«Моє навчання»

Заголовки аркушів присвячені конкретним шкільним предметам. Учень наповнює цей розділ удало написаними контрольними роботами, цікавими проектами, відгуками про прочитані книги, графіками збільшення швидкості читання, творчими роботами.

«Моя громадська діяльність»

Усі заходи, що проводяться поза межами навчальної діяльності, належать до громадської (роль у шкільній виставі, декламування віршів на святкових заходах, оформлення стіннівки до свята). Оформляти цей розділ бажано з використанням фотографій і коротких повідомлень.

«Моя творчість»

Розміщуються творчі роботи: малюнки, казки, вірші, фотографії робіт образотворчого мистецтва. Якщо робота була презентована на виставці або брала участь у конкурсі, також необхідно навести інформацію про цей захід: назву, коли, де й ким проводився.

«Мої враження»

У початковій школі діти беруть активну участь в екскурсійно-пізнавальних програмах, відвідують театри, виставки, музеї. Після заходу необхідно запропонувати учневі творче домашнє

завдання, виконуючи яке, він не тільки згадає зміст, але й матиме можливість висловити свої враження. Наприкінці навчального року можна провести презентації творчих завдань із обов'язковим нагородженням кращих робіт у декількох номінаціях.

«Мої досягнення»

Грамоти, сертифікати, дипломи, листи-подяки, а також підсумкові атестаційні відомості. У початковій школі не слід розділяти за важливістю успіхи в навчанні (похвальний лист) і успіхи, наприклад, у спорті (диплом). Краще обрати розташування не в порядку значущості, а у хронологічному порядку.

«Відгуки й побажання»

Ніщо так не підвищує самооцінку дитини, як позитивне оцінювання педагогом її зусиль (наприклад: «Брав (-ла) активну участь у підготовці позакласного заходу _____», «Вивчив і чудово розповів (-ла) вірш», «Самостійно підготував (-ла) стіннівку»).

Бажано, щоб у цьому розділі був листочок «Відгуки вчителів», на якому вчителі зможуть висловити свої рекомендації й побажання.

«Роботи, якими я пишаюся»

На початку нового навчального року необхідно уважно вивчити портфоліо, проаналізувати зібраний у ньому матеріал. Переходячи в старший клас, наповнення усіх розділів доречно повністю оновити.

Менш значущі роботи й документи вилучити (можна помістити в окрему теку), а те, що становить більшу цінність, розмістити в розділі «Роботи, якими я пишаюся».

Зміст

Цей розділ оновлюється досить часто.

Пам'ятка вчителю

Як ми вже говорили, у першому класі, коли дитина тільки-но починає працювати над складанням портфоліо, допомога батьків є обов'язковою. Але в міру того, як вона дорослішає, цю допомогу слід звести нанівець. Намагайтеся від самого початку побудувати роботу дитини у такий спосіб, щоб вона сама докладала певних зусиль до формування портфоліо. Під час роботи обов'язково відбувається процес осмислення власних досягнень, формування особистого ставлення до отриманих результатів і усвідомлення своїх можливостей.

Створення портфоліо учнів основної та старшої школи

ТИПИ ПОРТФОЛІО

«ПОРТФОЛІО ДОКУМЕНТІВ»

Містить матеріали, що підтверджують індивідуальні освітні досягнення.

Якими є переваги?

Можливість як якісного, так і кількісного оцінювання матеріалів портфоліо.

Якими є недоліки?

Не простежується процес індивідуального розвитку учня, розмаїтості його творчої активності, його навчального стилю, інтересів тощо.

«ПОРТФОЛІО РОБІТ»

Містить різні творчі та проектні роботи учня, опис основних форм і напрямків його навчальної й творчої активності: участь у конференціях, конкурсах; перебування у навчальних таборах; відвідування додаткових курсів; спортивні й художні досягнення. Оформлюється у вигляді творчої книжки учня з додаванням його робіт, запропонованих у вигляді текстів, електронних версій, фотографій, відеозаписів.

Якими є переваги?

- Якісне оцінювання за параметрами повноти, розмаїтості й переконливості матеріалів, якості наведених робіт, орієнтованості на обраний профіль навчання.
- Розповідь про динаміку навчальної й творчої активності, спрямованості інтересів, характеру передпрофільної підготовки.

«ПОРТФОЛІО ВІДГУКІВ»

Характеристики ставлення учня до різних видів діяльності, наведені вчителями, батьками, працівниками системи додаткової освіти, письмовий аналіз школярем своєї конкретної діяльності та її результатів.

Він може бути поданий у вигляді висновків, відгуків, рецензій, есе, резюме, рекомендаційних листів.

Якими є переваги?

Можливість залучити механізми самооцінювання учня, що підвищують ступінь усвідомленості процесів, пов'язаних із навчанням і обранням профільного напрямку.

Якими є недоліки?

Складність упорядкувати зібрану інформацію.

«КОМПЛЕКСНЕ ПОРТФОЛІО»

Запропонований тип містить розділи, про які згувалося вище.

СТРУКТУРА КОМПЛЕКСНОГО ПОРТФОЛІО

Розділи:

- титульний аркуш;
- перший розділ «Офіційні документи»;
- другий розділ «Творчі роботи й громадська робота»;
- третій розділ «Відгуки й рекомендації»;
- четвертий розділ «Загальна інформація»;
- додатки.

ТИТУЛЬНИЙ АРКУШ

Містить основну інформацію (ПІБ; навчальний заклад, клас; період, за який запропоновані документи й матеріали); контактну інформацію (телефон, домашня адреса, адреса електронної пошти, адреса сайту); фотографію учня у період, за який подані документи й матеріали; особистий підпис.

РОЗДІЛ «ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ»

Усі наявні в школяра документи, що підтверджують індивідуальні досягнення в різних сферах діяльності (конкурси, олімпіади, змагання, атестати про закінчення музичної або художньої школи, посвідчення про наявність спортивного розряду). Систематизуючи документи, необхідно звернути увагу на їх ранжування за масштабністю тих заходів, у яких узято участь (наприклад, на першому місці — диплом переможця або учасника обласної олімпіади).

РОЗДІЛ «ТВОРЧІ РОБОТИ І ГРОМАДСЬКА РОБОТА»

Добірка різних творчих та проектних робіт, а також опис основних форм і напрямків громадської й творчої активності,

участь у науково-практичних конференціях, конкурсах. Пропонуються проектні, дослідницькі роботи, технічна творчість та інші форми творчої активності.

Перелік наведених творчих робіт

№	Назва творчої роботи, її вид	Обсяг роботи	Час і місце роботи	Відгук керівника

Перелік самозвітів про громадську роботу

№	Вид громадської роботи	Обов'язки, що виконувалися	Час і місце роботи	Відгук керівника

РОЗДІЛ «ВІДГУКИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ»

Відгуки на творчі роботи, дослідницькі проекти, громадську роботу, участь у конференціях, у різних сферах. Вони можуть бути запропоновані у вигляді рекомендацій, висновків про якість виконаної роботи, рецензій на статтю; листів подяки, рекомендаційних листів від учителів, батьків, друзів. Слід обов'язково навести перелік поданих відгуків і оригінали документів.

Трапляються випадки, коли дитина зазначає в портфоліо результати конкурсів, олімпіад, а виконувала цю роботу неохоче, про що ніхто не здогадується. Допомогти дитині «знайти себе», грамотно вибудувати профорієнтацію можливо, використовуючи саме цей розділ портфоліо, що містить саморефлексію дитини на різноманітну діяльність, яку вона виконувала, починаючи з навчання і завершуючи хобі.

Перелік наведених відгуків і рекомендацій

№	Зміст відгуків і рекомендацій	Ким написано відгук

РОЗДІЛ «ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ»

Містить інформацію про школяра.

1. Резюме

Ділова інформація, що дозволяє уявити можливості й наявний діловий досвід учня.

Поради щодо складання резюме

1. Складати резюме коротко й чесно.
2. Не вживати слово «Резюме» у заголовку. Заголовком повинні бути прізвище, ім'я та по батькові.
3. Інформація, зазначена в резюме, має бути орієнтована саме на конкретну мету.
4. Чітко зазначати біографічні дані (дата й місце народження, родинний стан тощо).
5. Текст і зовнішнє оформлення резюме повинні бути максимально комфортними для читання, надрукованими на гарному папері.

2. Автобіографія

У довільній формі школяр пише коротку автобіографію, описуючи основні події свого життя, своє ставлення до них і ті висновки, які зробив із цих подій.

Поради щодо складання автобіографії

Автобіографія починається зі слів: «Я, (ПІБ)...», далі вся інформація викладається у довільній формі, але при цьому необхідно враховувати такі рекомендації:

- автобіографія має бути короткою, але разом із тим досить розгорнутою, щоб можна було скласти уявлення про основні події життя;
- інформація, зазначена в автобіографії, не повинна перекручувати реальних фактів і подій;
- чесно зазначати конкретні події життя автора, описуючи не тільки суть самої події, але й його ставлення до неї й, що важливіше, висновки, які зроблені автором після цієї події;
- текст автобіографії, її зовнішнє оформлення повинні бути максимально комфортними для читання, тому все пишеться (друкується) на гарному папері;
- наприкінці тексту — дата написання автобіографії;
- автобіографія повинна бути підписана. Якщо вона написана на декількох аркушах, то підписується кожний аркуш.

Автобіографія

Я, (ПІБ) ...

Дата заповнення: « ____ » _____ 20__

Особистий підпис _____

3. Життєві плани

Цей документ є підсумком серйозних міркувань, тому вимагає певного часу для його складання. Документ повинен допомогти дитині визначитися із планами на найближче майбутнє. Плани повинні бути конкретними і мати точні терміни виконання.

Поради щодо складання документа «Мої життєві плани»

1. Плани повинні бути досить конкретними.
2. У планах мають бути зазначені точні терміни (не варто писати: «Протягом 20__ року». Краще написати: «Травень 20__ року». Тоді учень зможе себе проконтролювати).
3. Не забувати давати відповідь на запитання: «Що я збираюся для цього зробити?»

НАВЧАЄМО І НАВЧАЄМОСЯ

АЛГОРИТМ ПІДГОТОВКИ ДО УРОКУ

---

1. ВИЗНАЧЕННЯ ТЕМИ УРОКУ

Тема впливає з логіки вивчення матеріалу. Бажано сформулювати тему максимально конкретно, хоча не завжди це вдається через великий обсяг матеріалу, що необхідно вивчити. Вужча тема дозволяє глибше вивчити якесь питання й отримати можливість вивчити ширшу тему.

2. ВИЗНАЧЕННЯ ПРОГНОЗОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Прогнозовані результати конкретизують тему й розподіляють її на серію завдань. Для визначення результатів поставте собі три запитання.

Знання

- Що я хочу, щоб учні знали в результаті цього заняття?

Уміння, навички, досвід

- Що я хочу, щоб учні вміли в результаті цього заняття?

Цінності

- На які цінності учні повинні звернути свою увагу в результаті цього заняття?

Після відповіді на ці запитання з'являється список конкретних завдань, яких не повинно бути багато, інакше це виявиться нереальним для одного заняття.

3. ФОРМУЛЮВАННЯ ПРОГНОЗОВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ (МЕТА)

На цьому етапі необхідно відповісти на запитання: «Як я дізнаюся про те, що ми досягли цих результатів?»

Дізнатися про це можна тільки через конкретну дію учнів. Тому кожний результат повинен бути сформульований за допомогою таких висловлювань:

«Під час цього заняття учені зможе пояснити, назвати... (знання);

зможе зробити... (уміння, навички, досвід);

зможе висловити своє ставлення до... (цінності)».

Таке формулювання результатів допоможе обрати вправи, методи, а також способи оцінювання.

Алгоритм конкретизації мети

1. Записати мету.
2. Зробити начерки, використовуючи окремі слова або фрази, що характеризують такі результати навчання, які свідчать про досягнення мети.
3. Розсортувати начерки. Відкинути дублі й небажані пункти. Повторити пункти 1 і 2 для всіх абстрактних (неясних) формулювань, що здаються важливими.
4. Записати повний опис для кожної характеристики досягнення мети (кожної дії), що містить характер, якість або кількісні показники, які є важливими.
5. Перевірити формулювання за допомогою запитання: «Якщо хтось досягне цих результатів і продемонструє кожен з названих дій, чи зможу я сказати, що він досяг очікуваної мети?» (Якщо ви зможете відповісти на це запитання ствердно, аналіз мети завершено.)

Приклад

Конкретизація мети «розуміти значення письмового тексту».

1. Розуміти значення письмового тексту.
2. Визначити відомості, що є в тексті в очевидному вигляді:
  - підкреслити конкретні деталі в тексті (наприклад, імена, дати, події та ін.);
  - обрати висловлення, що найповніше передають зміст тексту.
3. Визначити головну думку тексту:
  - підкреслити речення, що передає основну думку;
  - обрати заголовок для тексту;
  - підсумувати думки, що є в тексті.
4. Викласти текст конспективно.
5. Вивести зі змісту тексту ті ідеї й взаємини між героями, що не розкриті в ньому в очевидному вигляді:
  - назвати думки, дії, події, що не названі, але передбачаються змістом тексту;

- назвати позначені в тексті дії або події в їх найімовірнішій послідовності;
- дібрати найімовірніші наслідки описаних дій або подій;
- пояснити, що поєднує між собою явища, предмети, поняття в цьому тексті.

Основна вимога конкретизації мети — максимально описати те, що учень може виконати в результаті навчання. Загальний прийом конкретизації мети — використовувати в описі дієслова, що свідчать про певну дію.

Приклад

Мета «вивчити використання символічних позначень на погодній карті» може бути розгорнута в перелік можливих навчальних результатів.

Учень:

- 1) відтворює по пам'яті символи, які використовуються на погодній карті;
- 2) позначає символи на карті;
- 3) читає карту, використовуючи символи;
- 4) створює карту, використовуючи символи;
- 5) за заданою картою, використовуючи символи, прогнозує погоду.

Отже, загальну мету може бути зведено до простого результату низького пізнавального рівня (варіанти 1 і 2), а може бути розгорнуто в широкий перелік навчальних результатів різного рівня. Складання такого переліку дає можливість учителеві усвідомлено будувати навчальний процес у напрямку пізнавальної мети високого рівня. Цю можливість можна простежити у наведеному далі аналізі складної мети.

Приклад

Під час читання учень використовує навички критичного мислення:

- 1) проводить паралелі між фактичними відомостями й оцінками судженнями;
- 2) проводить паралелі між фактами й припущеннями;
- 3) визначає причинно-наслідкові зв'язки;
- 4) відстежує помилки в міркуваннях;
- 5) відрізняє істотні доводи від тих, що не стосуються справи;
- 6) розмежує обґрунтовані й необґрунтовані оцінки;
- 7) формулює на основі тексту обґрунтовані висновки;
- 8) наголошує на передумовах, що обґрунтовують справедливість висновків.

Запропонований приклад конкретизації мети не дозволяє односторонньо розкласти її на «спостережувані дії»; кожний учитель робитиме висновки про наявність згаданих ознак, зважаючи на власний досвід, культуру мислення.

Дієслова для конкретизації навчальної мети

1. Дієслова для позначення мети загального характеру: *аналізувати, обчислювати, висловлювати, демонструвати, знати, інтерпретувати, використовувати, оцінювати, розуміти, перетворювати, застосовувати, створювати* та ін.
2. Дієслова для позначення мети «творчого» характеру (пошукових дій): *варіювати, видозмінювати, модифікувати, перегрупувати, перешикувати, пророчити, порушити питання, реорганізувати, синтезувати, систематизувати, спростити* та ін.
3. Дієслова для позначення мети в галузі усної й писемної мови (мовленнєві дії): *визначити, передати в словесній формі, записати, позначити, підбити підсумок, підкреслити, продекламувати, вимовити, прочитати, розподілити на складові частини, розповісти, переказати* та ін.
4. Дієслова для позначення мети у сфері міжособистісної взаємодії: *вступити в контакт, передати думку, висловити згоду (незгоду), вибачитися, вибачити, відповісти, подякувати, висловити похвалу (схвалення), надати допомогу, запросити, приєднатися, співробітничати, посміхнутися, брати участь* тощо.

Рівні навчальних досягнень

1. *Ознайомлення* — ознайомлення з основними поняттями й процедурами з певного предмета.
2. *Освоєння основ* — наступний рівень, що припускає здатність переказати (описати) основні поняття й процедури з певного предмета.
3. *Опанування* — успішне застосування основних понять і процедур із певного предмета.
4. *Засвоєння, майстерність* — успішні застосування основних понять і процедур із певного предмета, а також допомога іншим учням щодо закріплення й освоєння знань і вмінь.

Дієслова для рівнів навчальних досягнень

- *Освоєння основ: визначити, класифікувати, дібрати, описати, дати визначення, назвати, ідентифікувати, розсортувати.*

- Перехід від освоєння основ до опанування: *дібрати, виявити, підбити підсумки, розрізнити, відрізнити, дати оглядовий опис.*
- Опанування: *доповнити, застосувати, упорядкувати, зібрати, скласти, створити, порівняти, завершити, розрахувати, обчислити, провести, сконструювати, зіставити, винайти, упорядкувати, розв'язати, співвіднести, перевести, пророчити, обслужити, спростити, оцінити, систематизувати, модифікувати, обговорити, відрегулювати, переробити.*
- Перехід від опанування до повного засвоєння (майстерності): *аналізувати, оцінити, діагностувати, відредагувати, перевірити, критикувати, ілюструвати, керувати, формулювати, пояснити, дати пораду.*

4. ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ (ОЧІКУВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ) УРОКУ ДЛЯ САМОГО ПЕДАГОГА

Педагог може вирішити відпрацювати ту або іншу педагогічну навичку, провести оцінювання загального рівня підготовки учнів до того або іншого виду діяльності, поставити оцінки певним учням тощо.

5. ДОБИРАННЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ НАВЧАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Обрати зі сформульованих навчальних результатів найважливіші для учнів. До важливих належать такі очікувані навчальні результати, що найбільше знадобляться учням у реальному житті. На добирання результату також впливає та мета, яку педагог поставив для себе. Ранжирування результатів допоможе визначити, на що варто витратити більшу частину часу заняття, а що можна зробити досить швидко. Крім того, визначення важливості навчальних результатів дозволить прийняти рішення: що на цьому занятті варто оцінювати.

6. ОБИРАННЯ ВПРАВ І МЕТОДІВ, ЩО СПРИЯТИМУТЬ ПРОГНОЗОВАНИМ РЕЗУЛЬТАТАМ

Тепер можна розпочати придумувати або обирати вправи й методи, що дозволяють максимально адекватно досягти прогнозованих результатів. Учні повинні зробити те, що було сформульовано як очікуваний результат. Можливо, це буде домашнім завданням. Потім у класі можна організувати перевірку домашнього завдання в парах. Обрані вправи й методи дозволять ще раз звернутися до формулювання результатів і скоригувати їх або додати нові (наприклад, учень зможе навчитися оцінювати роботу іншого

за певною шкалою, коротко виступати, коректно висловлювати свої критичні зауваження). Обрана вправа може також бути й «контрольною», що дозволить учителеві поставити оцінки учням або просто оцінити загальний рівень підготовки учнів.

7. ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ

Сформульовані результати, обрані вправи й методи дозволять визначити, що можна вважати досягненням обраного результату, а що — ні. Вироблення критеріїв оцінювання потрібне не тільки тоді, коли учитель оцінює учнів, але й просто для оцінювання успішності заняття. Крім того, критерії оцінювання дозволять уточнити правила виконання самої вправи, акценти, на які варто звертати увагу педагогові.

8. ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ

Залежно від мети, учитель повинен обрати метод оцінювання. Зазвичай, одностайних рекомендацій щодо обрання стратегії не існує. Один педагог може обрати метод спостереження й скласти перелік показників. Інший дасть учням завдання. Використання декількох методів допоможе не тільки виставити оцінку, але й отримати зворотний зв'язок. Методи оцінювання знову повертають учителя до результатів і допомагають сформулювати їх точніше.

9. СКЛАДАННЯ ЩОХВИЛИННОГО РОЗГОРНУТОГО ПЛАНУ УРОКУ

Тепер можна розпочати складання щохвилинного плану заняття, у якому потрібно відзначити, скільки часу потребуватиме той або інший елемент занять. Необхідно визначити, на якій хвилині заняття буде повідомлено учням про критерії й методи оцінювання, адже оцінювання також забирає час. Такий план уроку продемонструє реальність виконання всіх задумів.

10. ПІДГОТОВКА РЕСУРСІВ ДО УРОКУ

Коли план складений, необхідно подумати, які ресурси (навчальні посібники, ватман, фломастери, роздавальний матеріал, кольорові картки та ін.) можуть знадобитися для кожного елемента заняття.

Коригування кожного елемента заняття може відбуватися на будь-якому етапі підготовки до заняття — усі частини заняття впливають одна на одну.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ НА УРОЦІ

Творчі завдання — такі навчальні завдання, що вимагають від учнів не простого відтворення інформації, а творчості, оскільки містять елемент невідомості.

Приклади творчих завдань:

- доповідь;
- реферат;
- есе;
- виступ;
- виконання ролі в імітаційних методиках;
- розв'язання задач;
- обговорення дискусійного питання.

Творче завдання становить зміст, основу будь-якого інтерактивного методу. Довкола нього створюється атмосфера відкритості, пошуку. Творче завдання (особливо практичне й близьке до життя учнів) надає зміст навчанню, мотивує учнів. Можливість знайти власне «правильне» рішення, засноване на особистому досвіді й досвіді своїх друзів, дозволяє створити фундамент для співробітництва, взаємонавчання, спілкування всіх учасників освітнього процесу, включно із педагогом.

Обирання творчого завдання є дуже важливим, оскільки потрібно знайти таке завдання, що:

- не має однозначної відповіді або розв'язання;
- є практичним і корисним для учнів;
- пов'язане з життям учнів;
- викликає інтерес;
- максимально відповідає меті навчання.

Якщо учні не звикли працювати творчо, то варто поступово вводити спочатку прості вправи (наприклад, дібрати із газет статті певної тематики), а потім пропонувати складніші завдання.

НЕЗВИЧАЙНІ УРОКИ

Урок — це не тільки основна форма організації навчального процесу, а ще й ті уроки, які ми засвоюємо щодо організації нашого життя. Навчання цього процесу починається в школі.

Із часом мета навчання суттєво змінилася. Як відомо, вона полягає не тільки в накопиченні певного обсягу знань, умінь і навичок, але й у підготовці школяра до свідомої діяльності на користь свою та суспільства. Завдання уроку залишаються незмінними — виховання й розвиток особистості за допомогою пізнавальної активності.

Виховати творчо активну особистість цілком можливо. Однак для цього необхідно змінити ставлення вчителя до змісту навчальної діяльності, отже, й до учнів.

➔ Чим різняться між собою сучасний і традиційний уроки?

Ознаки	Традиційний урок	Сучасний урок
Мета уроку	Мета уроку пов'язана тільки із засвоєнням знань й умінь. Розвиток і виховання відбуваються одночасно зі здобуттям знань	Чітка цілеспрямованість уроку на формування якостей особистості. Мотивація навчання (мета → мотив → діяльність → результат)
Зміст уроку	Якнайбільше різноманітної інформації. Докладне викладення матеріалу лише один раз	Визначення головного (генералізація матеріалу)
Засоби навчання	Максимальна кількість різноманітних засобів на уроці	Навчальний комплекс — мінімум необхідного в сполученні
Методи навчання	<ul style="list-style-type: none"> • Орієнтація на повідомлення готових знань; • завчання матеріалу; • орієнтація на середнього учня; • слабкий зворотний зв'язок; • контроль тільки з боку вчителя 	<ul style="list-style-type: none"> • Організація пізнавальної діяльності учнів; • осмислення матеріалу; • диференційований підхід; • оперативний зворотний зв'язок; • само- і взаємоконтроль
Форми організації навчання	<ul style="list-style-type: none"> • Чітке розмежування форм навчання (урок, семінар, залік) і етапів уроку (перевірка знань, викладення матеріалу, закріплення, завдання додому); 	<ul style="list-style-type: none"> • «Гібридні» форми уроку (урок-семінар, урок-залік); • взаємопроникнення етапів уроку; • групова або колективна робота учнів;

Ознаки	Традиційний урок	Сучасний урок
Форми організації навчання	<ul style="list-style-type: none"> переважно індивідуальна або фронтальна робота учнів; домашні завдання (опрацювання матеріалу перенесено на домашню роботу) 	<ul style="list-style-type: none"> засвоєння 80—90 % навчального матеріалу на уроці за рахунок його багаторазового й варіативного відпрацювання; індивідуальний підхід до виконання домашніх завдань

Підготовка і проведення нетрадиційного уроку

→ **З яких етапів складається підготовка й проведення уроку в будь-якій нетрадиційній формі?**

- Задум.
- Організація.
- Проведення.
- Аналіз.

ЗАДУМ

Це найскладніший і найвідповідальніший етап, що складається з:

- визначення часових меж;
- визначення теми уроку;
- визначення типу уроку;
- обрання нетрадиційної форми уроку;
- обрання форм навчальної роботи.

Визначення часових меж

- Час проведення нетрадиційного уроку.
- Час підготовки.

Необхідно з'ясувати:

- по-перше, буде це окремий урок (45 хв) або серія уроків, що проходять протягом декількох днів;
- по-друге, час підготовки може тривати від декількох днів до місяця залежно від:
  - обраної форми;
  - мети уроку;
  - умілого розподілу обов'язків між учителем й учнями.

На підготовку семінару, уроку-консультації, захисту оцінки, лекції потребується кілька днів, а на розробку рольової гри або інтегрованого уроку — місяць. Для більшості нетрадиційних форм уроку середня тривалість час підготовки становить від двох тижнів до місяця.

Якщо метою уроку є перевірити знання й уміння учнів щодо розв'язання завдань пройденної теми, то основні зусилля спрямовані на добирання відповідних завдань і вправ, що забирає не дуже багато часу.

Якщо мета уроку — розширити знання школярів із вивченої теми, показати міжпредметний зв'язок, то багато часу знадобиться на пошук й аналіз необхідного матеріалу, зокрема, на роботу з додатковою літературою.

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕМИ УРОКУ

Учитель може обрати введення в нову навчальну тему, оглядову, «проміжну» (другорядну за значущістю), узагальнення й систематизацію знань, застосування знань і умінь, перевірку та корекцію знань й умінь або одну з основних тем курсу.

Однак для початку рекомендуємо визначити: чи вигідно витратити досить багато сил і часу на підготовку нетрадиційного уроку за темою, що має прикладний характер, не містить практичної цінності та не відіграє значної ролі під час вивчення курсу.

ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ УРОКУ

Нетрадиційні форми застосовуються для всіх типів уроку. Існує проблема впливу типу уроку на обрання конкретної нетрадиційної форми. Для успішного розв'язання цієї проблеми необхідно мати певний досвід роботи з різними нетрадиційними формами уроку.

Наприклад, урок закріплення й удосконалення знань можна провести у формі гри (змагання), урок контролю за знаннями — як захист оцінки, залік-практикум, а урок повторення й систематизації знань — як аукціон знань, подорож у предмет, інтегрований урок.

→ Як блоки однотипних уроків можна навести як приклади іншого підходу до типу уроків за формою їх проведення?

1. Уроки творчості: урок винахідництва, урок-виставка, урок-твір, урок — творчий звіт та ін.
2. Уроки, що перегукуються з суспільними тенденціями: урок — суспільний огляд знань, урок-диспут, урок-діалог та ін.

3. Міжпредметні уроки: одночасно з двох предметів, одночасно для різних вікових груп та ін.
4. Уроки з елементами історизму: урок про вчених, урок-бенефіс, урок — історичний огляд, урок-портрет та ін.
5. Театралізовані уроки: урок-спектакль, урок спогадів, урок-суд, урок-аукціон та ін.
6. Ігрові уроки: урок — ділова гра, урок — рольова гра, урок із дидактичною грою, урок-змагання, урок-подорож та ін.
7. Допоміжні уроки: урок-тест, урок для батьків, урок-консультація та ін.

→ Як обрати форму уроку?

Обрання нетрадиційної форми уроку залежить від декількох факторів:

- специфіки предмета й класу;
- характеристики теми (матеріалу);
- вікових особливостей учнів.

Спочатку слід визначити тему й тип уроку, обрати клас, у якому він відбудеться, а потім, зважаючи на згадані фактори, обрати конкретну нетрадиційну форму.

→ Як обрати форму навчальної роботи?

Обираючи форму навчальної роботи на уроці, варто враховувати:

- особливості й можливості обраної форми уроку;
- характеристики класу (як часто в цьому класі застосовувалися індивідуальна, колективна, фронтальна форми навчальної роботи).

На багатьох нетрадиційних уроках доцільно використовувати колективні форми роботи (зокрема, групові й рольові). Вони мають певні переваги перед індивідуальною й фронтальною формами й розв'язують не тільки навчальні, але й виховні завдання уроку.

→ З чого складається організація підготовки нетрадиційного уроку?

- Розподілу обов'язків (між учителем й учнями);
- написання сценарію уроку (із зазначенням конкретної мети);

- добирання завдань і критеріїв їх оцінювання, методів уроку й засобів навчання;
- розробки критеріїв оцінювання діяльності учнів.

Розподіл обов'язків

У розробці й підготовці нетрадиційного уроку можуть брати участь один учитель або група вчителів, учитель і група учнів, учитель і клас.

1. Учитель

Пише сценарій уроку, добирає завдання, критерії оцінювання знань і діяльності учнів; розподіляє ролі між учнями тощо.

2. Учитель і група учнів

Аналогічну роботу, що й у першому випадку, виконують група учнів, склад якої визначає вчитель залежно від мети й обраної форми уроку, індивідуальних особливостей учнів.

3. Учитель і клас

До уроку готується весь клас. Заздалегідь оголошується тема уроку, між учнями розподіляються ролі й завдання. Підготовка може бути як індивідуальною, так і груповою — залежно від того, яку форму навчальної роботи припускає майбутній урок. У першому випадку вчитель дає кожному учневі індивідуальне завдання — підготувати: виступ за темою, демонстрацію дослідів, наочність та ін. Під час групової підготовки доцільно давати групам різні завдання: для учнів однорівневої групи — завдання однакової складності (різні або схожі за формулюванням), для учнів різнорівневої групи — диференційовані завдання. Наприклад, якщо на уроці узагальнення знань необхідно повторити теорію, то одна із груп добирає та відпрацьовує теоретичний матеріал. Якщо необхідно розв'язувати завдання, то кожній із груп можна запропонувати кілька завдань або за можливості запропонувати учням самостійно придумати й оформити картки із завданнями для інших груп, доповнивши завдання розв'язаннями та відповідями для подальшої перевірки. У кожній групі можна призначити або обрати капітана, відповідального за підготовку товаришів, щоб контролював їх роботу на певному етапі.

На цьому етапі учитель консультує учнів та організує урок.

Під час проведення нетрадиційних уроків дозволяється застосовувати в старших класах конкретизований розподіл обов'язків (конференція, семінар, «учень у ролі вчителя», захист оцінки (проекту, ідеї) тощо). При цьому учні можуть провести весь урок замість учителя (прочитати лекцію, презентувати доповіді, прийняти залік в однокласників).

РОЗРОБКА СЦЕНАРІЮ УРОКУ

Написання сценарію — це найвідповідальніший і найскладніший етап під час підготовки нетрадиційного уроку. Його можуть писати:

- учитель (група вчителів);
- учитель разом із групою учнів.

У сценарії варто врахувати:

- докладний план уроку (із зазначенням мети);
- інструкції із проведення кожного етапу уроку;
- ролі учасників (що відразу розподіляються між учнями) і реквізит;
- добірку завдань, запитань, вправ та ін.;
- критерії оцінювання діяльності учнів;
- запитання для аналізу уроку.

→ Як добираються завдання?

Завдання для нетрадиційного уроку (якщо обрана форма уроку передбачає їх виконання) учитель може добирати самостійно або разом з учнями (якщо вони готують завдання одне одному).

Завдання повинні бути:

- цікавими (за формою, змістом, сюжетом, способом розв'язання або несподіваним результатом);
- спрямовані на розвиток логіки, кмітливості, образного мислення;
- різнорівневими за складністю (для одного уроку), мати кілька способів розв'язання (і відповідей).

Завдання варто добирати цікаві, повчальні, що мають практичну значущість і міжпредметний зміст.

Під час повторення (урок узагальнення знань), коли є можливість істотно урізноманітити завдання, доцільнішим є завдання «знайди помилку» або завдання, що провокують помилку. Завдання повинні бути безпосередньо пов'язаними з вивченою темою, сприяти засвоєнню, закріпленню, удосконаленню отриманих під час її вивчення вмінь і навичок. Розв'язання завдань повинні бути простими, доступними, їх має легко виконувати більшість учнів.

→ Які типи завдань можуть бути запропоновані увазі учнів?

Ребуси, головоломки, кросворди, завдання на розрізування й перегинання фігур, вправи зі шматком паперу, із сірниками.

Можна створювати на уроці ігрові ситуації (наприклад, «П'ятий зайвий», «Чорний ящик»).

За різних форм навчальної роботи на уроці структура карток із завданнями різниться.

Індивідуальна робота

- Усі учні отримують однакові завдання.
- Однотипні завдання з різними вихідними даними.
- Різні завдання.
- Інші варіанти.

Групова робота

- Однакові завдання (якщо група однорівнева).
- Завдання, що є однаковими за рівнем складності, але різняться за способами розв'язання, вихідними даними (для однорівневих груп).
- Завдання, що різняться за рівнем складності (для різнорівневих груп); якщо на уроці розв'язується складне завдання, його можна розподілити на декілька етапів і запропонувати групам);
- інші варіанти.

Обсяг завдань, рівень їх складності, кількість завдань для кожного учня (або групи) залежать від часу проведення уроку, характеристик класу (наприклад, темпу роботи), індивідуальних особливостей учнів та інших факторів.

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ НА УРОЦІ

Критерії оцінювання роботи учнів розробляє вчитель (можливо, разом із учнями) й оголошує заздалегідь або на початку уроку.

Оцінювати можна роботу всіх учнів або частини учнів (це залежить від активності на уроці, мети уроку, специфіки обраної нетрадиційної форми).

➔ Як можуть різнитися критерії оцінювання за різних видів та форм навчальної роботи?

Групова робота оцінюється по-різному: може оцінюватися кожен член групи, уся група (учні отримують однакові оцінки) або у групі виставляють кожному оцінку, а потім — оцінку групи (середній бал оцінок учасників групи).

Підсумкова оцінка зазвичай складається з оцінки за роботу на підготовчому етапі (якщо така проводилася) й оцінки, «заробленої» безпосередньо на уроці.

→ Хто виставляє оцінку?

- Учитель.
- Учитель і капітан (за групової роботи).
- Самі учні (за індивідуальної форми роботи, коли учні аналізують виступи однокласників; або за групової роботи — після обговорення роботи кожного члена групи).

→ Коли саме виставляються оцінки?

- Під час уроку (наприклад, після доповіді учня).
- Наприкінці уроку (якщо оцінюється усна робота).
- Після уроку (коли необхідно оцінити письмову роботу).

Критерії оцінювання усних виступів і письмових робіт різняться. В усній відповіді обов'язково оцінюються мовлення, логіка, уміння формулювати проблему, а в письмовій відповіді основна увага звертається на правильність розв'язання й оформлення завдання.

Оцінювання змісту навчальної діяльності

Вид діяльності	Критерії оцінювання
Розв'язання завдань	Правильно (неправильно). Раціонально (нераціонально). Повно (неповно); правильні міркування доведені, але є помилка в обчисленнях (математика, фізика, хімія). Правильне розв'язання, але є недоліки. Новий спосіб розв'язання. Кілька способів розв'язання. Грамотне й акуратне оформлення. Думка завершена, але вимагає додаткового пояснення
Виступ біля дошки	Формулювання проблеми: <ul style="list-style-type: none"> • визначення головної думки, чіткість висновків; • логіка викладення; • переконливість; • доказовість; • відхилення від теми; • лаконічність повної відповіді. Оформлення записів на дошці. Використання наочних засобів. Емоційність виступу, доречність міміки й жестів. Культура мовлення (наголос, вимова, уміння формулювати текст)

Вид діяльності	Критерії оцінювання
Запитання й відповіді	Характер запитань: <ul style="list-style-type: none"> • конструктивний; • уточнювальний; • коректний; • потребує однозначної, чіткої відповіді; • оригінальний, новий. Характер відповідей: <ul style="list-style-type: none"> • правильна (неправильна); • точна (неточна); • лаконічна; • повна (неповна)
Дискусія	Заперечення пропозиції щодо способу розв'язання проблеми, побажання щодо оформлення, зауваження щодо якості виступу (загальне оцінювання виступу)

Аналіз — це заключний етап проведення нетрадиційного уроку:

- відповіді на запитання (*що вийшло, а що — ні; що спричинило невдачу?*);
- оцінювання всієї роботи;
- погляд «назад», що допомагає зробити висновки на майбутнє, на що необхідно звернути увагу.

➔ Які існують форми проведення аналізу уроку?

- Усне «сонечко», коли учні сидячи утворюють коло і по черзі висловлюють свої враження, побажання, зауваження.
- Усно вибірково (один із членів групи висловлює думку групи про попередній урок).
- Письмово (у формі анкетування).

Аналіз уроку можна проводити відразу після уроку («по гарячих слідах»), або через якийсь час (через кілька днів або через місяць) для того, щоб перевірити, що запам'яталося.

Аналіз нетрадиційного уроку повинен відбуватися як на рівні класу, так і на педагогічному рівні, для чого на урок можуть бути запрошені інші вчителі.

Підготовка будь-якої форми уроку вимагає від педагога значних затрат сил і часу, оскільки він є організатором. Тому перш ніж братися за подібну роботу, варто зважити власні сили й оцінити можливості.

→ Які якостями повинні бути притаманними вчителю для успішної підготовки до уроку і його проведення?

- Відмінне знання предмета й методики.
- Творчий підхід до роботи, винахідливість.
- Усвідомлене ставлення до використання різних форм уроку в навчальному процесі.
- Об'єктивне оцінювання власного характеру й темпераменту.

Нетрадиційні уроки краще проводити як підсумкові під час узагальнення й закріплення знань, умінь і навичок учнів. Зазвичай, вони присвячені якійсь конкретній темі, для розкриття якої вже потрібно мати певний обсяг знань, фундамент, на якому базується особистісне сприйняття й розуміння досліджуваної проблеми.

Занадто часте звертання до такої форми організації навчального процесу є недоцільним, тому що нетрадиційне може швидко перетворитися на традиційне, що, зрештою, призведе до зниження в учнів інтересу до предмета й навчання.

Періоди підготовки й проведення незвичайних уроків

Визначають 3 періоди: підготовчий, урок, його аналіз.

1. ПІДГОТОВЧИЙ

У ньому активну участь беруть як учитель, так і учні. Учитель зазвичай готується до традиційного уроку (написання плану-конспекту, виготовлення наочних посібників, роздавального матеріалу та ін.), а до нетрадиційного уроку значною мірою готуються учні. Вони об'єднуються у групи (команди, екіпажі), отримують або готують певні завдання, що необхідно виконати до уроку: підготовка повідомлень на тему майбутнього уроку, складання запитань, кросвордів, вікторин; виготовлення необхідного дидактичного матеріалу тощо.

2. УРОК (ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ТРИ ОСНОВНИХ ЕТАПИ)

Перший етап

Він є передумовою формування й розвитку мотиваційної сфери учнів: висуваються проблеми, з'ясовується ступінь готовності до їх розв'язання, знаходяться шляхи досягнення мети уроку. Окреслюються ситуації, участь у яких дозволить розв'язати пізна-

вальні, розвивальні й виховні завдання. Розвиток мотиваційної сфери здійснюється ефективніше, якщо результативно проведений підготовчий період: якість виконання учнями попередніх завдань впливає на їхній інтерес до майбутньої роботи. Проводячи урок, учитель ураховує ставлення учнів до оригінальної форми уроку; рівень їх підготовленості; вікові й психологічні особливості.

Другий етап

Повідомлення нового матеріалу, формування знань учнів у різних «нестандартних» формах організації їх розумової активності.

Третій етап

Він присвячений формуванню вмінь і навичок. Контроль звичай не визначається в часі, а «розчиняється» у кожному з попередніх етапів. У період аналізу цих уроків доцільно оцінювати як підсумки навчання, виховання, розвитку учнів, так і картину спілкування — емоційний тонус уроку: не тільки в спілкуванні вчителя з учнями, але й у спілкуванні учнів одне з одним, а також окремих робочих груп.

Форми побудови уроку

КАЛЕЙДОСКОП

На уроці учні швидко стомлюються, тому необхідно переключати їх увагу. Крім того, не можна порушувати санітарних норм — слід берегти зір дітей та їхню нервову систему. Урок розподіляється на чотири рівні за часом частини:

- «подорож кмітливих»;
- логічна розминка;
- теоретичний блок (пояснення нового матеріалу);
- практична робота.

«КАЗКА – БРЕХНЯ, АЛЕ МАЄ НАТЯК...»

Використання казки завжди збагачує урок, роблячи його зрозумілішим.

Можна використовувати:

- казкові сюжети уроків (авторські);
- пошук основних алгоритмічних конструкцій на матеріалі добре знайомих казок;
- створення учнівських казок за темою уроку.

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ

Опорні конспекти містять основні положення нової теми, алгоритми дій, завдання для тренінгу й заліку.

КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ

Мета — відстежити, який відсоток інформації залишився в голові в кожній конкретній дитини.

→ У яких формах проводиться контроль знань?

- Одне запитання — чотири відповіді (обрати потрібну).
- Розміщення відповідним чином термінів та їх змісту.
- Вставлення пропущеного ключового слова.
- Опитування «за ланцюжком».
- Виконання завдань за запропонованим алгоритмом.
- Цифровий диктант.
- Графічний диктант.
- Маршрутна карта.
- Виявлення помилок (фактичних та логічних) та їх виправлення.
- Повторення останньої фрази й оцінювання її коректності.
- Продовження відповіді, перерваної в будь-якому місці.
- Комбінована естафета тощо.

→ Як добираються завдання?

По-перше, вони добираються з урахуванням вікових і психологічних особливостей учнів. По-друге, використовуються різні типи завдань:

- «закриті» завдання мають точне (однозначне) рішення;
- завдання з неповною умовою;
- з надлишковими умовами;
- відкриті завдання, що припускають варіанти умов, різні шляхи розв'язання, імовірні відповіді;
- творчі завдання.

СЮЖЕТНА ЛІНІЯ

Логічні завдання й завдання на кмітливість добираються таким чином, щоб їх можна було пов'язати або єдиним персонажем, або єдиним сюжетом. Сюжетна лінія уроку не тільки не заважає учням розв'язувати різні завдання, але й робить урок азартним, вносить елемент змагання і прискорює темп уроку.

Будь-який урок зі зв'язним сюжетом легко перетворити на конкурс.

ПРИВАБЛИВА МЕТА

Перед учнями ставиться проста, зрозуміла і приваблива для них мета, виконуючи яку, вони мимоволі виконують і навчальну мету, яку запланував учитель.

ЛОГІКА

Пріоритетна увага на уроці приділяється розвитку мислення. Пропонуються завдання, що на доступному учням матеріалі з опорою на їхній життєвий досвід навчають будувати правильні судження, проводити нескладні докази, відшукувати кілька можливих рішень, обґрунтовувати існування кожного з них.

Характеристика незвичайного уроку

➔ Що є загальним недоліком незвичних уроків?

Це відсутність класифікацій, що допомагають учителям розібратися в сутності цього явища. Класифікація, тобто розподіл за розрядами (класами), допомагає визначити загальні підстави в тому випадку, коли доводиться обирати найнеобхідніше зі значного обсягу інформації.

«Класична» типологія за основною дидактичною метою залежить не тільки від результатів навчання, що плануються, але й стадій процесу навчального пізнання (засвоєння нового матеріалу — формування нових знань й умінь, їх закріплення й систематизація, контроль та оцінювання отриманих результатів). Розробка теорії проблемного навчання сприяла розподілу уроків на *проблемні* й *непроблемні*. У такій класифікації зафіксований характер пізнавальної діяльності учнів, і вона стосується переважно уроків вивчення нового матеріалу.

Залежно від мети, що планується окремі форми уроків можуть належати до різних типів (наприклад, інтегровані уроки-дослідження). Так, на інтегрованих уроках учні можуть засвоювати нові знання з різних навчальних предметів, їх нерідко проводять двоє-трьоє вчителів. Якщо ж вони проводяться на відомому учням матеріалі, то це — уроки систематизації, узагальнення й повторення знань, уроки-подорожі, уроки-експедиції (наприклад, уроки географії, біології). Якщо вони завершуються описом території або компонентів її природи, то це — уроки здобуття нових знань, а якщо вчитель, наприклад, розподіляє ролі учнів за географічними «спеціальностями», виокремлюючи геоморфологів, кліматологів, гідрологів та ін., учить описувати компоненти

природи, то це — уроки формування нових знань й умінь. Такі уроки можуть бути комбінованими.

Особливо складно класифікувати уроки ігрової форми. Ігрові технології навчання різноманітні. Основний мотив гри — не результат, а процес, що підсилює її розвивальне значення, але робить менш очевидним освітній ефект. Безперечно, ігрові уроки містять освітні можливості, якщо їх розглядати не по одинці, а в системі. Можна, наприклад, пересуватися від засвоєння й використання фактів до їх зв'язків (від розв'язання кросвордів до їх складання), від описів (уроку-подорожі) до пояснення (уроку-експедиції, дослідження).

В основі класифікації форм навчальних занять (за Н. В. Коротковою) — різні види навчальної діяльності.

1. На основі гри:

- ігри-реконструкції (наявність уявної ситуації, що відбулася в минулому або сьогодні, розподіл ролей);
- ігри-обговорення (наявність ситуації, що моделює різні форми обговорення; створення конфлікту думок; аналіз минулого експертами з погляду сучасності);
- ігри-змагання (наявність фіксованих правил, відсутність сюжету й ролей, суб'єктно-об'єктні взаємини).

2. На основі дискусійної діяльності:

- семінари (індивідуальна робота);
- структуровані дискусії (групова робота);
- проблемно-практичні дискусії (колективна діяльність класу).

3. На основі дослідницької діяльності:

- практичні заняття (колективна діяльність класу);
- проблемно-лабораторні заняття (групова робота);
- дослідницькі уроки (індивідуальна робота).

Уроку, як авторському добутку, повинні бути властиві системність і цілісність, єдина логіка спільної діяльності вчителя й учнів, що підпорядкована загальній меті та дидактичним завданням, що визначають зміст навчального матеріалу, вибору засобів і методів навчання.

Тільки за цих умов процес пізнавальної діяльності й поведінка школярів стають розвивальними.

→ Що таке гра?

Гра — найактивніша форма людської діяльності. Гнучка система навчальних ігор дозволяє навчатися цікаво, а від можливості обирання ігор цей інтерес тільки збільшується. Ця модель

навчання (учень — учитель — учень), порівняно із традиційною, є перспективнішою.

Модель дозволяє учням самостійно обирати свій шлях розвитку, можливо, роблячи це несвідомо, інтуїтивно, а вчитель виконує роль каталізатора; його вміння й знання допомагають учням розвиватися швидше.

Уроки за ігровою методикою істотно підвищують інтерес учнів до предмета, дозволяють їм краще запам'ятовувати формули, визначення, правила.

Гра — це один з інструментів учительської професії; інструмент, яким можна скористатися на будь-якому етапі уроку для розв'язання дидактичних, виховних і розвивальних завдань. Гра допоможе там, де потрібно щось змінити (урізноманітнити, поживавити, поліпшити).

Повноцінна дидактична гра орієнтована на підвищення ефективності навчального уроку й, одночасно, на розвиток особистості учня.

Гра створює на уроці атмосферу життєрадісності, емоційної розкутості, доброзичливості, волі, сприяє максимальному самовираженню учнів, мобілізації їх потенціалу, допомагає розвинути увагу, реакцію, комунікативні навички, творчі здібності. До того ж гра сприяє психологічному розвантаженню учнів, допомагає позбутися напруження, страху.

На етапі вивчення нового матеріалу гра допоможе вчителю розв'язати два важливих взаємозалежних завдання — зацікавити учнів новою темою й зробити зміст теми зрозумілим. У цих іграх часто використовується прийом перетворення інформації, «переклад» термінів і теорій мовою, зрозумілою дітям, прийом порівняння незнайомого із чимось відомим.

На етапі закріплення матеріалу ігрові технології також є досить ефективними.

Учні відпрацьовують навички під час гри особливо охоче й результативно, саме тоді задіюються різні види запам'ятовування, моторна пам'ять.

Гра є корисною на етапі контролю засвоєння знань. Під час гри спрацьовує механізм змагання, що сприяє максимальному самовиявленню учасників.

Гра допоможе створити в класі й у школі доброзичливу творчу атмосферу, підвищити увагу, активність і зацікавленість учнів, організувати «зворотний зв'язок» з ними. Без успішного розв'язання цих завдань навіть найцікавіша навчальна тема не зацікавить їх.

До ігрових форм уроку належать рольові, імітаційні, ділові та інші ігри. Ігрові форми відрізняються тим, що процес навчання максимально наближений до практичної діяльності. Відповідно до характеру й інтересів своєї ролі, учні повинні приймати практичні рішення. Найчастіше їм доводиться грати ролі у конфліктній ситуації, закладеній у зміст гри. Рішення в багатьох іграх приймаються колективно, що розвиває мислення учнів, комунікативні здібності. Під час гри виникає певний емоційний настрій, що активізує навчальний процес.

Навчальні ігри застосовуються для розвитку вмінь використовувати отримані знання на практиці. Це складна форма навчальної діяльності, що вимагає значної підготовки й чималих витрат часу.

→ Якими є особливості навчальних ігор?

- Моделювання певних видів практичної діяльності.
- Моделювання умов, у яких відбувається діяльність.
- Наявність ролей, їх розподіл між учасниками гри.
- Взаємодія учасників, які виконують певні ролі.
- Наявність загальної мети в усього ігрового колективу.
- Групове або індивідуальне оцінювання діяльності учасників гри.

Гра сприяє формуванню якості активного учасника ігрового процесу; учить знаходити й приймати рішення, створювати особливе емоційне середовище, що є привабливим для учнів, неординарності поведінки, вміння адаптуватися в умовах, що змінюються, вміння спілкуватися, налагоджувати контакти, отримувати задоволення від спілкування з партнерами; розвиває здібності, що можуть бути виявлені в інших умовах і ситуаціях.

Ігрові форми можуть застосовуватися і в основній, і в старшій школі, а також використовуватися для проведення нетрадиційних уроків.

→ Які існують види дидактичних ігор?

Ігри-вправи (різноманітні вікторини, кросворди, ребуси, чайнворди, шаради, головоломки, пояснення прислів'їв і приказок, загадки).

Проводяться як на уроці, так і в позаурочній навчальній роботі. Вони зазвичай тривають 10—15 хв і спрямовані на вдосконалення пізнавальних здібностей учнів, є відмінним засобом для розвитку пізнавальних інтересів, осмислення й закріплення навчального матеріалу, застосування його в нових ситуаціях.

Ігри-подорожі

Їх можна проводити як безпосередньо на уроці, так і під час позакласних занять. Здебільшого вони потрібні для поглиблення, осмислення й закріплення навчального матеріалу. В іграх-подорожах учні активно розповідають, запитують, відповідають, переживають і розмірковують.

Сюжетна (рольова) гра

Відрізняється від ігор-вправ й ігор-подорожей тим, що інсценуються умови уявлюваної ситуації, а учні грають певні ролі.

Гра-змагання

Містить усі згадані вище види дидактичних ігор або їх окремі елементи. Для проведення цього виду гри учні об'єднуються у групи, команди, між якими відбувається змагання. Істотною особливістю гри-змагання є наявність у ній змагальної боротьби й співробітництва.

Елементи змагання посідають чільне місце в основних ігрових діях, а співробітництво зазвичай визначається конкретними обставинами й завданнями.

Гра-змагання дозволяє вчителю залежно від змісту матеріалу збагачувати гру не просто цікавим матеріалом, але й додати складними питаннями навчальної програми. У цьому — її основна педагогічна цінність та перевага перед іншими видами дидактичних ігор.

У реальній практиці навчання всі види ігор можуть бути як самостійними, так і доповнювати одна одну. Використання кожного виду ігор та їх різноманітних сполучень визначається особливостями навчального матеріалу, віком учнів та інших педагогічних факторів.

→ Які існують вимоги до проведення дидактичних ігор?

- Гра — форма діяльності учнів, у якій усвідомлюється навколишній світ, що відкриває простір для особистої активності й творчості.
- Гра повинна бути цікавою.
- Обов'язковим є елемент змагальності між учасниками гри.

Етапи гри

1. Попередня підготовка:

- учні класу об'єднуються у команди, які є приблизно рівними за здібностями,
- команди отримують домашні завдання.

2. Гра.

3. Висновок.

- висновки про роботу учасників гри,
- оцінювання.

ЛЕКЦІЯ

У старших класах використовується лекція, що адаптована до умов школи. Шкільні лекції успішно застосовуються під час вивчення всіх дисциплін. Здебільшого це вступні лекції та лекції-узагальнення, рідше вони є модифікацією уроку повідомлення нових знань.

У школі лекція багато в чому наближається до розповіді, але є значно тривалішою за часом.

Зазвичай лекцію використовують тоді, коли учням необхідно дати додатковий матеріал або узагальнити його (наприклад, з історії, географії, хімії, фізики).

На початку лекції вчитель повідомляє тему й записує план. На етапі слухання й фіксування лекції спочатку учням необхідно зазначити, що записувати, але не перетворювати лекцію на диктування.

→ Як учнів необхідно вчити записувати лекції?

- Демонструвати прийоми конспектування.
- Ознайомлювати із загальнонавчаними скороченнями і позначеннями.
- Учити доповнювати матеріал лекцій.
- Застосовувати необхідні схеми, креслення, таблиці.

Шкільній лекції повинна передувати підготовка учнів до сприйняття. Це може бути повторення необхідних розділів програми, виконання вправ тощо.

I. УРОК-ЛЕКЦІЯ

Шкільна лекція припускає усне викладення навчального матеріалу, що є змістовнішим, ніж розповідь; підвищену складність логічних побудов, образів, доказів, узагальнень, коли необхідно сформулювати цілісне уявлення про предмет.

Основні умови організації уроку у формі лекції

1. Якщо навчальний матеріал є складним для самостійного вивчення.

2. У випадку використання збільшеної дидактичної одиниці.
3. Уроки узагальнення й систематизації знань як за однією темою, так і за декількома, а також заключні для всього курсу.
4. Уведення в тему.
5. Уроки, на яких розглядаються нові методи розв'язання завдань.
6. Застосування знань для розв'язання практичних завдань.

→ Якою є методика проведення уроку-лекції?

Готуючись до лекції, учитель повинен мати чіткий план її проведення.

За лекційного проведення уроку необхідні прийоми й форми, що дозволяють зробити учнів активними учасниками. Варто надавати перевагу проблемному викладенню матеріалу. Проблема ситуація виникає як результат цілеспрямованої діяльності вчителя.

→ Якими є вимоги до лекції?

Науковість, цілісність розкриття теми, зв'язок із життям, чіткість аргументації, доказовість висновків, емоційність викладення.

Методика підготовки й читання лекції

1. Підготовка тексту лекції.

1. Використання спеціальної наукової літератури за темою лекції.
2. Тема лекції визначається навчальною програмою.
3. Складання розгорнутого плану лекції з підрозділами та пунктами, дотримуючись логічної й методичної стрункості та послідовності у розташуванні матеріалу.
4. Кожний підпункт і навіть кожне основне положення пишеться на окремому аркуші паперу, на одній його стороні, щоб зручно було за потреби поміняти аркуші місцями або відрізати від нього частину.
5. Ознайомлення із джерелами (спочатку — швидкий перегляд підручника, книги, статті, а потім із переглянутих матеріалів зробити потрібні виписки з усіма примітками).
6. Саморедагування тексту лекції:
  - вичитування тексту лекції, виправлення неточних, неправильно використаних слів і виразів;
  - роз'яснення складних термінів і понять, доцільна їх заміна зрозумілішими;

- усунення зайвих слів, повторів, неблагозвучних словосполучень;
  - пошук нешаблонних слів і виразів;
  - доцільність збагачення тексту риторичними фігурами.
7. Початок лекції повинен бути проблемним, захоплюючим, спонукати до міркування.
  8. Структура лекції зазвичай складається із уведення, основного матеріалу й висновків.
  9. Підготовлений текст лекції необхідно прочитати для себе, контролюючи час.
- II. Методика читання лекції.
1. Мовлення лектора повинне бути чітким, виразним, логічним, достатньо голосним, з варіаціями тембру та інтонацій.
  2. Організація й активізація сприйняття матеріалу учнями за допомогою:
    - стислості викладення;
    - використання відступів;
    - використання наочної інформації.
  3. До мовленнєвих засобів активізації уваги належать:
    - використання літературних образів, цитат, крилатих висловів;
    - використання різностильової, експресивної лексики;
    - художність викладу (мовні аналогії, контрасти, парадокси, афоризми);
    - інтонаційна виразність (зміна тону, темпу, тембру);
    - внутрішня діалогічність.
  4. Психолого-педагогічні засоби активізації уваги й інтересу:
    - проблемне введення в лекцію;
    - питально-відповідальний хід міркування;
    - розглядання проблемних ситуацій у лекції;
    - визначення основних положень;
    - прийоми встановлення первинного контакту;
    - використання особистісних настанов;
    - доводи від авторитету, від особистості;
    - опора на контрольні групи для зворотного зв'язка;
    - зміцнення робочих контактів на всіх етапах читання лекції.
  5. Увагу учнів мобілізують прийоми:
    - новизни;
    - взаємодії інтересів;
    - персоніфікації;
    - співучасті.

6. До аудіовізуальних засобів активізації уваги, пам'яті, інтересу належать:
  - структурно-логічні схеми;
  - таблиці, графіки;
  - картини, плакати;
  - кінофільми, діафільми;
  - звукозаписи.
7. Рекомендації щодо утримання уваги в класі:
  - не доводити очевидного й не спростовувати неймовірного;
  - не доводити більшого, коли можна обмежитися меншим;
  - відкинути всі посередні й ненадійні висновки;
  - не сперечатися проти безперечних доказів і правильних думок супротивника;
  - не договорювати, коли факти свідчать за себе;
  - уникати одноманітності.
8. Забороняється підлещуватися до учнів, а також говорити з ними зверхньо.
9. Учитель впливає на аудиторію своєю зовнішністю (одягом, зачіскою, які повинні бути акуратними, чистими, модними).
10. Жести й міміка повинні мати сенс, бути узгодженими зі значенням слів і почуттями мовця.
11. Не можна під час лекції ходити класом, бавитися якимись предметами.
12. Під час лекції й наприкінці можна поставити запитання: «Чи всім зрозуміло?», «Чи всі встигли записати?».

➔ Якими є способи створення проблемної ситуації?

Постановка перед учнями теоретичної проблеми, пояснення зовнішніх протиріч, спостережень у фактах, доказах, отриманих на основі спостережень або в результаті вимірювання;

- створення проблеми шляхом викладення теорії виникнення й розвитку якогось поняття;
- постановка проблеми шляхом аналізу й узагальнення за-своених раніше знань й умінь;
- виникнення проблеми як наслідок знаходження шляхів і способів розв'язання завдань.

Учитель ставить проблеми, сам їх розв'язує, розкриваючи протиріччя розв'язання, його логіку й доступну систему доказів. Учні стежать за логікою викладення, контролюють її. Учитель супроводжує викладення запитаннями, на які відповідає сам або ставить їх учням.

Велике значення має мовлення вчителя: яскраве, емоційне, логічно бездоганне. Учні роблять записи у зошитах, тому вчитель повинен продумати зміст, форму запису на дошці, а отже, і в зошитах.

→ Як можна організувати роботу?

Для кожного учня можуть бути підготовлені таблиці зі змістом викладення матеріалу, із пропусками, що заповнюються під час слухання лекції. У таких таблицях уже міститься другорядний текстовий матеріал, учні не витрачають час на його відтворення, а заповнюють ту частину, що є темою цього заняття. Такі таблиці готуються у випадку систематизації знань і класифікації понять.

Під час вивчення певного матеріалу активними методами пізнання є аналогії, порівняння, узагальнення.

Напередодні уроку учнем пропонується домашнє завдання: у розділену навпіл сторінку ліворуч виписати необхідні визначення, теореми та ін., що активно використовуватимуться на уроці, місце праворуч залишити вільним (заповнюється на уроці під керівництвом учителя).

II. ІНТЕРАКТИВНА ЛЕКЦІЯ

Лекція залишається найпоширенішим методом викладання. Цікава лекція може запам'ятатися на все життя. Але найчастіше лекція є нудним і малоєфективним монологом, у якому учні відіграють пасивну роль «удячних слухачів». Однак і лекцію можна зробити інтерактивною.

→ Якими є рекомендації, щоб зробити лекцію цікавою?

1. Ретельно планувати лекцію. Сформулювати проблему, відповіддю на яку може бути саме лекція. Написати план лекції. Можна повідомити цей план учням, щоб їм була зрозуміла логіка лекції.
2. Бажано не проводити лекцію, якщо учні можуть прочитати матеріал (читання є ефективнішим методом навчання).
3. Планувати міні-лекції — не більше ніж на 10—15 хв.
4. Планувати спеціальні моменти для залучення уваги — жарти, історії, притчі, життєві ситуації (саме життєвий приклад, а не нудна інформація може надовго запам'ятатися). Доречно використовувати приклади, що є близькими для учнів.

→ **Які методи допоможуть подолати недоліки пасивного методу засвоєння матеріалу під час лекції?**

1. Запитання.
2. Рольові ігри як демонстрація матеріалу лекції.
3. Використання відео-, аудіо- та інших наочних посібників.

Типологія лекцій проблемно-розвивального навчання

1. *Проблемна лекція.* У ній моделюються протиріччя реального життя через їх представленість у теоретичних концепціях. Головна мета такої лекції — набуття знань учнями нібито самостійно.
2. *Лекція-візуалізація.* Основний зміст лекції представлений в образній формі (у малюнках, графіках, схемах тощо). Візуалізація розглядається, як засіб інформації за допомогою різних знакових систем.
3. *Лекція вдвох.* Робота двох учителів, які читають лекцію за однією темою й взаємодіють на проблемно-організаційному матеріалі як між собою, так і з учнями. Проблематизація відбувається як за рахунок форми, так і за рахунок змісту.
4. *Лекція — прес-конференція.* Зміст оформлюється у вигляді запитань учнів із залученням декількох учителів.
5. *Лекція-консультація.* Наближена за типом до лекції — прес-конференції. Розбіжності у тому, що запрошений (грамотний фахівець) недостатньо володіє методами педагогічної діяльності. Консультавання через лекцію дозволяє активізувати увагу учнів і використати професіоналізм фахівця.
6. *Лекція-провокація (або лекція із запланованими помилками).* Формує вміння учнів оперативно аналізувати, орієнтуватися в інформації й оцінювати її. Може використовуватися як метод «живої ситуації».
7. *Лекція-діалог.* Зміст подається через серію запитань, на які учень повинен відповідати безпосередньо під час лекції. До цього типу належить лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку, а також програмована лекція-консультація.
8. *Лекція із застосуванням ігрових методів (методи «мозкової атаки», методи конкретних ситуацій тощо).* Школярі самі формулюють проблему й самі намагаються її розв'язати.
9. *Урок-лекція «Парадокс».* Мета — повторення матеріалу; розвиток уваги й критичного мислення.

→ Якою є організація уроку?

- Учитель читає лекцію, у зміст якої містяться помилкові відомості, суперечливі твердження, неточності.
- Учні обговорюють лекцію, виконують завдання — складають план і знаходять у матеріалі відповіді на поставлені вчителем запитання.
- Учні фіксують помилки, яких «припустився» вчитель.
- Роблять записи в зошиті у вигляді таблиці.

План лекції	Помилки	Відповіді на запитання
-------------	---------	------------------------

- Записи перевіряє вчитель або учень-асистент.
- Один з учнів називає допущену помилку, учитель відтворює відповідний уривок лекції.
- Обговорення помилки та з'ясування того, чому відзначене твердження є неправильним.
- Обговорення наступної неточності. Усі роботи оцінюються, у тому числі й аргументованість «помилки».
- Запропоновані уроки активізують увагу, розвивають аналітичні навички, змінюють мотивацію навчання. Лекції-парадокси практикуються в старших класах. Вони тривають 25—30 хв, інший час уроку призначається для обговорення й оцінювання роботи.

III. ЛЕКЦІЯ-ОГЛЯД

Лекція-огляд практикується перед вивченням великої теми. Учень надається уявлення про подальшу роботу та її зміст. Наприкінці деяких запитань викладається додатковий матеріал — це перелік літератури, що бажано прочитати. Випереджаючи події, зазначаються назви лабораторних (практичних) робіт, що мають зробити учні, їх мета, можливі шляхи виконання, необхідно запропонувати свій варіант їх здійснення. Можна також порекомендувати виконати домашні експерименти.

Лекція-огляд — це перший крок у реалізації викладання великими блоками. Зроблений запис — це опора, багаторазово повторювана на першому й наступному уроках. Починаючи кожне заняття, учнів необхідно просити відповісти, користуючись записами, що з основних питань уже вивчили й про що йтиметься на наступному уроці (відповідати стисло, без деталей).

IV. УРОК УДВОХ

Цей урок проводиться з гостем — фахівцем у якійсь галузі. Особливістю запропонованих уроків є ретельна підготовка. На за-

нятті відбувається діалог учителя й фахівця. Іноді гість оцінює різні ситуації з життя. Важливою є заключна частина уроку (приблизно третина часу), коли учням надається можливість ставити запитання, вільно спілкуватися з гостем.

V. УРОК-ЗУСТРІЧ

Існують два варіанти проведення.

- Гість сам, попередньо приготувавшись за спеціальним планом, розробленим разом із учителем, розповідає, потім відповідає на запитання учнів.
- Учитель представляє гостя, розповідає про нього, а потім учні ставлять йому запитання.

Цікаві форми проведення незвичайних уроків

ДИСКУСІЯ

«Дискусія» — це обмін думками в усіх його формах.

Без обміну думками, дебатів і суперечок неможливий жодний розвиток суспільства. Особливо це стосується духовного та професійного розвитку людини.

Дискусія як колективне обговорення може мати різний характер залежно від досліджуваного процесу, рівня його проблемності та, як наслідок, висловлених суджень.

Основне завдання — виявлення різноманітних точок зору учасників на запитання або проблему і за потреби всебічний аналіз кожної з них.

→ Що таке суперечка, полеміка, дебати, диспут?

Суперечка — дискусія, що має характер міжособистісного конфлікту, де кожний захищає своє «я».

Полеміка — зіткнення з ідейним супротивником.

Дебати — обмін думками на зборах, засіданні.

Диспут (від лат. *disputare* — міркувати, розбирати, сперечатися) — публічна дискусія, що спеціально організована для певної аудиторії.

→ Якими є переваги дискусії?

- Дає імпульс проблемному навчанню (учні не просто пасивно здобувають знання, «добувають» їх, розв'язуючи пізнавальні завдання).

- Формуються специфічні вміння й навички: уміння формулювати думки, аргументувати їх (прийоми доказової полеміки), навички критичного мислення.

НАВЧАЛЬНА ДИСКУСІЯ

Цей метод навчання полягає у проведенні навчальних дискусій за конкретною проблемою.

Навчальна дискусія відрізняється від решти видів дискусій тим, що новизна її проблематики існує тільки для учнів, які беруть участь у дискусії, тобто те розв'язання проблеми, що вже знайдено в науці, мають знайти учні в навчальному процесі.

Для вчителя, який організує навчальну дискусію, результат здебільшого відомий заздалегідь.

Метою є насамперед процес пошуку, що повинен привести до об'єктивно відомого, але з погляду учнів, суб'єктивно нового, тобто до запланованого педагогом завдання. Це може бути тільки в тому випадку, якщо пошуком розв'язання проблеми повністю управляє вчитель.

→ Який характер має управління?

Управління тут має двозначний характер.

По-перше, для проведення дискусії педагог створює й підтримує певний рівень взаємин учнів — стосунки доброзичливості й відвертості, тобто управління дискусією з боку педагога має комунікативний характер.

По-друге, педагог управляє процесом пошуку істини. Навчальна дискусія припустима, якщо вчитель зуміє забезпечити правильність висновків.

Специфічні риси оптимально організованої та проведеної навчальної дискусії

1. Високий ступінь компетентності в розглянутій проблемі педагога-організатора та достатній практичний досвід розв'язання подібних проблем учнями.
2. Високий рівень розв'язання проблемних ситуацій завдяки серйозній методичній підготовці вчителя, тобто відносно низький рівень імпровізації з боку педагога. Одночасно — досить високий рівень імпровізації з боку учнів. Звідси — необхідність управління педагогом процесом проведення дискусії.
3. Метою й результатом навчальної дискусії є високий рівень засвоєння учнями необхідних знань, розвиток у них діалектичного мислення.

Цей метод дозволяє максимально повно використати досвід слухачів, сприяє кращому засвоєнню досліджуваного ними матеріалу. Це обумовлено тим, що в груповій дискусії не вчитель говорить слухачам про те, що є правильним, а самі учні виробляють обґрунтування принципів і підходів, запропонованих учителем, максимально використовуючи власний досвід.

Навчальні дискусії дають найбільший ефект під час вивчення й осмислення складного матеріалу й формування потрібних настанов. Цей активний метод навчання забезпечує можливості для зворотного зв'язку, підкріплення, практики, мотивації й перенесення знань і навичок з однієї галузі до іншої.

НАВЧАЛЬНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Навчальна конференція може бути узагальненням матеріалу з будь-якого розділу програми. Вона вимагає тривалої підготовчої роботи (проведення спостережень, узагальнення матеріалів екскурсій, постановка досвідів, вивчення літературних джерел тощо).

Конференції можуть проводитися з усіх навчальних предметів і виходити за межі навчальних програм. У них можуть брати участь учні паралельних класів, учителі, представники науки, мистецтва й виробництва, учасники війни, ветерани праці.

Учитель заздалегідь готує план конференції, обираючи з учнями теми виступів. Учні готують виступи.

УРОК – ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ

Такий урок краще проводити як заключний у темі. Зазвичай він проводиться у вигляді рольової гри, тому що припускає наявність певних ролей (бесіди «членів делегацій» або інших груп із «представниками» телебачення, преси, «журналістами» газет і журналів, «фотокореспондентами»). Перед учасниками конференції ставиться певне завдання. Під час уроку учні тренуються в монологічному мовленні, в умінні ставити проблемні запитання дискусійного характеру, аргументовано відповідати на них.

Після уроку учасники діляться враженнями, визначають, що вдалося, а що — ні, плануючи, на яку тему можна провести такий урок.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Семінарські заняття проводяться в старших класах під час вивчення здебільшого гуманітарних предметів.

→ Які існують види семінарів?

- У формі доповідей і повідомлень.
- У формі запитань-відповідей.

Сутність семінарів полягає в колективному обговоренні запропонованих запитань, повідомлень, рефератів, доповідей, підготовлених учнями під керівництвом учителя.

Семінарському заняттю передують тривала підготовка. Повідомляються план заняття, основна й додаткова література, окреслюється робота кожного учня й класу в цілому.

Структура семінару є досить простою. Починається з короткого вступу вчителя (введення в тему), потім послідовно обговорюються запитання. Наприкінці заняття вчитель підбиває підсумок, робить узагальнення. Якщо готувалися повідомлення або доповіді, то обговорення будується на їх основі за активної участі опонентів, які також готуються заздалегідь і попередньо ознайомилися зі змістом повідомлень.

СЕМІНАР-ДИСПУТ

Особливою формою семінару є семінар-диспут. Його відмінність від позаурочних диспутів полягає у тому, що зберігається постійний склад класу, диспутом завжди управляє вчитель, зберігаються традиції колективної роботи учнів на уроці.

Семінар-диспут має й особливу мету — формування оцінних суджень, твердження світоглядних позицій.

ПРАКТИКУМИ

Практикуми проводять в лабораторіях та майстернях, у навчальних кабінетах та на навчально-дослідницьких ділянках, в учнівських виробничих комбінатах та бригадах. Зазвичай робота будується в парах або індивідуально за інструкцією або алгоритмом, запропонованим учителем (виміри на місцевості, робота зі схемами, ознайомлення із приладами й механізмами, проведення дослідів і спостережень тощо).

Практикуми багато в чому сприяють розв'язанню завдань політехнічної освіти й трудової підготовки школярів.

→ На яких принципах базуються ці уроки?

1. Загальні:

- взаєморозуміння з учнями;
- навчання без примусу;
- складна мети;

- опори для учня (розповідь, правило, способи розв'язання завдання);
  - оцінювання (поважне ставлення не тільки до дитячого знання, але й незнання); заохочення почуття обов'язку й відповідальності;
  - самоаналізу.
2. Творчі:
- відмова від шаблону в організації уроку, рутини й формалізму в проведенні;
  - максимальне залучення учнів класу до активної діяльності на уроці;
  - не розважальність, а цікавість і захоплення як основа емоційного тону уроку;
  - підтримання альтернативності, множинності думок;
  - розвиток функції спілкування на уроці як умови забезпечення взаєморозуміння, спонукання до дії, відчуття емоційного задоволення;
  - «прихована» (педагогічно доцільна) диференціація учнів за навчальними можливостями, інтересами, здібностями та схильностями;
  - використання оцінювання як інструмента, що формує (а не тільки дає результат).

Відкритий урок

→ Яким повинен бути цей урок?

- Мати зрозумілу для присутніх логіку.
- Бути динамічним, у ньому одна діяльність учнів постійно повинна змінюватися іншою.
- Бути чітко оформленим, структурованим.
- Бути наочним (зрозумілим) — присутні повинні розуміти, які завдання й дії виконують учні на кожному етапі; учні мають щомиті чітко розуміти своє завдання (для цього всі завдання слід формулювати коротко й зрозуміло).

Урок можна порівняти з музичним (симфонічним) твором.

→ Якою є композиція уроку?

- Вступ (тема, мотивація).
- Розвиток основної теми (має бути полілог, а не вчительський монолог).

- Взаємодія голосів — комунікація.
- Кульмінація — розв’язання проблеми спільними зусиллями.
- Завершення (підбиття підсумків уроку).

ЗМІСТ УРОКУ, ТЕМИ, ЗАВДАНЬ

1. Загальнокультурна значущість теми (її наукова глибина, широке охоплення окремих питань програми на уроці).
2. Інтегрованість змісту (опора на знання, отримані під час вивчення інших предметів. Потрібно бути обережним з інтегрованим змістом, оскільки це вимагає певних знань інших наук).
3. Мотивація учнів майбутньою роботою (від самого початку уроку потрібно здивувати, зацікавити, захопити дітей).
4. Мета й завдання уроку є зрозумілими для учнів від самого початку. Наприкінці уроку вони самі можуть до них повернутися й підбити підсумок: що вдалося зробити й зрозуміти під час уроку (змістовний рівень); які методи роботи вдалося опанувати (рефлексивний рівень).
5. Під час уроку потрібно провокувати будь-яку діяльність учнів (створювати такі ситуації, у яких вона стає необхідною. У матеріалі повинна міститися проблема (протиріччя), що вимагає свого розв’язання).

ЗАГАЛЬНІ ПОРАДИ

1. Діти на уроці повинні висловлюватися, дискутувати, доповідати, активно працювати.
2. Головне в уроці — самостійна робота дітей та її результативність, відсутність примітивності. У цій самостійній роботі слід акцентувати увагу дітей на аналітичній діяльності.
3. Для організації самостійної роботи потрібні чітко структуровані робочі аркуші, з ясними, короткими завданнями.
4. Необхідними є групові форми роботи й міжгрупова взаємодія. У справжній груповій роботі кожна група має своє завдання, а комунікація між групами повинна бути необхідною для розв’язання загальної проблеми. Щойно учасники отримують різні ролі, діалог між ними стає необхідним.
5. На будь-якому уроці учні повинні опановувати в першу чергу діяльність, а не знання; вони повинні навчитися використовувати знання у своїй діяльності (акцент на функціональній грамотності). Крім того, тільки в діяльності можливим є повноцінне засвоєння змісту.

6. На уроці повинна відтворюватися професійна діяльність (методологія роботи) ученого (фізика, історика, літературознавця); її за потреби мають використовувати діти для розв'язання поставленого вчителем завдання.
7. Дуже важливим є контакт із дітьми (їхні висловлювання й відповіді на них; позитив, гумор, оптимістичний настрій уроку).
8. Імпровізація на уроці.
9. Вести урок (діалог з учнями) з опорою на соціальний досвід дітей, не розраховуючи на глибокі знання.
10. Володіння інформаційними технологіями (презентація, пошук інформації в Інтернеті). Використання комп'ютера на уроці повинне бути виправданим.
11. Потрібно продемонструвати власні педагогічні прийоми, що дозволяють зробити простим (зрозуміти, опанувати) складний матеріал, тобто використовувати ігрові форми.
12. Необхідно заздалегідь продумати розміщення парт і обладнання, щоб учитель упродовж уроку постійно перебував обличчям до присутніх.
13. Дисципліна на уроці є свідомою, як підсумок тривалої, копіткої роботи вчителя.

Майстер-клас

Майстер-клас — це головний засіб передавання концептуально нової ідеї авторської педагогічної системи. Учитель як професіонал протягом років виробляє індивідуальну (авторську) методичну систему, що містить цілепокладання, проектування, використання послідовності багатьох відомих дидактичних і виховних методик, уроків, заходів, власні винаходи, урахуває реальні умови роботи з різними категоріями учнів тощо.

Майстер-клас — це особлива форма навчального заняття, що заснована на «практичних» діях, у ній міститься творче розв'язання певного пізнавального й проблемного педагогічних завдань.

Майстер-клас — це передавання майстром учням досвіду, майстерності, найчастіше шляхом прямої й коментованої демонстрації прийомів роботи.

→ Якими є найважливіші особливості майстер-класу?

1. Новий підхід до філософії навчання, що змінює наявні стереотипи.

2. Метод самостійної роботи в малих групах, що дозволяє обмінюватися думками.
3. Створення умов для залучення всіх до активної діяльності.
4. Постановка проблемного завдання й розв'язання його за допомогою програвання різних ситуацій.
5. Прийоми, що розкривають творчий потенціал як учителя-майстра, так і учасників майстер-класу.
6. Форми, методи, технології роботи повинні пропонуватися, а не нав'язуватися учасникам.
7. Надання можливості кожному учасникові висловитися щодо запропонованого методичного матеріалу.
8. Процес пізнання є значно важливішим, ціннішим, ніж саме знання.
9. Форма взаємодії — співробітництво, співтворчість, спільний пошук.

Готуючись до майстер-класу, варто звернути увагу на те, що головне в технології проведення майстер-класу — не повідомити й опанувати інформацію, а передати засоби діяльності (прийом, метод, методика або технологія). Передати продуктивні засоби роботи — одне з найважливіших завдань для вчителя-майстра.

Вимоги до організації й проведення майстер-класу

1. Майстер-клас — це оригінальний спосіб організації діяльності педагогів у складі малої групи (7—15 учасників).
2. Майстер-клас як локальна технологія транслявання педагогічного досвіду повинен демонструвати конкретний методичний прийом або метод, методика викладання, технологію навчання й виховання. Він повинен складатися із завдань, що спрямовують діяльність учасників на розв'язання поставленої педагогічної проблеми.

Алгоритм технології майстер-класу

1. Презентація педагогічного досвіду вчителем-майстром:
  - характеризуються учні класу, обґрунтовуються результати попередньої діагностики, прогнозується розвиток учнів;
  - коротко характеризуються основні ідеї технології;
  - описуються досягнення в роботі;
  - доводиться результативність діяльності учнів, що свідчить про ефективність технології;
  - визначаються проблеми й перспективи в роботі вчителя-майстра.
2. Ознайомлення із системою навчальних занять:
  - описується система навчальних занять;

- визначаються основні прийоми роботи, які учитель демонструватиме слухачам.
3. Проведення імітаційної гри:
- учитель-майстер проводить навчальне заняття зі слухачами, демонструючи прийоми ефективної роботи з учнями;
  - слухачі одночасно грають дві ролі: учнів експериментального класу й «експертів», які є присутнім на відкритому занятті.
4. Моделювання:
- учителі-учні виконують самостійну роботу щодо конструювання власної моделі навчального заняття в режимі технології вчителя-майстра;
  - майстер виконує роль консультанта, організовує самостійну роботу слухачів та керує нею;
  - майстер спільно зі слухачами обговорює авторські моделі навчального заняття.
5. Рефлексія (проводиться дискусія за результатами спільної діяльності майстра й слухачів).

ПОЗИЦІЯ МАЙСТРА

Учитель-майстер проводить урок зі слухачами, демонструючи прийоми ефективної роботи з учнями.

Проводячи майстер-клас, учитель ніколи не прагне просто передати знання, а намагається залучити учасників до процесу, зробити їх активними, розбудити в них те, про що вони навіть не підозрюють, зрозуміти й усунути те, що заважає їм у саморозвитку. Усі завдання майстра та його дії спрямовані на те, щоб залучити увагу учасників, створити таку атмосферу, щоб вони виявилися як творці. Це м'яке, демократичне, непомітне керування діяльністю.

Майстер створює атмосферу відкритості, доброзичливості, співтворчості в спілкуванні. Він офіційно оцінює роботи учасників майстер-класу, але через соціалізацію, афішування робіт дає можливість педагогам самооцінюватися, самокоригуватися.

У взаєминах із колегами майстер повинен застосовувати певний стиль, проявляючи свої особистісні якості: комунікативність, загальнокультурний розвиток, інтелігентність, погляди, переконання, світогляд, характер, волю, темперамент тощо. Авторські технології, що пропонуються в межах майстер-класу, не мають бути детально відтворені; однак кожна з них несе ідейний заряд, має безліч відтворених деталей, прийомів, елементів учительської майстерності.

→ На що необхідно звернути увагу майстрові під час проведення заняття?

- Мовлення й голос (тон, виразність, дикція, інтонація, техніка мовлення).
- Міміку, жест, керування емоціями.
- Пантоміміку (постава, уміння стояти, сидіти, спостерігати за поведінкою учасників).
- Уміння зосередитися на розмові, володіння мнемотехнікою, відсутність скутості.
- Мистецтво спілкування: психологічна вибірковість, здатність до педагогічної уваги, емпатія.
- Педагогічна імпровізація: уміння працювати за планом «у голові», залучати особистий досвід, керувати незапланованими ситуаціями.
- Психологічна пильність, уміння вираховувати «геніїв» і підтримувати тих, хто не встигає.
- Комунікативну культуру, уміння вести діалог, дискусію.
- Відчуття часу.

Критерії якості підготовки й проведення майстер-класу

Презентативність. Виразність інноваційної ідеї, рівень її презентації, культура презентації ідеї, популярність ідеї в педагогіці, методиці й практиці світу.

Ексклюзивність. Яскраво виражена індивідуальність (масштаб і рівень реалізації ідей). Вибір, повнота й оригінальність розв'язання інноваційних ідей.

Прогресивність. Актуальність і науковість змісту й прийомів навчання, наявність нових ідей, що виходять за межі стандарту й відповідають тенденціям сучасної освіти й методиці навчання предмета, здатність не тільки до методичного, але й до наукового узагальнення досвіду.

Умотивованість. Наявність прийомів і умов мотивації, залучення кожного до активної творчої діяльності щодо створення нового продукту діяльності на занятті.

Оптимальність. Достатня кількість використаних засобів на занятті, їх сполучення, зв'язок із метою й результатом (проміжним і кінцевим).

Ефективність. Результативність, яку отримав кожний учасник майстра-класу. Яким є ефект розвитку? Що це дає конкретними учасникам? Уміння адекватно проаналізувати результати своєї діяльності.

Технологічність. Чіткий алгоритм заняття (фази, етапи, процедури).

Артистичність. Піднесений стиль, педагогічна харизма, здатність до імпровізації, ступінь впливу на аудиторію, ступінь готовності до поширення й популяризації свого досвіду.

Загальна культура. Ерудиція, нестандартність мислення, стиль спілкування, культура інтерпретації свого досвіду.

➔ На що звертає увагу вчитель, аналізуючи урок?

- Коротку характеристику мети, яку ставив, аналізує її досягнення.
- Інформацію про обсяг матеріалу та якості його засвоєння учнями.
- Характеристику застосованих методів роботи з учнями.
- Оцінювання активності учнів і обґрунтування використаних прийомів організації їх праці.
- Самооцінку окремих аспектів своєї діяльності (мовлення, логіка, характер взаємин з учнями).

У висновку вчитель висловлює свої пропозиції щодо поліпшення якості уроку й окреслює заходи щодо вдосконалення своєї педагогічної майстерності.

Оцінювання незвичайних уроків

ВАРІАНТ МОНІТОРИНГУ (оцінювання знань учнів)

З постановкою мети тісно пов'язані два дуже важливих для освітньої технології завдання, що пов'язані моніторингом:

- здобуття інформації зворотного зв'язку (проблема контролю);
- співвіднесення реально отриманих результатів освітнього процесу з результатами, що планувалися, із метою (проблема оцінювання).

Планування результатів діяльності, об'єктом якої є люди, завжди є специфічним. Можна планувати моніторингову систему «на успіх». Система дає можливість для підвищення мотивації навчання, наочного відстеження результативності навчання.

Усі діти починають або завершують урок підрахунком своїх успіхів. Вони мають можливість не отримати негативної оцінки й перездати незрозуміле, надолужити пропущене.

Система дає можливість учителеві відстежувати пропущені дитиною з поважної причини або невідпрацьовані теми й завдання.

ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК

Крім моніторингу, що дає уявлення про ступінь опанування вивченого матеріалу, досить важливим є відстеження ставлення учнів до вивчених тем, до самого процесу.

Наприкінці теми можна провести рефлексію з метою отримання загальної картини.

Запитання:

- мені було цікаво під час вивчення теми _____
- мені було важко _____

→ До чого спонукає грамотно організоване оцінювання?

- Педагога й учнів — замислитися над підвищенням якості своєї роботи.
- Визначити рівень підготовки й здібностей учнів.
- Показати учням і педагогові ступінь досягнення результатів занять.
- Надати можливість учням продемонструвати свої знання, уміння, навички, цінності.
- Визначити, хто з учнів повинен отримати заохочення.
- Сформувати в учнів мотивацію до навчання.
- Визначити, чи є необхідність у переучуванні або додаткових заняттях.
- Надати можливість педагогові поставити оцінки.

Грамотна організація оцінювання — одне із найскладніших завдань в освітньому процесі, що ще більше ускладнюється, коли використовуються інтерактивні методи викладання. Крім традиційної перевірки знань за допомогою тестів, письмових завдань й контрольних робіт, експрес-опитувань і розширених опитувань, орієнтованих на знання й розуміння, педагогові потребуються й інші методи та підходи в оцінюванні.

Сучасні методи оцінювання повинні продемонструвати рівень опанування інтелектуальних умінь, навичок комунікації, розв'язання складних проблем, використання правових та інших соціальних інструментів, уміння визначати свої ціннісні орієнтири.

Традиційні методи оцінювання, спрямовані на рівні знання й розуміння, тобто засвоєння інформації, часто виявляються непридатними для оцінювання названих вище вмінь, навичок і досвіду.

«Шість принципів оцінювання»

ПЕРШИЙ ПРИНЦИП «ВАЖЛИВІСТЬ»

Для оцінювання необхідно обрати лише найважливіші очікувані результати (мету), які варто оцінювати, оскільки оцінювання вимагає часу, сил й інших ресурсів.

Оцінювання здатне поліпшити процес навчання певних знань, умінь, навичок і цінностей, що визначаються як важливий очікуваний результат. Учні ставляться найсерйозніше саме до тих сторін навчання, що оцінюватимуться. Для того щоб застосувати перший принцип оцінювання, учителям необхідно поставити собі запитання: «Які очікувані результати є настільки важливими, що їх варто оцінювати? Чи є ці знання, уміння, навички, цінності корисними, чи застосовуватимуться вони в реальному житті? Наскільки часто вони потрібні в житті?»

ДРУГИЙ ПРИНЦИП «АДЕКВАТНІСТЬ»

Як можна бути впевненим, що результат досягнуто?

Потрібно обрати точний (адекватний) інструмент оцінювання, тобто вправи для оцінювання, які довели б, що учні опанували необхідні знання, уміння, навички, цінності.

Запитання: «Яка вправа або завдання може адекватно довести, що учні досягли очікуваного навчального результату, опанували потрібні знання, уміння, навички, цінності?»

ТРЕТІЙ ПРИНЦИП «ОБ'ЄКТИВНІСТЬ»

Оцінювання результатів виконання контрольної вправи — часто суб'єктивний, відносний процес. Як зробити так, щоб різні люди, оцінюючи аналогічну (або подібну) роботу, могли б поставити однакові оцінки?

Об'єктивність (сталість, надійність, вірогідність) досягається шляхом ретельного розроблення дуже конкретних критеріїв оцінювання, що демонструють рівень роботи, яку може бути оцінено як «відмінно», «гарно», «задовільно» або «незадовільно». Після того як вироблені критерії, з'явиться необхідність створити зручну форму для оцінювання робіт, що відбиває ці критерії.

Запитання: «Які характеристики повинна мати відмінна й гарна роботи (як результат виконання контрольної вправи)? А які — задовільна робота? Незадовільна робота? Чи зрозумілими є ці характеристики (критерії) для решти викладачів і для учнів? Чи достатньо вони точні, однозначні? Як повинна виглядати форма (бланк) для фіксування оцінки за цими критеріями?»

ЧЕТВЕРТИЙ ПРИНЦИП «ІНТЕГРОВАНІСТЬ»

Якщо розробити критерії оцінювання якоїсь вправи, то виявиться, що вони є одночасно правилами виконання цієї вправи, тобто правилами навчання конкретних знань, умінь, навичок, цінностей. Отже, якщо хочете оцінювати за цими критеріями, то потрібно навчити їх використовувати.

Оцінювання повинно бути інтегрованим у процес навчання. З іншого боку, «контрольна» вправа і є однією з навчальних вправ. Оцінювання й навчання — це нерозривний процес.

Запитання: «Чи навчаю я того ж, що й оцінюватиму?»

П'ЯТИЙ ПРИНЦИП («РЕВОЛЮЦІЙНИЙ») «ВІДКРИТІСТЬ»

Критерії й стратегію оцінювання необхідно повідомити учням заздалегідь.

Оцінювання має бути відкритим. Учні повинні знати заздалегідь, що і як буде оцінено. Учителі мають заздалегідь продумати всю систему оцінювання, повідомити її учням. Учні можуть поставити всі ті запитання, які вміщено тут під кожним із принципів оцінювання; до розроблення критеріїв та стратегії оцінювання можна залучати учнів. Тоді це зробить оцінювання «своїм» і справедливим для учнів (саме застосування всіх цих принципів і робить оцінювання справедливим).

Запитання: «Як і коли я повідомлю учням «що» і «як» я оцінюватиму? Чи можу я разом з учнями розробити критерії й стратегію оцінювання?»

➔ Як учитель може повідомити учням свої очікування?

1. Показати підготовлені форми для оцінювання й пояснити, що позначають кожний критерій і кожний рівень оцінювання.
2. Обмежитися простою розповіддю або розповіддю з обговоренням.
3. Учні також можуть повправлятися в оцінюванні, використовуючи запропоновані критерії.

ШОСТИЙ ПРИНЦИП («КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНИЙ») «ПРОСТОТА (ГЕНІАЛЬНА)»

Процес оцінювання й самі форми оцінювання повинні бути простими й зручними в застосуванні. Критерії оцінювання можна вводити поступово, у міру опанування самого інструмента оцінювання. Оцінювання не повинне розмежовувати учителів і учнів.

Запитання: «Чи достатньо простим й доступним є процес оцінювання для педагога й учнів?»

Приклади методів і форм оцінювання

ТЕСТ

Завдання тесту можуть передбачати, що учень повинен:

- обрати правильну відповідь із декількох запропонованих варіантів;
- знайти «пару»;
- вписати відсутній фрагмент;
- поставити запропоновані фрагменти завдання в певній послідовності тощо.

→ Якими є переваги?

Тести легко й швидко можна перевірити.

→ Якими є недоліки?

- Учні можуть просто розв'язувати тест «навмання».
- Тесті перевіряє лише рівень знань та розуміння вивченого, іноді — деякі інтелектуальні вміння.

ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ («ЛЕТЮЧКА»)

Це можуть бути короткі усні або письмові відповіді (наприклад, за картками про знання основних понять), завдання на зразок «продовж речення», «заповни таблицю», «намалюй діаграму», «склади схему» тощо. Такі опитування, зазвичай, відбуваються на початку заняття для повторення домашнього завдання й можуть охоплювати всіх або декількох учнів.

→ Якими є переваги?

- Не вимагає багато часу для проведення й перевірки.
- Акцентує увагу на ключових питаннях.

→ Якими є недоліки?

- Не дає повної картини підготовки учнів.
- Націлений лише на рівень знань та розуміння вивченого.

РОЗШИРЕНЕ ОПИТУВАННЯ

Педагог пропонує учням (усно або письмово) повно відповідити на поставлене запитання, пояснити окремі положення, наведячи аргументи, приклади.

Усна відповідь передбачає те, що педагог і учні можуть ставити додаткові запитання, а варіантами цього методу є усний екзамен із білетами, письмова контрольна робота, домашнє есе тощо.

→ Якими є переваги?

Дає повнішу картину рівня підготовки учня, може бути націлене на всі рівні навчальної мети, також може містити в собі оцінювання деяких умінь: виступати привселюдно, приставати на якусь позицію й аргументувати свій вибір, відповідати на запитання тощо.

→ Якими є недоліки?

- Вимагає багато часу.
- Не може бути застосований для оцінювання більшості вмінь і навичок.
- Часто не дозволяє охопити відразу багатьох учнів.

КОНТРОЛЬНА ВПРАВА

Контрольною може бути оголошена кожна (зокрема й інтерактивна) вправа: підготовка аргументів, виконання завдання в групі, складання документів, написання доповіді, есе-твору, реферату, складання портфоліо тощо.

→ Якими є переваги?

- Задіює всі рівні навчальної мети.
- Перевіряє не тільки знання, але й уміння, навички, цінності.
- Завдання є творчими і цікавими для учнів.
- Може дати повну картину рівня підготовки й засвоєння матеріалу учнями.

→ Якими є недоліки?

- Вимагає значного часу для підготовки, проведення й обробки результатів.
- Часто вимагає від педагога відпрацьовування спеціальних навичок оцінювання.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Спостереження є одним із провідних методів оцінювання за інтерактивних методів навчання; учитель обирає для себе показники, які він відстежуватиме протягом заняття, а також учнів, роботу яких потрібно оцінити. Особливу роль у використанні цього методу відіграють підготовлені форми для спостереження й оцінювання.

Під час виконання учнями контрольної вправи або творчого завдання педагог повинен також застосовувати спостереження, щоб оцінити їх роботу.

→ Якими є переваги?

- Задіює всі рівні навчальної мети.
- Перевіряє не тільки знання, але й уміння, навички, цінності.
- Завдання є творчими і цікавими для учнів.
- Може дати повну картину рівня підготовки й засвоєння матеріалу учнями.
- Не вимагає додаткового часу на уроці.

→ Якими є недоліки?

- Вимагає значної концентрації від учителя, який проводить спостереження за учнем і одночасно стежить за ходом заняття.
- Не дозволяє охопити відразу багатьох учнів.

САМООЦІНЮВАННЯ

Оцінювання учнями своєї роботи або роботи своїх товаришів, а також заняття взагалі. Його застосування дозволить учителеві багато чого дізнатися про себе й про учнів, а також про якість навчального процесу.

→ Якими є дії педагога?

- Може застосувати метод запитань — відповідей або бесіди для самооцінювання учнями своєї роботи (підбиття підсумків).
- Може попросити учнів оцінити роботу однокласників та пояснити критерії свого оцінювання.
- Може попросити учнів заповнити спеціальні форми (або таблиці) зі спостереженнями й оцінюванням.

Самооцінювання застосовується під час аналізу роботи всієї групи.

→ Якими є переваги?

- Усі учні можуть отримати оцінки (що зазвичай не виставляється в класний журнал).
- Учні починають розуміти труднощі оцінювання.
- Учні вчать дивитися на свою роботу інакше.

→ Якими є недоліки?

Не дає можливості поставити оцінку (педагогові необхідно докласти зусиль, щоб таке оцінювання не перетворилося на фарс і формальність).

БЕСІДА (ЗАГАЛЬНА ДИСКУСІЯ, ОБГОВОРЕННЯ, ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ)

Форма бесіди дозволяє всім учасникам освітнього процесу невимушено оцінити ефективність заняття й не припускає виставлення оцінок. Рекомендації із проведення цього методу оцінювання є аналогічними до підбиття підсумків.

Дидактична ігротека

Ігри завжди сприймаються учнями із захопленням. Їх можна використовувати:

- на початку уроку (створення творчої атмосфери, зняття нервового напруження);
- у середині уроку (маленька перерва, перехід від одного етапу уроку до іншого);
- наприкінці уроку (підбиття підсумків уроку).

Запропоновані ігри можна використовувати для пояснення нового матеріалу, закріплення вивченого.

→ Які існують групи дидактичних ігор?

- Ігри на етапі вивчення нової теми.
- Ігри на етапах запам'ятовування, закріплення, узагальнення й контролю засвоєння.
- Ігри для оптимізації фізичного й психологічного стану й поведінки учнів.

ВИЗНАЧЕННЯ (автор С. Ю. Афонькін)

Мета: навчити давати визначення новим термінам; розвивати увагу, навички самостійного мислення, мовлення.

Тривалість: 2—4 хв.

Підготовка

Учитель пояснює, як «улаштовані» визначення. Будь-яке визначення складається із двох основних пунктів:

- певна широка категорія, до якої належить обумовлений об'єкт;
- відмінності об'єкта від решти об'єктів, що належать до цієї категорії.

Наприклад, Колобок — це казковий герой, що був зліплений із тіста й умів говорити й співати; лінійка — це пристосування для вимірювання довжини, що має форму рейки, на якій нанесені поділки.

Хід гри

Пояснюючи новий матеріал, учитель вводить нові терміни, пояснює їх зміст, але «наукового» визначення не дає. Наприкінці заняття визначення мають дати учні. Вислухавши декілька версій, учитель оцінює варіанти учнів. Критерії оцінювання — відповідність до «технології складання визначень», наукова вірогідність, лаконічність й оригінальність.

Розвиток гри

Учитель просить учнів скласти осмислені й логічно несуперечливі речення з новими термінами або свідомо «неправильні» речення.

ДРУЗИ-НЕДРУГИ (автор А. Є. Смірнова)

Мета: навчити визначати знак результату при перемножуванні позитивних і негативних чисел.

Тривалість: від 5 хв.

Хід гри

Учитель порівнює позитивні числа із друзями, а негативні — з недругами. Далі міркує так: друг твого друга тобі друг? Друг! Отже, множачи одне позитивне число на інше, у підсумку отримуємо теж позитивне число. А ворог твого ворога тобі хто? Правильно, друг! Отже, перемножуючи два негативних числа в результаті отримуємо яке число? Звісно, позитивне, якщо це «друг». Ідемо далі. А ким тобі доводитиметься ворог твого друга? Звісно, недругом. А друг твого ворога? Знову ж таки, недругом. Отже, множачи позитивне число на негативне, ми завжди отримуватимемо «недруга», тобто негативне число.

ВІДПОВІДАЄ ПЕРШИЙ (автор Л. Н. Захаров)

Мета: повторити пройдений матеріал; узагальнити досліджувану інформацію; навчити користуватися вивченим матеріалом; розвивати системне мислення.

Тривалість: від 7 хв.

Хід гри

Ця гра зазвичай проводиться наприкінці уроку. Учитель у швидкому темпі ставить запитання, пов'язані зі змістом останніх вивчених тем. Запитання можуть стосуватися як знання матеріалу (їх доречно ставити на початку гри), так і розуміння (при цьому

можна й навіть бажано «змішувати» в одному запитанні різні теми). Відповідає учень, який першим підвів руку. Якщо відповідь правильна, учитель робить позначку поруч із прізвищем учня, що означає отримання учнем призового бала. Якщо відповідь неповна, учитель пропонує решті учнів доповнити. Автори істотних доповнень також відзначаються. Якщо відповідь неправильна, учень може отримати штрафний бал (2 або 3 штрафних бали анулюють один призовий бал). Потім учитель ставить нове запитання. Наприкінці гри він може відзначити найактивніших і найрозумніших учнів гідними оцінками.

ЗАГАДКИ

(автор З. Ю. Смірнова)

Мета: повторити орфографічні правила; розширювати словниковий запас; розвивати навички самостійної творчої діяльності.

Тривалість: від 3 хв.

Підготовка

Учитель сам готує ігрові завдання або пропонує учням підготувати завдання для решти.

Хід гри

Учитель або учень, який підготував завдання, пропонує класу відгадати слово за трьома підказками: це слово на певне орфографічне правило, має певну структуру (на дошці малюється морфемна схема), зазначаються антонім або синонім. Клас має право на три спроби. Якщо вони виявляються невдалими, то переможцем вважається учень, який підготував загадку. Добре, якщо загадки підготували всі учні класу: у цьому випадку до речко загадувати загадки по черзі.

Приклади завдань

1. Правило написання префіксів (с-/з-).

Схема: _____

Синонім: _____

Відповідь: _____

2. Правило злитно-роздільного написання «не» з іменниками.

Схема: _____

Синонім: _____

Відповідь: _____

ОСОБЛИВІ ПРИКРЕТИ

(автор Ю. В. Гурін)

Мета: підвищувати інтерес до вивчення математики; розвивати й закріплювати навички визначення дільників числа (теми

«Дільники й кратні числа», «Прості числа»); розвивати навички роботи в групі; розвивати аналітичне мислення.

Тривалість: від 10 хв.

Підготовка

Ведучий (учитель або учень) задумує ціле число, записує його на аркуші паперу, складає аркуш навпіл і кладе на стіл. Заздалегідь обумовлюється, що задумане число не повинне бути простим і що воно перебуває в певних межах (наприклад, від 3 до 50).

Учні класу об'єднуються у 3—5 команди — «детективні агентства».

Хід гри

«Сищики» повинні визначити, яке число задумане. Вони ставлять ведучому запитання про те, чи ділиться задумане число без залишку на те або інше число. Гра містить кілька етапів. Зміст етапів однаковий — учні ставлять запитання й отримують відповіді, аналізують інформацію й роблять припущення — числа, що відповідають, на їхню думку, «особливим прикметам» числа, що шукається. Усі запитання, відповіді, версії, а також здобуті командами бали ведучий фіксує на дошці. Версія, що не суперечить «прикметам», дає команді 1 бал, за помилкову версію 1 бал знімається, а команда, яка зуміє відгадати задумане число, отримує 3 бали. Якщо серед запропонованих командами чисел загаданого числа не виявиться, розпочинається наступний етап гри. Кількість етапів і кількість запитань, які можна поставити на кожному етапі, обговорюються заздалегідь. Ці характеристики визначаються розмірами зони знаходження числа. Перемагає команда, яка набрала найбільшу кількість балів.

Приклад

Учні класу об'єднані у чотири команди. Задумане число — в межах від 1 до 15 (це число 14). Гра проводиться у два етапи. На першому етапі поставлено два запитання (чи ділиться число на 2 і на 3?); на другому — ще одне запитання (чи ділиться число на 4?). Отже, «сищики» повинні обчислити число за трьома «особливими прикметами».

П'ЯТЯ ХВИЛИН ІЗ ГАРНОЮ КНИГОЮ

(автор Т. І. Смородкіна)

Мета: розвивати навички роботи з текстовою інформацією, увагу; залучити дітей до читання.

Тривалість: 5 хв.

Хід гри

На початку уроку вчитель пропонує дітям почитати ту книгу, що їм подобається. Діти дістають книги, розгортають на потрібній сторінці та... читають упродовж п'яти хвилин. Обсяг прочитаного не регламентується. Діти отримують завдання визначити головну думку прочитаного фрагмента. Після завершення «тихої п'ятихвилинки» учитель вибірково запитує декількох учнів.

ТРИ ПОМИЛКИ (автор Ю. В. Гурін)

Мета: розвивати увагу учнів, навички критичного аналізу інформації.

Тривалість: 5 хв.

Хід гри

Цей ігровий прийом допомагає привернути увагу до виступу педагога або учня. Оратор свідомо припускається кількох помилок. Завдання слухачів — помітити й виправити ці помилки. Для того щоб попередити слухачів про «провокацію, що готується», учитель на початку уроку або оратор перед виступом пише на дошці слова «Три помилки». Аудиторія повинна уважно слухати і намагатися не пропустити три запланованих помилки. Нерідко буває так, що слухачам вдається помітити більше помилок, ніж мав намір припуститися оратор. Учитель оцінює й коментує управління.

ІЄРОГЛІФИ

Мета: сприяти запам'ятовуванню навчального матеріалу; перевірити якість засвоєння матеріалу; розвивати увагу, асоціативне мислення, швидкість реакції, пам'ять.

Тривалість: від 5 хв.

Хід гри

Цю гру можна провести у тому випадку, якщо потрібно запам'ятати багато слів (наприклад, винятків із граматичного правила, імен, назв та ін.). Учні отримують список слів для запам'ятовування. Протягом певного часу вони повинні намалювати для кожного слова якийсь символ, що якимось чином асоціювався би із цим словом. Такими символами або їх елементами не можуть бути літери або слова. Потім учні, дивлячись на аркуші з «ієрогліфами», згадують слова. Учитель проводить «аукціон»,

запитуючи, хто скільки слів може назвати. Згодом проводить експрес-опитування, починаючи з тих, хто може відтворити найменше слів, потім дає слово успішнішим «шифрувальникам», які доповнюють своїх товаришів. Наприкінці заняття можна організувати виставку «ієрогліфів».

ПАЗЛ ІЗ СЕКРЕТОМ (автор А. М. Верейкіна)

Мета: підвищувати зацікавленість дітей; закріплювати знання за досліджуваною темою.

Тривалість: від 2 хв.

Підготовка

Плакат із малюнком необхідно перевернути зворотною стороною, яка розділяється вертикальними й горизонтальними лініями на рівні прямокутники (усього прямокутників може бути, наприклад, 8, 9, 12). Плакат розрізається по лініях на картки. На їх звороті пишуться завдання. Для гри знадобиться ще й аркуш ватману такого самого або більшого розміру, ніж плакат. Аркуш потрібно розкреслити на аналогічні прямокутники й придумати спосіб кріплення до нього карток. Наприклад, можна використати звичайні кнопки. У графах таблиці на ватмані пишуться відповіді на завдання.

Хід гри

Учитель дає учневі (або групі учнів) картку із завданням (або кілька карток). Діти виконують завдання й прикріплюють картку на ватман у тій графі, у якій зазначено правильну відповідь. Якщо в результаті вийшла картина, отже, завдання були розв'язані правильно.

→ Які завдання підійдуть для цієї гри?

- Завдання на лічбу — співвіднести кількість предметів і цифру.
- Розв'язати арифметичне завдання (відповідь — число).
- Знайти пропущену літеру (відповідь — літера).
- Знайти предмет, що належить казковому героєві (відповідь — зображення предмета) тощо.

ПІДКАЖИ ТІЛОМ (автор М. В. Ганькіна)

Мета: розучити вірші (а також інші тексти), що можуть стати не тільки приводом для гри, але й змістом ігрового дійства.

Тривалість: 5 хв.

Хід гри

Учасники (учні) об'єднуються у 4 групи (або у 2, або у 6 — важливо, щоб кількість груп була парною) по 4—6 осіб. Групи розміщуються за столами (у кожній групі своє робоче місце), на яких лежать аркуші з текстом.

Ведучий повідомляє, що групи працюватимуть попарно, наприклад, перша із другою, а третя із четвертою. Ведучий дає учасникам час (3—5 хвилин), за який потрібно вивчити текст й обговорити систему підказок. Потім у групах за допомогою жеребкування визначається «щасливець», який читатиме текст напам'ять. За допомогою жеребкування пари груп визначають, кому в першому раунді гри читати текст, а кому — оцінювати якість декламації й коректність підказок. У другому раунді ролі міняються.

Час сплив і жереб кинуто. Перший читець іде на умовну сцену й, уважно дивлячись на своїх товаришів, починає виразно читати текст. Група може підказувати. Підказувати звуками або написанням слів або літер не можна (заборонено «писати» навіть у повітрі). Тобто підказувати можна тільки за допомогою міміки, жестів.

Відходити від свого стільця теж не можна, а використовувати предмети, що перебувають попідруч, дозволяється. Текст протягом усієї гри залишається у групи.

Від читця потрібно, щоб вірш не розривався, читався без пауз. Дозволяється читати повільно. Поки це відбувається, можна спробувати «перекласти» мову жестів.

ЛІТОПИСЕЦЬ

Мета: підвищувати зацікавленість дітей; закріплювати знання за досліджуваною темою.

Тривалість: 5 хв.

Хід гри

На уроці вчитель пояснює нову тему — розповідає про події, про героїв минулого. Учні грають роль літописців. Їх завдання — визначати в розповіді вчителя важливі подробиці й записувати їх.

Наприкінці уроку можна провести конкурс на кращого літописця. Формат конкурсу може бути різним — індивідуальне або командне опитування, письмовий залік.

Можна запропонувати дітям виконати літопис удома в «старовинному стилі», а потім улаштувати виставку «манускриптів».

МОЖНА ГОВОРИТИ ТІЛЬКИ «ТАК» І «НІ»

Мета: допомогти посісти активну пізнавальну позицію.

→ Чого навчає ця гра?

- Об'єднати розрізнені факти в єдину картину.
- Систематизувати наявну інформацію.
- Слухати й чути однокласників.

Учитель може використати гру для створення ситуації, що інтригує, для організації відпочинку на уроці.

Тривалість: 5 хв.

Хід гри

Учитель загадує щось (число, предмет, літературного або історичного героя тощо). Учні намагаються знайти відповіді, ставлячи запитання. На ці запитання вчитель відповідає тільки словами: «Так», «Ні», «І так, і ні».

Іноді запитання ставляться некоректно або вчитель не бажає відповідати через дидактичні міркування, тоді він відмовляється від відповіді заздалегідь обумовленим жестом.

Іноді виникає проблема: у слабкому класі діти не чують або не запам'ятовують запитання одне одного, повторюють їх. Учні необхідно пояснити, що спочатку вони повинні зробити висновок (уголос) з попередньої відповіді вчителя, а потім формулювати нове запитання.

Кожний учитель може створити свою картотеку запитань цієї гри.

ІГРИ СЕРІЇ «ПІЗНАЙ ТОВАРИША КРАЩЕ»

ЗНАВЕЦЬ ФУТБОЛУ

Кожний учасник за допомогою 3—5 фраз фіксує про себе інформацію на маленьких аркушах паперу. Потім листочки збирають та озвучують у довільному порядку. Завдання — знайти автора.

УПІЗНАЙТЕ МЕНЕ

Кожний з учасників малює свій портрет. Потім усі портрети вивішуються або викладаються в центрі кімнати, учні повинні дізнатися, хто зображений на портретах.

ВИ ЩЕ НЕ ЗНАЄТЕ, ЩО Я...

Кожний з учасників по черзі говорить про себе те, чого інші про нього досі не знали.

Додаткові умови

Висловлення можуть бути помилковими або правдивими, тому завдання класу — відгадати, правда це чи ні.

КОКТЕЙЛЬ РУХІВ

Правою рукою кожен учасник виконує рухи, що імітують пиляння дров, лівою рукою — забивання цвяхів.

Додаткові умови

Однією рукою повільно погладжувати себе по грудях і животу, другою — швидко поплескувати себе по голові.

Робити велике коло руками й одночасно підморгувати одним оком і кивати головою; очима стежити за секундною стрілкою й при цьому похитуватися, як маятник; лічити від 20 до 0, уявляючи образ білого ведмедя, який їсть суницю з миски (або щось незвичайне); правою рукою малювати в повітрі коло, а лівою — квадрат.

МИ З ТОБОЮ СХОЖІ ТИМ, ЩО...

Учасники об'єднуються у два кола — внутрішнє та зовнішнє. Кількість учасників в обох колах повинна бути однаковою. Учасники зовнішнього кола говорять своїм партнерам фразу, що починається зі слів: «Ми з тобою схожі тим, що...» Учасники внутрішнього кола відповідають: «Ми з тобою відрізняємося тим, що...»

Потім за командою учасники внутрішнього кола пересуваються, змінюючи партнера. Так триває, поки кожний учасник внутрішнього кола не зустрінеться з кожним учасником зовнішнього кола.

СТЕЖКА

Цю гру можна проводити як у приміщенні, так і на свіжому повітрі. Усі учасники шикуються за ведучим. Учасники йдуть змійкою одне за одним, причому ведучий долає уявні перешкоди, перестрибує через уявні ями, усі повторюють його рухи. У ролі ведучого може бути будь-який учасник гри.

Додаткові умови

Усі учасники із заплученими очима, тримаючись за руки, ідуть ланцюжком за ведучим. Перешкоди в цьому випадку можуть бути справжніми. Перед гравцями ставиться завдання — не розірвати ланцюжок, не загубити сусіда. Під час гри в учасників виробляється довіра до товаришів, з'являється бажання допомогти товаришеві.

Учителеві доцільно мати двох помічників, які допоможуть йому забезпечити безпеку гравців.

ДЗЕРКАЛО, ЩО СПІЗНЮЄТЬСЯ

Гра проводиться між сусідами по парті. Один уявляє, що сидить перед дзеркалом і, не поспішаючи, чепуриться. Зробив один рух — затримався на секунду, «поглянув у дзеркало». Другий рух — пауза, третій — знову пауза. Сусід повторює рух першого тільки тоді, коли він почне другий рух. Через деякий час гравці міняються ролями.

ТЕЛЕГРАФ ПАНТОМІМОЮ

Учитель викликає учня, тихо говорить йому якийсь іменник. Учень зображує це слово за допомогою міміки та жестів, поки хтось із класу не відгадає слово.

СЛОВЕСНИЙ ВОЛЕЙБОЛ

Учитель називає ім'я учня й іменник. Учень, якого назвали, повторює іменник, додає до нього відповідне дієслово, ім'я ще одного учня та ще один іменник. Усі учні грають по черзі.

НА ОДНУ ЛІТЕРУ

Перемагає той, хто назве більше предметів, що є у кімнаті, на певну літеру?

КІНОСТРІЧКА

Учитель повідомляє назву кінофільму, що зараз створюватиметься. Перший учасник повторює назву фільму й називає наступне слово (обов'язково іменник), що асоціюється з картиною, яку він уявляє. Наприклад: назва «Осінь», перший учасник: «Осінь, ліс...»; другий повторює сказане й додає своє слово, розвиваючи сюжет: «Осінь, ліс, хмара...» Так накопичуються слова «кадри».

ГРУПОВА РОЗПОВІДЬ

Один з учасників розпочинає розповідь, наприклад: «Хмара затулила сонце...» Другий гравець продовжує: «Хмара затулила сонце, на галявині стало сумно...» Наступний гравець повторює сказане й додає свою фразу. Так складається розповідь, що інтригує.

ЗІПСОВАНИЙ ТЕЛЕФОН

Гра приносить користь у тих класах, де вивчається декілька мов.

Учитель шепоче першому учневі слово іноземною мовою. Наступний гравець уже іншою мовою шепоче це слово своєму сусідові й так далі. Останній учень повідомляє слово вголос.

НЕЗВИЧАЙНА ТВАРИНА

Кожний учень перегинає смужку папери тричі. У верхній третині за командою починає малювати голову якоїсь тварини. Після того, як голову завершено, загортає цю третину так, щоб було видно тільки нижню частину малюнка, і передає сусідові, у свою чергу також отримуючи від сусіда аркуш. Тепер уже на новому аркуші примальовує до «невідомої голови» тулуб якогось іншого звіра й знову загинає папірець таким чином, щоб було видно тільки низ малюнка. Передає малюнок далі. А потім примальовує до наступного тулуба ноги. Після розгортання смужок ми отримуємо найсмішніший у світі зоопарк!

ПІСЕННИЙ ФУТБОЛ

Варіант I

Перший учасник співає один куплет з якоїсь пісні. Другий повинен продовжити куплетом з іншої пісні без паузи між ними.

Умова: усі наступні куплети повинні містити хоча б одне слово з попередньої пісні.

Варіант II

Учасники об'єднуються у дві команди. Одна з команд починає гру, проспівавши уривок пісні, що містить запитання. Друга команда повинна за хвилину пригадати й проспівати хором уривок із будь-якої іншої відомої пісні, у якому міститься відповідь на поставлене питання. Гра триває, поки одна з команд уже буде не в змозі придумати пісенної відповіді або запитання.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

→ Які найважливіші особливості повинні бути у кожній технології навчання?

Наявність діагностичної мети, що забезпечує передбачуваність підсумків роботи;

- дотримання послідовності педагогічних дій, що ведуть від мети до результатів (алгоритм);
- наявність адекватних меті системи контрольних завдань;
- гарантія досягнення результатів запланованого рівня навчання, відтворюваність цих результатів.

Тільки наявність усіх зазначених ознак дозволяє стверджувати, що ми маємо справу із реальною технологією навчання. Якщо якісь ознаки відсутні, то це не технологія навчання, а методика, наближена до технології.

Порівняння технологій навчання із традиційною практикою

Позиція для порівняння	Традиційна практика навчання	Технологія навчання
Чи обов'язковим є попереднє проєктування?	Ні, оскільки вчитель добре обізнаний із темою, він багаторазово проводив урок за цією темою	Так, адже вчитель, опанувавши технологію, може скористатися готовим проєктом уроку

Позиція для порівняння	Традиційна практика навчання	Технологія навчання
На яких підставах ґрунтується?	На традиції, інтуїції педагога, методі проб і помилок, особистісних якостях	На науковості (в основі кожної з технологій навчання — одна або кілька наукових теорій)
Можливості передавання й запозичення іншими педагогами	Обмежені	Великі, оскільки наука є універсальною й об'єктивною
Спосіб цілепокладання	Через діяльність учителя або зміст того, що вивчається	Через дії учнів, що є очікуваним результатом уроку
Контроль	Епізодичний (учні опитуються за різними темами у різні дні) + підсумковий	«Убудований» у процес, що забезпечує зворотний зв'язок: усіх учнів опитують за всіма навчальними елементами
Чи гарантує результат?	Не завжди	Так, коли ж ні, то технологію поки не опановано, або для її застосування відсутні відповідні умови

КРИТЕРІЇ ОБИРАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

Існує кілька класифікацій технологій. Для осмислення сутності технологій й їх розбіжностей зручною є їх диференціація на *предметно орієнтовані* (знання, навчання) і *особистісно орієнтовані* (здібності, навчання).

→ Як можна класифікувати технології навчання?

- За рівнем застосування: загально-педагогічні, приватно-методичні (предметні), локальні (модульні).
- За організаційними формами: колективний спосіб навчання, групове навчання, індивідуалізоване навчання та ін.

- За методом навчання, що домінує: програмоване навчання, модульне навчання, навчання на основі опорних схем-конспектів, ігрове навчання та ін.
- За характером спілкування між учителем й учнем: технологія співробітництва, особистісно орієнтована тощо.

Технології навчання й критерії їх обирання

Критерій	Технологія
Забезпечення підготовки випускників для вступу до ВНЗ	Модульна, інтегральна освітня, поетапного формування розумових дій, повного засвоєння, вищого навчального закладу в шкільному варіанті
Забезпечення підготовки учнів до наукової діяльності	Навчання як дослідження, проектне навчання
Забезпечення вмінь працювати з інформацією	Інформаційні (на основі комп'ютера), телекомунікаційні
Забезпечення умов для розвитку інтелектуальних здібностей	Проблемне навчання, дискусії, логічні тренінги, технологія педагогічних майстерень
Забезпечення умов для розвитку комунікативних здібностей	Кооперативне навчання, ігрові технології, технології педагогічних майстерень, колективного мислення
Забезпечення внутрішньої мотивації учнів на навчальну діяльність	Усі особистісно орієнтовані технології

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Поняття «інтерактивний» походить від англ. *«interact»* («*inter*» — «взаємний», «*act*» — «діяти»). Інтерактивне навчання — це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності. Вона має на меті створення комфортних умов навчання, за яких учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, що робить продуктивним сам процес навчання).

→ **Під час організації якої роботи з учнями можуть застосовуватися інтерактивні методи?**

- Тематичні заняття.
- Тимчасові творчі колективи під час роботи над навчальним проектом.
- Дискусії та обговорення проблемних питань, що виникли в колективі.
- Створення освітніх ресурсів:
  - кафедральних освітніх архівів (курсів лекцій, аудіо- й відеоматеріалів та ін.);
  - тематичних бібліографій.

→ **Які передбачаються результати використання інтерактивних занять?**

- Підвищення ефективності занять, інтересу до матеріалу.
- Формування й розвиток комунікативних навичок й умінь, емоційних контактів між учнями (уміння жити в діалоговому середовищі; розуміння, що таке діалог і його призначення).
- Формування й розвиток аналітичних здібностей, відповідального ставлення до власних учинків:
  - здатність критично мислити;
  - уміння робити обґрунтовані висновки;
  - уміння розв'язувати проблеми й конфлікти;
  - уміння приймати рішення й відповідати за них.
- Формування й розвиток навичок планування (здатність прогнозувати й проектувати своє майбутнє).

→ **Якими є принципи роботи на інтерактивному занятті?**

- Заняття — це не лекція, а спільна робота.
- Сумарний досвід групи є більшим, ніж досвід учителя.
- Усі учасники є рівними незалежно від віку, соціального статусу, досвіду.
- Кожен учасник має право на власну думку з будь-якого питання.
- Відсутність прямої критики особистості (зазнати критики може тільки ідея).
- Усе сказане на занятті — не керівництво до дії, а інформація до міркування.

Розглянемо інтерактивне заняття за етапами.

1. Підготовка заняття

Добирання конкретної форми інтерактивного заняття, що може бути ефективною для роботи з певною темою в цьому класі.

2. Вступ

Учні ознайомлюються із запропонованою ситуацією, із проблемою, над розв'язанням якої їм необхідно працювати, а також із метою, що їм потрібно досягти.

Педагог інформує учасників про умови, правила роботи в групі, дає чіткі інструкції про те, у яких межах учасники можуть діяти на занятті.

Зразок правил роботи в групі

- Активним.
- Повага думок учасників.
- Доброзичливість.
- Пунктуальність, відповідальність.
- Відкритість до взаємодії.
- Зацікавленість.
- Прагнення знайти істину.
- Дотримання регламенту.
- Креативність.
- Повага до правил роботи в групі.

3. Основна частина

Це — центральна частина заняття, її метою є засвоєння матеріалу, досягнення певних результатів.

Інтерактивна частина займає близько 50—60% загального часу заняття.

Порядок проведення інтерактивної справи:

- 1) інструктування — розповісти учасникам про мету справи, правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань; запитати, чи все зрозуміло учасникам (2—3 хв);
- 2) об'єднання в групи і розподілення ролей (1—2 хв);
- 3) виконання завдання, при цьому вчитель виступає як організатор, помічник, ведучий дискусії, намагаючись надати учасникам максимум можливостей для самостійної роботи і співпраці (5—15 хв);
- 4) презентація результатів виконання справи (3—15 хв);
- 5) рефлексія результатів, усвідомлення учнями здобутих результатів, що досягається шляхом їх спеціального колективного обговорення або за допомогою інших прийомів (5—15 хв).

Процес гри (учасники взаємодіють активно, намагаючись досягти поставленої мети). Структуру інтерактивного заняття,

а саме її основну частину, необхідно збагатити іграми з позбавлення емоційних затисків.

→ Які існують види ігор для позбавлення емоційних затисків?

- «Ігри-криголами» (*ice-breaker*) — короткі ігри, що використовуються для створення атмосфери довіри в групі.
- «Гра-розминка» — використовуються для позбавлення напруження, втоми, переключення уваги (під час переходу від однієї частини заняття до іншої), після поява ознак втоми групи.

«Ігри-криголами»

- «Дві правди, одна неправда».
- «Сніжний ком».
- «Моя нова знайома людина особлива, тому що...»

«Ігри-розминки»

- «Космічна швидкість»

Хід гри

Ведучий пропонує придумати й продемонструвати найшвидший спосіб передавання маленького м'яча (будь-якого іншого предмета) по черзі від першого до останнього учасника (час не повинен перевищувати 5 с). При цьому повинні бути названі імена кожного з учасників групи.

- «Казка»

Хід гри

Ведучий розповідає групі початок казки, ознайомлюючи з її героями. Потім пропонує групі придумати кульмінацію й розв'язку казки. Перший учасник пише речення на аркуші паперу, згортає частину аркуша із реченням таким чином, щоб його не можна було прочитати наступному учасникові, який у свою чергу пише своє речення. Усі учасники пишуть по одній фразі, потім учитель зачитує казку, що вийшла.

4. Висновки (рефлексія)

Мета рефлексії: згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності — її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх розв'язання, здобуті результати тощо.

Етапи рефлексії

1. Зупинка дорефлексійної діяльності. Будь-яка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене.

2. Відновлення послідовності виконаних дій. Усно або письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі те, що на перший погляд здається дріб'язковим.
3. Вивчення відтвореної послідовності дій із точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності до поставлених завдань тощо.
4. Виявлення і формулювання результатів рефлексії.
Таких результатів може бути виявлено кілька видів:
  - предметна продукція діяльності — ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання;
  - способи, які використовувались у ході діяльності;
  - гіпотези щодо майбутньої діяльності.
5. Перевірка гіпотез у наступній діяльності.

Рефлексія є важливим компонентом інтерактивного заходу. Вона дає можливість учням і вчителеві:

- усвідомити здобуті знання та вміння;
- порівняти своє сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших, скоригувати певні позиції;
- учням — рефлексувати в реальному житті, усвідомлюючи свої дії та прогножуючи подальші кроки;
- учителеві — побачити реакцію учнів на навчання та вносити необхідні корективи.

Рефлексія здійснюється в різних формах: у вигляді індивідуальної роботи; роботи в парах, групах; дискусії; письмово та усно. Вона завжди містить кілька елементів.

- Фіксація того, що відбулось;
- визначення міркувань та почуттів щодо здобутого досвіду.

Рефлексія застосовується після найважливіших інтерактивних вправ, після закінчення певного етапу діяльності.

Розглянемо технології рефлексії.

Варіанти

1. Усне обговорення запитань
  - З якою метою ми робили цю вправу?
  - Які думки вона у вас викликала?
  - Які почуття?
  - Чого ви особисто навчились?
  - Чого б хотіли навчитись у подальшому?
2. Листок оцінювання вміння висловлюватись
Прізвище, ім'я _____

Критерії	Бали (0 — потребує вдосконалення; 1 — задовільно; 2 — чудово)
Я вмію добирати аргументи і чітко їх висловлювати	
Я вмію робити логічні висновки	
Я успішно застосовую перефразування	
Я вмію ставити запитання	
Я вмію сказати «ні»	
Я вмію аргументовано відповідати на критику	

3. Незакінчене речення (може бути усним, письмовим)

Розглянемо варіанти.

1) Заповнити пропуски в тексті:

- Спілкування — це...
- Воно є важливим для людини, оскільки...
- Якщо я навчуся ефективно спілкуватись, я зможу...
- Я вже вмію в спілкуванні...
- Потребує вдосконалення...

2) Скласти короткий власний кодекс «Про що я завжди намагаюсь пам'ятати під час суперечки», закінчивши пропонувані твердження:

- Суперечка — це...
- Вона є можливістю для...
- Інші люди, які сперечаються, мають право на...
- Я маю право на...
- Моїм завданням у суперечці завжди є...
- Тому під час суперечки я намагаюся бути...

3) Усно продовжити підсумкові формули:

- Для мене сьогодні важливим було...
- Сьогодні я навчився...
- Мені хотілося в майбутньому навчитись...

4) Есе з чітким викладенням власної позиції

Наприклад, учням пропонується написати есе, в якому необхідно дати відповіді на запитання:

- Як впливає мислення стереотипами на людину?

- На суспільство?
- На того, хто вірить у цей стереотип?
Власні думки обов'язково пояснюйте та підтверджуйте прикладами.

5) Коротка дискусія на тему заняття

Наприклад, спробуйте пригадати приклади власних упереджень або випадків, коли ви зазнавали дискримінації.

- Які думки, почуття це у вас викликало?
- Які викликає зараз?
- Як ви реагуватимете на прояви упереджень та дискримінації?

Ефективність рефлексії забезпечується різноманітністю її форм і прийомів, відповідністю до вікових та інших особливостей учнів.

Рефлексія не повинна бути лише вербальною — це можуть бути малюнки, схеми, графіки тощо.

Рефлексія тісно пов'язана з постановкою мети. Отже, рефлексія — це не лише підсумок, а ще й старт для нової діяльності та нової мети.

Стадії підсумкового етапу

- 1) установлення фактів (*що відбулося?*);
- 2) аналіз причин (*чому це відбулося?*);
- 3) планування дій (*що нам робити далі?*).

Розглянемо детальніше технологію проведення підсумкового етапу:

Стадія I

- Використовувати відкриті запитання: *як? чому? що?*
- Виявляти почуття.
- Наполягати на описовому, а не оцінному характері коментарів.
- Говорити про те, що зроблено, а не про те, що могло бути зроблено.

Стадія II

- Запитувати про причини: *чому? як? хто?*
- Вникнути у відповіді. Чому цього немає? Що було б, якщо..?
- Шукати альтернативні теорії. Чи є інша можливість?
- Дібрати інші приклади. Де ще відбувалося щось подібне?
- Навести думки незалежних експертів.

Стадія III

Прагнути, щоб учні взяли на себе зобов'язання щодо подальших дій.

На підбиття підсумків заняття та оцінювання його результатів відводиться до 20 % загального часу.

Інтерактивні уроки можна проводити під час загального огляду предметної теми перед початком її вивчення або як підсумковий урок, на якому учні можуть застосувати свої знання на практиці. Головною відмінною рисою інтерактивних методів навчання є ініціативність учнів у навчальному процесі, який педагог стимулює як партнер-помічник.

Хід і результат навчання набуває особистої значущості для всіх учасників процесу й дозволяє розвивати в учнів здатність самостійно розв'язувати проблеми.

Робота в мікро-групах (малих групах)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З МАЛИМИ ГРУПАМИ

Якщо учні ніколи не працювали в малих групах, можна організувати спочатку пари. Коли вони навчаться працювати в парах, можна переходити до роботи в групі, яка складається із трьох учнів.

Коли вчитель переконається, що ця група здатна функціонувати самостійно, можна поступово додавати нових учнів. Мала група складається не більше ніж із п'ятьох учасників.

→ Як навчити учнів працювати в групах і як контролювати їх роботу?

Необхідно постійно обходити аудиторію, допомагати учням розв'язувати проблеми, що виникають у групі.

Одним зі способів дати учням можливість проаналізувати індивідуальну поведінку членів групи є призначення «спостерігачів», які відзначають просування групи до виконання поставленого завдання. Звіт «спостерігачів» допомагає членам групи акцентувати увагу на тому, як вони виконували завдання. «Спостерігачі» повинні відзначати ознаки певної поведінки, визначати, як члени групи можуть упоратися з проблемами, що виникають під час роботи. Звітуючи перед групою, «спостерігачі» зобов'язані запропонувати свої нотатки в максимально описовій і об'єктивній формі.

➔ **На які аспекти педагогічної ситуації, що зазвичай стають проблемними, варто звертати увагу вчителів та «спостерігачам» під час роботи групи?**

1. Повага прав і думок інших людей.
  - Чи кожний член групи має можливість висловити свою думку?
2. Готовність до компромісу й співробітництва.
  - Чи є в групі люди із задалегідь усталеними думками, які не хочуть змінювати їх, а намагаються нав'язати свою точку зору іншим?
3. Підтримка інших людей.
  - Чи підтримують члени групи тих, чия позиція не збігається з їх власною?
4. Готовність слухати.
  - Чи виникає ситуація, коли члени групи мають бажання говорити самі, а не прислухатися до слів інших?
  - Чи свідчать їх відповіді про прагнення прояснити слова попереднього учня?
5. Конфлікт.
  - Якщо члени групи, дотримуючись різних позицій, починають конфліктувати, то чи намагається група уникнути розмови про цей конфлікт?
  - Чи поводяться члени групи таким чином, нібито вони погоджуються із протилежною позицією?
  - Чи обговорюють вони відкрито питання, що спричинило розбіжності?
6. Комунікативні навички.
  - Чи дивляться члени групи в очі співрозмовникові?
  - Чи виражають згоду, ставлять запитання, повторюють (перепаразують) формулювання співрозмовника (активне слухання)?
  - Чи дотримуються правила ввічливості?

➔ **Як обрати розмір групи?**

Зі збільшенням групи діапазон можливостей, досвіду й навичок її учасників також розширюється. Збільшується ймовірність появи учасника, чиї знання й навички виявляться корисними для виконання групового завдання. Але якщо навички групової роботи не набуті, також збільшується ймовірність неорганізованої поведінки.

Чим більшою є група, тим більші вміння повинні виявляти учні, щоб дати кожному можливість висловитися.

Чим менше часу відпущено на уроці, тим меншим повинна бути кількість учасників у групі.

Маленькі групи ефективніші, оскільки їх можна швидше організувати; вони швидше виконують завдання й надають кожному учасникові більше можливостей зробити свій внесок в спільну справу.

Групи із двох учасників

У таких групах відзначається високий рівень обміну інформацією й менше розбіжностей, але підвищена ймовірність виникнення емоційної напруженості й, дуже часто, потенційного глухого кута. У випадку виникнення розбіжностей жоден з учасників не має союзника.

Групи із трьох учасників

За такої організації дві сильніші індивідуальності можуть «придушити» слабшого члена групи. Проте такі групи є найстабільнішими структурами, що мають можливість для утворення тимчасових коаліцій. У цьому випадку легше владнати розбіжності.

Групи з непарною й парною кількістю учасників

У групах із парною кількістю учасників розбіжності владнати складніше, ніж у групах із непарною кількістю. Непарний склад дає можливість групі вийти з глухого кута шляхом голосування.

Група з п'ятьох учасників

Такий розмір групи найзручніший для навчальної мети. Така група є досить великою для продуктивного обміну думками й досить малою, щоб усі мали можливість брати участь у роботі й зробити свій внесок.

Змінювані трійки

Діяльність учнів у цьому випадку є подібною до роботи в парах. Цей варіант кооперування навчання сприяє активному, ґрунтовному аналізу та обговоренню нового матеріалу з метою його осмислення, закріплення та засвоєння.

Рекомендації щодо організації роботи

1. Об'єднайте учнів у трійки. Розташуйте трійки так, щоб кожна з них бачила трійку праворуч й трійку ліворуч. Разом усі трійки мають утворити коло.
2. Поставте кожній трійці відкрите питання (однакове для всіх). Кожен у трійці має відповісти на це питання по черзі. Бажано

використовувати питання, що потребують неоднозначної відповіді.

- Після короткого обговорення попросіть учасників розрахуватися від 0 до 2. Учні з номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а учні з номером 2 переходять через дві трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 0 залишаються на місці і є постійними членами трійки. Таким чином утворюються повністю нові трійки.
- Трійками змінюються стільки разів, скільки є запитань.

Два — чотири — всі разом

Ще один варіант, що є похідним від парної роботи та ефективним для розвитку навичок спілкування в групі, уміння переконувати та вести дискусію.

Рекомендації щодо організації роботи

- Поставте учням запитання для обговорення, дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у ситуації, дайте 1–2 хвилини для обмірковування можливих відповідей або рішень індивідуально.
- Об'єднайте учнів у пари і попросіть кожну пару обговорити свої ідеї. Визначте час на висловлювання кожного в парі та спільне обговорення.

Попередьте, що пари обов'язково мають дійти згоди (консенсусу щодо відповіді або рішення).

- Об'єднайте пари в четвірки і попросіть обговорити попередньо досягнуті рішення щодо поставленої проблеми. Як і в парах, ухвалення спільного рішення є обов'язковим.
- Залежно від кількості учнів у класі можна об'єднати четвірки в більші групи або перейти до колективного обговорення проблеми.

→ Як грамотно об'єднати учнів у групи?

Досвідчені методисти рекомендують утворювати групи з різнорідним складом учнів, включаючи туди сильних, середніх і слабких учнів, юнаків і дівчат.

У різнорідних групах стимулюються творче мислення й інтенсивний обмін ідеями. Учні приділяють більше часу, коли висловлюють власну точку зору, можуть обговорити проблему детальніше й учаться розглядати питання з різних сторін.

У таких групах будуються конструктивніші взаємини між учасниками.

Способи об'єднання учнів у групи

- Учитель заздалегідь складає список груп.
- Попросити учнів розрахуватися «на перший-другий...» за кількістю груп. Після розрахунку перші номери утворюють першу групу, другі — другу й так далі. Замість номерів можна використовувати кольори, пори року, країни тощо.
- За бажанням учнів.
- Об'єднати в четвірки дві найближчі пари, попрохавши повернути стільці учнів, які сидять за непарною партою. До початку заняття слід розставити столи й стільці таким чином, щоб учні відразу утворили потрібні групи.
- Збереження стабільного складу групи протягом тривалого часу сприяє досягненню учнями майстерності в груповій роботі. У той же час зміна складу групи дозволяє всім учням попрацювати з різними людьми.

→ Як розподілити ролі всередині груп?

Працюючи в малій групі, учні можуть виконувати такі ролі:

- «капітан» (посередник-організатор діяльності групи);
- «реєстратор» (записує результати роботи);
- «доповідач» (доповідає результати роботи групи всьому класу);
- «журналіст» (ставить запитання-уточнення, що допомагають групі краще виконати завдання, наприклад ті запитання, які могла б поставити інша сторона під час дискусії);
- «активний слухач» (намагається переказати своїми словами те, про що тільки-но говорив хтось із членів групи, допомагаючи сформулювати думку);
- «спостерігач» (стежить за роботою групи; може оцінювати кожного учасника групи);
- «хронометрист» (стежить за часом, який відведено на виконання завдання).

Розподіл ролей дозволяє кожному учасникові групи активно включитися в роботу. Якщо група зберігає стабільний склад протягом тривалого часу, то учнів варто поміняти ролями.

→ Якими є аспекти організації групової роботи?

- Переконатися, що учні мають знання й уміннями, які необхідні для виконання групового завдання.
- Намагатися зробити свої інструкції максимально чіткими. Можна записати інструкції на дошці й картках.

- Давати групі достатньо часу для виконання завдання. Придумати, чим зайняти групи, які впораються із завданням раніше за решту.
- Групова робота повинна стати правилом, але не радикальним. У той же час не слід використовувати малі групи в тих випадках, коли виконання завдання вимагає індивідуальної роботи.
- Забезпечити нагороди для груп.
- Бути уважним до питань внутрігрупового керування. Якщо один із учнів повинен звітувати перед класом про роботу групи, то необхідно забезпечити справедливе обрання доповідача. Намагатися звертати увагу на те, як поважаються права кожного члена групи.
- Бути готовими до підвищеного робочого шуму, характерного для методів спільного навчання.
- Під час формування груп остерігатися «навішення ярликів» на учнів і на групу взагалі.
- Переходити від групи до групи, спостерігаючи й оцінюючи те, що відбувається. Переконатися в тому, що всі члени групи добре бачать одне одного, можуть спілкуватися та взаємодіяти.

➔ **Яким є порядок виконання завдань під час роботи в малих групах?**

- Готуючи завдання для роботи в малих групах, варто продумати очікувані навчальні результати кожної групи, а також підсумковий результат роботи всього класу.
- Завдання всьому класу варто повідомити до об'єднання в групи.
- Обговорити з учнями, чи зрозуміло їм завдання.
- Виробити (або нагадати) правила роботи в групах.
- Допомогати створити відкриту, конструктивну атмосферу в групі.
- Намагатися, щоб зауваження були короткими й суттєвими.
- Утримуватися від пророкування жакливих наслідків, уживання оцінних суджень і вираження зневаги.
- Повідомити, який час пропонується для виконання кожного етапу завдання (хронометраж).
- Об'єднати учнів у малі групи, роздати необхідний матеріал, інформацію й попросити розпочати виконання завдання.
- Допомогати учням кожної групи дотримуватися правил роботи в групі.
- Після завершення роботи в групах надати слово представникам груп для повідомлення результатів виконання завдання.

Заохочувати використання плакатів, таблиць, малюнків та інші наочності. Учитель може сам створити таблицю для того, щоб фіксувати в ній результати виконання завдання різними групами.

- Обговорити підсумки кожної презентації. Запитати, чим обґрунтоване саме таке рішення. Чи мають члени групи особливу думку? Що перешкодило дійти згоди? Нагадати, що групи можуть ставити запитання одна одній.

Кейс-метод (розбирання ситуацій)

Кейс-метод (*case study*) — техніка навчання, що використовує опис реальних ситуацій. Учні повинні проаналізувати ситуацію, розібратися в суті проблем, запропонувати можливі розв'язання й обрати кращі. Розрізняють польові ситуації, засновані на реальному фактичному матеріалі, і крісельні (вигадані) кейси.

→ Які дві фази містить діяльність учителя з використанням кейс-методу?

- *Перша фаза* — складна творча робота зі створення кейса й запитань для його аналізу. Вона містить у собі науково-дослідну, методичну й конструктивну діяльність.

Однак, добре підготовленого кейса замало для ефективного проведення заняття. Необхідно також підготувати методичне забезпечення для самостійної роботи учнів та для проведення майбутнього заняття.

- *Друга фаза* — діяльність учителя на занятті, коли він виступає із вступним і заключним словом, організує малі групи й дискусію, підтримує діловий настрій, оцінює внесок учнів в аналіз ситуації.

Дискутуючи, потрібно пам'ятати, що кожне заняття має свій початок і свій кінець. Початок дискусії — це, можливо, єдиний момент, коли учитель повністю контролює ситуацію. Цим потрібно скористатися належним чином. Адже від того, як почнеться обговорення, значною мірою залежатимуть загальний тон, інтерес і спрямованість занять.

Аналіз кейса й пошук ефективної форми подачі цього аналізу перед класом — це найсерйозніша фаза навчання, що передбачає виявлення фактів і визначення частин проблеми, а також їх співвідношення.

→ Якими є переваги методу?

- Учні легко співвіднести отриманий теоретичний багаж знань із реальною практичною ситуацією.
- Збагачує навчання елементом загадки, таємниці.
- Гіпотетична ситуація, що розбирається, не пов'язана з жодним особистим ризиком для учасників.
- Педагогічний потенціал кейс-методу є значно більшим, ніж у традиційних методах навчання. Учитель і учень постійно взаємодіють, обирають форми поведінки, зіштовхуються одне з одним, мотивують свої дії, аргументують їх моральними нормами.
- Наявність у структурі кейс-методу суперечок, дискусій, аргументації тренує учасників обговорення, учать дотримання норм і правил спілкування. Це велике навантаження на вчителя, який повинен бути досить емоційним протягом усього процесу навчання, дозволяти й не допускати конфлікти, створювати обстановку співробітництва й конкуренції одночасно, і найголовніше: забезпечувати дотримання особистих прав учня.
- Особливість роботи вчителя, який практикує кейс-метод, полягає в тому, що він не тільки максимально реалізує свої здібності, але й розвиває їх.

Акваріум

Акваріум — це рольова гра, у якій беруть участь 2—3 учня, а інші є спостерігачами, що дозволяє одним «проживати» ситуацію, а іншим — аналізувати ситуацію «з боку» та «співпереживати».

→ Якими є переваги методу?

- Ефективний, коли необхідно продемонструвати навички, уміння, емоції, стан за браку часу.
- Учні можуть виступати в ролі експертів і аналітиків.
- Стимулює учасників до практичної роботи.

Колективний метод

Суть колективного методу навчання: кожний навчає всіх, усі навчають кожного.

Досить часто вчителі вважають, що тільки вони можуть доступно й правильно пояснити складний матеріал, але в багатьох

випадках це можуть зробити й учні, якщо їм забезпечена необхідна допомога вчителя.

«ГРУПОЮ ВИВЧАЄМО МАТЕРІАЛ» (І ВАРІАНТ)

Структурна схема

Учитель заздалегідь об'єднує клас у групи по 5—6 учнів й визначає «лідерів». Це зазвичай здібні учні, які виявили схильність до предмета. «Лідери» — майбутні помічники вчителя, які разом із ними заздалегідь готують усе необхідне до уроку: картки із запитаннями й завданнями для кожної групи, оснащення й інструменти. Слід зазначити, що «лідери» знають відповіді на запитання й уміють виконувати завдання, оскільки вони вже попередньо працювали з вчителем.

Члени кожної групи, отримавши картки, беруться до роботи, самостійно готуються до усної відповіді, роблять записи в зошиті. «Лідер» групи пропонує ставити запитання одне одному і продумати запитання для іншої групи.

«Лідер» вирішує, хто із групи відповідатиме або ставитиме запитання.

Застосування методу

Уроки-узагальнення. Учні дають відповіді, проговорюють відомі їм поняття, у них розвиваються логіка суджень, здатність визначати головне, робити висновки.

Об'єднання учнів класу в групи

1. Об'єднати у *рівноцінні групи*, тобто в кожній зібрати сильних і слабких учнів. Тут учитель може ставити одну проблему на всіх, давати завдання однакової складності й буде впевненим, що всі групи впораються.
2. *Різнорівневі групи*, тобто об'єднати в одних групах — сильних, в інших — слабких учнів. У цьому випадку ініціатива слабких і боязких учнів не придушується сильними учнями. Залишившись наодинці зі своїми завданнями, вони змушені їх виконувати. Для таких груп необхідно готувати посильні завдання, інакше втрачається інтерес, знижується мотивація. Аналогічний підхід необхідний і до сильних учнів — їм доречно пропонувати завдання творчого, дослідницького характеру.
3. Об'єднання учнів у *пари*. Напарники працюють разом, пояснюючи одне одному незрозуміле, готуючи відповіді на запитання й пояснення засвоєного матеріалу іншій парі.

«КОЖНИЙ НАВЧАЄ КОЖНОГО» (II ВАРІАНТ)

Суть гри — учні навчають одне одного в парах змінного складу. Навчання одне одного — це один із найефективніших способів засвоїти інформацію із предмета й застосувати на практиці навички й уміння з пояснення важливого матеріалу, ставити запитання, слухати, спілкуватися тощо.

Учні також зможуть за допомогою своїх товаришів розглянути загальну картину понять і фактів, які необхідно вивчити під час уроку, що, у свою чергу, викличе запитання та сприятиме інтересу.

Отже, ця гра ініціює інтерес, спонукає до додаткових запитань, дає можливість учням брати активну участь у процесі навчання й обмінюватися своїми знаннями з однокласниками.

Принцип — кожний поперемінно є учнем і вчителем.

Підготовча робота

Підготувати картки за кількістю учасників (можна приготувати картки із запасом). На картках записати визначення понять, опис концепцій, факти, тобто ту інформацію, що є предметом вивчення. Інформації повинно бути небагато — до 3—4 речень. Картки можуть повторюватися.

Порядок проведення

1. Роздати по одній картці кожному учасникові.
2. Попросити уважно прочитати текст.
3. Обійти аудиторію й упевнитися, чи розуміють учні зміст тексту. Запитати, чи все зрозуміло.
4. Пояснити правила роботи.
5. Оголосити початок вправи. Стежити, щоб ніхто не залишався без пари. Якщо кількість учнів є непарною, то учитель також бере участь у грі. Не забувати стежити за часом.
6. Підбити підсумки. З'ясувати, хто зміг навчити більшу кількість учасників і сам дізнався більше інформації. Опитати декількох учнів. Можна запропонувати комусь узагальнити всю інформацію або її частину у формі зв'язної розповіді. Додільно записати відповіді на дошці у формі плану засвоєння нового матеріалу (опорного конспекту) з наступним перенесенням у зошит.

Підсумкові запитання

- Наскільки успішно навчати й навчатися самому?
- Що дізналися нового?
- Які проблеми виникли під час навчання?

- Що запам'яталося більше — те, чого вчив сам, або те, чого вчили інші? Чому?
- Чому навчання інших вважається найефективнішим способом власного навчання?

Правила роботи

1. Кожний учасник повинен пояснити іншому ту інформацію, яку отримав на картці, а також переконатися, що співрозмовник зрозумів і запам'ятав новий матеріал (запитати, що незрозуміло, і попросити його переказати суть нової інформації).
2. Кожний учасник вільно пересувається аудиторією.
3. Учень, зустрівши іншого учасника, запитує, чи відомо співрозмовникові те визначення, поняття, що записано у його картці; якщо відомо, то учень просить співрозмовника пояснити це визначення (поняття) і порівнює з поясненням у своїй картці. Якщо відповіді немає або відповідь вимагає уточнень, учень сам повідомляє визначення з картки й просить іншого своїми словами повторити нову інформацію.
4. Потім учасники міняються ролями. Бесіда кожної пари триває 2—3 хвилини.
5. Потім учасники розходяться й зустрічаються з іншими учнями.

Завдання учасника — навчити якнайбільше людей і самому засвоїти якнайбільше нової інформації.

«Ажурна пилка» («Мозаїка»)

Цей метод є ускладненим різновидом методу «кожний навчає кожного», поєднаного з роботою в малих групах. Мозаїка дозволяє учням здобути велику кількість інформації протягом короткого часу й може деякою мірою замінити необхідність читання лекцій. Крім того, запропонований метод може бути засобом розв'язання складної проблеми, що вимагає певних знань. Цей прийом доречно використовувати, коли вже освоєна робота в малих групах і використовується метод «кожний учиє кожного».

Підготовча робота

1. Визначити, з яких завдань (етапів) складається проблема, яку необхідно розв'язати в класі.
2. Підготувати необхідну інформацію для кожної експертної групи. Інформація можна взяти з підручника, газет, журналів, додаткової літератури. Бажано підготувати матеріал у такий

спосіб, щоб учні змогли ним легко скористатися (зазначити конкретні сторінки підручника, зробити копії статей із газет, журналів, книг).

3. Підготувати різнокольорові таблички з іменами (або цифрами) для об'єднання учнів у групи. Кожний учень буде учасником двох груп — «основної» й «експертів». Основні групи можна позначити номерами (наприклад, від 1 до 5). Кожна група складатиметься, наприклад, із 5 учасників, які будуть «експертами» з певної теми. «Експертів» кожної теми можна позначити кольорами — червоним, синім, жовтим, білим, зеленим. Отже, у кожній основній групі присутні «експерти» різних кольорів (з різних тем). Для виконання завдання «експерти» з однієї теми, маючи табличку одного кольору, збиратимуться в «експертну» групу. У такий спосіб утворюються «червона» «експертна» група, «синя», «жовта» тощо. Відповідно, до кожної «експертної» групи входитимуть по одному представникові з кожної «основної» групи. Потім «експерти» знову повернуться до «основної» групи для того, щоб завершити виконання завдання.

Порядок проведення

1. Описати проблему, яку потрібно обговорити, або завдання, яке слід виконати.
2. Пояснити правила проведення заняття.
3. Об'єднати учасників в «основні» групи (зазвичай від 3 до 5 учасників).
4. Усередині груп визначити «експертів» — роздати різнокольорові картки. Можна позначити аналогічними картками місця збору «експертних» груп.
5. Повідомити час для роботи «основних» і «експертних» груп. Учні повинні мати досить часу, щоб стати «експертами» свого матеріалу: для цього може знадобитися цілий урок або його половина, якщо матеріал складний або об'ємний. Для роботи в «основних» групах також може знадобитися багато часу.
6. Усередині майбутніх «експертних» груп можна розподілити ролі.
7. Повторити завдання. Дати команду до початку роботи.
8. Під час роботи стежити за часом і допомагати групам.
9. Після завершення роботи дати слово представникам «основних» груп для презентації групового варіанта розв'язання проблеми (результатів виконання завдання).
10. Підбити підсумки.

Підсумкові запитання

- Який був внесок різних «експертів» у спільне рішення?
- Чим відрізняється робота «основних» і «експертних» груп?

Метод запитань

Запитання педагога до учнів і учнів до педагога, а також учнів одне до одного є найпоширенішим інтерактивним методом навчання. Часто педагог за допомогою запитань може змусити учнів висловити й зробити те, що традиційно зробив би сам.

→ Які завдання за допомогою запитань намагається розв'язати педагог?

- Викликати інтерес в учнів, повернути або переключити увагу.
- Стимулювати активність учнів.
- Глибше освітити тему заняття.
- Оцінити рівень знань і розуміння матеріалу учнями.
- Узагальнити пройдений матеріал і підбити підсумки.

Рекомендації щодо використання цього методу

1. Скласти для кожного заняття комплекс запитань відповідно до плану заняття.
2. Продумати послідовність запитань (від простих до складного), урахувавши вік і підготовленість учнів.

Опитуючи (або початково перевіряючи рівень знань й умінь) учнів можна:

- почати із перевірки знань фактів й визначення загального рівня їх знань («Що вам спадає вам на думку (які асоціації виникають), коли ви чуєте слова «...»? Що вам найбільше запам'яталося із цього параграфа?»);
- продовжити запитаннями, пов'язаними з узагальненням, класифікацією фактів;
- зупинитися на «концептуальних» запитаннях, тобто на запитаннях, пов'язаних із поняттями й концепціями;
- завершити запитаннями про оцінювання тих або інших груп фактів і явищ («Який висновок ми зможемо зробити, дізнавшись про ці факти? Як одним реченням ми можемо описати ці явища?»); при цьому варто акцентувати увагу на обґрунтуванні учнями своїх висновків («Чому ви так вирішили? Що дає вам підставу так уважати? Наведіть три аргументи, що підтверджують ваш висновок?»).

3. Уникати «закритих» запитань, що вимагають відповіді «так» або «ні». («Чи сподобалася вам ця розповідь?» Краще поставити «відкрите» запитання, що вимагає міркування: «Що вам (не) сподобалося в цій розповіді?») Можна вдало розподілити запитання на дві частини — закриту й відкриту: «Ти вважаєш, що цю проблему потрібно розв'язати саме так?» (*Закрита частина запитання.*) «Чому ти так вважаєш? Чому сприятиме таке розв'язання проблеми?» (*Відкрита частина запитання.*)
4. Коли поставили запитання, необхідно зробити паузу тривалістю 3—5 секунди, щоб учень мав можливість подумати й приготуватися до відповіді. Чим більшою є пауза між запитанням і відповіддю, тим ґрунтовніше відповідають учні. Якщо відповіді немає, педагог повинен повторити або перефразувати запитання.
5. Під час проведення заняття необхідно ставити такі запитання:
  - які з'ясовують («Що ти маєш на увазі, говорячи, що..? Що тобі дало підставу говорити, що..?»);
  - спрямування уваги учнів на факти, що перевіряють повноту охоплення теми («Чи не пропустили ми щось?»);
  - обговорення, що впливають на хід заняття («Повернемося до початку нашого обговорення. Із чого ми розпочали нашу дискусію?»).
6. Стимулювати активність учнів. Замість того щоб говорити самому або формулювати висновок, продумати, яке запитання можна поставити учням, щоб вони самостійно відповіли на нього. Навіть якщо не отримаєте очікуваної відповіді, запитання стимулює мислення й увагу учнів. Можна застосувати прийом «м'ячик»: ставлячи запитання, кидати м'ячик тому, від кого бажаєте почути відповідь. Після відповіді учень повертає м'ячик учителю.
7. Заохочувати учнів самостійно ставити запитання вчителю та своїм товаришам.

Це також можна зробити за допомогою запитань («Чи є у вас якісь запитання до мене (до вашого товариша)? Що вам було незрозуміло? Яке запитання могла б поставити людина, яка бажає розв'язати цю проблему?»). Якщо учитель не знає відповіді на запитання учнів, йому краще про це повідомити. Можна дати учням завдання знайти відповіді на запитання, а також запевнити, що порадитесь з фахівцем.
8. Працюючи в групах, можна підготувати «журналіста» — людину, яка ставитиме запитання.

Особливу роль в інтерактивних методах відіграють запитання, відповіді на які підбивають підсумок заняття, що є обов'язковим елементом будь-якого заняття (запитання під час підбиття підсумків).

Сократівський діалог

Один із різновидів методу запитань називається «Сократівським діалогом» (або «Сократівським семінаром», «методом Сократа») за ім'ям філософа Сократа. Доречний для дослідження текстів, проблем, обговорення дискусійних запитань, розкриття й поглиблення позиції учнів, розвитку навичок, умінь аргументації. Сократівський діалог розвиває самостійне й вдумливе («критичне») мислення, сприяє самопізнанню, виявляє й проясняє ціннісні орієнтири.

→ Якою є суть методу?

Педагог, використовуючи тільки один інструмент — ретельно підготовлені запитання (на які він сам не може відповідати), дозволяє учням розпочати обговорення, розвивати свою аргументацію, за потреби змінити свою точку зору, зробити висновки.

Рекомендації з використання методу запитань доречні й для проведення «Сократівського діалогу».

→ Якими є додаткові рекомендації?

1. На початку обговорення учитель ставить запитання, що відкриває досліджувану тему (наприклад: «Яку тему ми повинні сьогодні розглянути?»). Природно, що і сама тема може бути сформульована у вигляді запитання (наприклад: «Як ви вважаєте, чи варто..?»).
2. Особливого значення в цьому методі набувають «особливі сократівські» запитання, що спрямовані на з'ясування й поглиблення позиції співрозмовника:
  - Якими є відкриті запитання?
    - Прямі уточнювальні, що з'ясовують запитання: «Що ти мав на увазі? Як ти можеш інакше сформулювати свою позицію?»;
    - запитання, що вимагають аргументації: «Що дало тобі підстави зробити такий висновок? Які аргументи ти можеш навести на підтвердження своєї позиції?»;
    - запитання з використанням аналогій;

- запитання, що допомагають змінити точку зору;
  - запитання з використанням псевдовисновків або протилежних позицій;
  - провокаційні запитання.
- Якими є закриті запитання?
  - Чому ти так уважаєш?
3. Заохочувати учнів ставити запитання одне одному. Іноді варто підготувати деяких учнів до ведення сократівського діалогу.
  4. Забороняються запитання, що наводять на «правильну» відповідь або всіляко підштовхують до потрібної педагогові точці зору.

Завдання — розкрити учневі його позицію, розвинути навички аргументації, дозволити самостійно зробити узагальнення і висновки.

Обговорюємо складні та дискусійні питання й проблеми

Серед складних питань (проблем) виокремлюються так звані дискусійні (принаймні дві протилежні точки зору). При цьому кожна точка зору (варіант розв'язання проблеми) має своїх прихильників і підтримується переконливою аргументацією. Між двома полярними точками зору можуть існувати різні проміжні точки зору. Здебільшого дискусійне питання або проблема формулюються у вигляді запитання, на яке можна дати відповідь «так» або «ні». (*Приклад.* Потрібно чи ні змінювати Конституцію? Чи зможе прийняття суворіших законів знизити рівень злочинності?)

Обговорення складних і дискусійних питань та проблем — один з основних прийомів у викладанні права, суспільствознавства, літератури. Завдяки таким обговоренням учні вчать бачити складні й дискусійні питання й проблеми, розв'язувати їх, розуміти різні позиції.

➔ Які існують методи роботи зі складними й дискусійними проблемами?

Різні види дискусій, «мозковий штурм», «карусель», «один — удвох — усі разом» тощо. Майже всі інтерактивні методи орієнтовані на обговорення й розв'язання складних і дискусійних питань (проблем).

Обговорення дискусійних питань і проблем стосується особистих переконань і провокує емоційні реакції, що можуть ускладнити роботу педагога.

ПРАВИЛА РОБОТИ З ДИСКУСІЙНИМИ ПРОБЛЕМАМИ

1. Ретельно планувати обговорення:
  - обрати дискусійне питання або проблему. Переконатися, що обрана тема — актуальна й одночасно цікава для учнів, урахує їх вікові особливості, пізнавальні потреби й соціальний статус;
  - підготувати матеріал, який учні повинні будуть прочитати. Зробити все, щоб були розглянуті всі основні точки зору щодо запропонованої теми й викладений досить глибокий аналіз проблеми.
2. Обрати метод проведення обговорення. Вільна дискусія відбувається успішно тільки в тому випадку, якщо вчитель і учні вже мають досвід подібної роботи:
  - перш ніж проводити дискусію в аудиторії, дати учням домашнє завдання щодо вивчення підготовленого матеріалу. Надати учням список додаткової літератури та інших джерел із запропонованої теми;
  - продумати три-чотири способи, за допомогою яких можна розпочати обговорення, на той випадок, якщо не вдасться відразу ж розпочати дискусію (попросити самих учнів ставити запитання, висловлювати з місця свою думку із приводу вступного питання);
  - скласти список запитань, що допоможуть спрямувати обговорення й концентрувати увагу класу;
  - підготувати інтерактивні вправи й розминки для переключення уваги й зміни видів діяльності.
3. Правильно подати для обговорення учням дискусійне питання і проблему:
  - необхідно бути нейтральним. Заздалегідь не висловлювати свою або інших точок зору;
  - переконатися, що учні розуміють проблему; за потреби використовувати запитання, щоб забезпечити розуміння;
  - визнати, що розбіжності в поглядах мають право на існування. Вони є частиною громадського життя, тому учні повинні навчитися обговорювати розглянуті протиріччя;
  - ознайомити учнів із протилежними думками коректно й справедливо (забезпечувати збалансованість різних позицій).

4. Виробити разом з учнями (або узгодити з ними) правила роботи з дискусійними питаннями й проблемами:
  - критично ставитися до думок, але не до людей;
  - для того щоб попросити слова, піднести руку;
  - не переривати інших. Не говорити одночасно;
  - вислуховувати думки інших, навіть якщо з ними не згодні;
  - повторювати своїми словами висловлення інших, щоб навчитися уважно слухати й переконатися в тому, що правильно зрозуміли зміст твердження співрозмовників;
  - намагатися знайти найкраще розв'язання проблеми, а не переспорити співрозмовників;
  - не ухилятися від теми й бути коротким у висловлюваннях;
  - уникати довгих історій, анекдотів або прикладів;
  - заохочувати інших до участі в обговоренні;
  - бути доброзичливим й терпимим до думок інших;
  - можна ці правила оформити у вигляді плаката й повісити в класі (або розмножити й роздати учням). Стежити за дотриманням правил в аудиторії. Неодноразово звертатися до правил.
5. Бути прикладом у проведенні обговорення:
  - дотримуватися прийнятих правил;
  - дозволяти учням брати під сумнів позицію вчителя;
  - визнавати, що у вашій позиції є складності й слабкі місця;
  - проявляти повагу до всіх думок;
  - зосередити увагу на доказах і достовірній інформації;
6. Під час проведення обговорення:
  - робити позначки, що допоможуть підбивати підсумки й дотриматися меж обговорюваної проблеми;
  - активно використовувати невербальні (несловесні) знаки, що дозволяють підтримувати плин розмови: жести й міміка допомагають керувати обговоренням, не перериваючи його;
  - уважно слухати учнів, стежити за ходом обговорення, за настроєм, не дозволяти ухилятися від теми;
  - прояснювати сумніви учнів;
  - регулювати емоційний тон дискусії. Ставити конкретні запитання, щоб спонукати обговорення, і абстрактні, щоб зупинити суперечку;
  - бути напоготові, стежити за ознаками загасання дискусії. Можна змінити завдання, ставити «провокаційні» запитання, змінити ролі;
  - завжди залишати досить часу для підбиття підсумків. Використовувати запитання для підбиття підсумків;

- підбиттям підсумків можуть стати різні аргументи, альтернативи розв'язання проблеми, наслідки розв'язання цієї проблеми, реальні приклади розв'язання питання.

Займи позицію

Цей метод — чудовий початок для роботи з дискусійними проблемами й запитаннями. Метод корисно використовувати як вступну вправу, для того щоб продемонструвати розмаїтість думок щодо досліджуваної теми, дати учням можливість висловитися й застосувати на практиці навички спілкування. Його можна також використовувати наприкінці уроку для оцінювання розуміння учнями певної теми.

→ Що роблять учні, розглядаючи протилежні позиції щодо дискусійної проблеми?

- Ознайомлюються з альтернативними думками.
- Прогнозують, якими є наслідки для суспільства й для окремих людей матимуть індивідуальні позиції й рішення.
- На практиці використовують уміння відстоювати свою позицію.
- На практиці вчаться вислуховувати думки інших.
- Здобувають додаткові знання з теми.

ПОПЕРЕДНЯ ПІДГОТОВКА

1. Сформулювати дискусійне питання, що передбачає протилежні відповіді («Ви за або проти?»).
2. Підготувати «шкалу думок»: на дошці намалювати лінію (можна також використовувати прикріплені до стіни таблички або протягнену над підлогою мотузку). На шкалі написати варіанти відповідей.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ

1. Поставити дискусійне запитання й дати учням час подумати над їх позицією щодо цього.
2. Попросити окремих або всіх учнів підійти до «шкали думок» і зайняти позицію — тобто стати біля відповідного варіанту відповіді.
3. Поставити запитання учням, які мають різні думки: «Чому ви зайняли цю позицію?»

4. Запитати також тих, хто змінив свою позицію, чому це сталося.
5. Можна використовувати прийом *парафразу* (активного слухання) — попросити учасників, які займають різні позиції, повторити, як вони зрозуміли аргументи іншої сторони.
6. Підбити підсумки:
  - по-перше, оцінити аргументи учасників (особливо це корисно зробити, якщо певну позицію займала тільки частина учнів; у цьому випадку оцінювати повинні інші учні). Оцінюючи, попросити учасників назвати найпереконливіший аргумент, який вони почули від протилежної сторони, а також ті аргументи, що залишаються обґрунтованими, змушують глибше замислитися, хвилюють учнів;
  - по-друге, проаналізувати кількісне співвідношення прихильників різних позицій, порівняти це співвідношення із суспільною думкою;
  - по-третє, обговорити, за яких умов можливою є зміна позиції.

ПРАВИЛА ВПРАВИ

- Уточнити свою позицію.
- Пояснити, чому зайняли саме цю позицію.
- Відповідаючи, можна використовувати Попн-формулу — *див. далі* (позиція — обґрунтування — приклад — наслідок).
- Кожному варто навести по одному аргументу, захищаючи свою позицію.
- Дискутуючи, можна змінювати позицію, якщо аргументи інших учасників є переконливими.

Попн-формула

Попн-формулу корисно використовувати під час обговорення складних (дискусійних) проблем, виконання вправ, у яких потрібно зайняти певну позицію (наприклад, метод «Займи позицію»), а також під час проведення інших уроків, пов'язаних із суспільними проблемами.

Цей метод ознайомлює учнів із простою формою роботи на уроці, коли необхідно виробити аргументи або думки. Він допомагає їм прояснити свої думки, а також сформулювати й подати свою думку в чіткій і стислій формі. Він навчає коротко викладати свою думку й не відхилятися від теми.

→ Яким є порядок виконання?

- Дати учням завдання прочитати правила використання Попп-формули.
- Пояснити етапи й відповісти на можливі запитання учнів. Навести приклад кожного з етапів.
- Запропонувати охочим спробувати застосувати ці етапи до будь-якої теми.
- Перевірити розуміння. Формулу можна змінювати (наприклад, пропонуючи учням наводити кілька думок або прикладів).
- Коли формула буде зрозумілою всім учням, розпочинати виконання вправи.

ЕТАПИ

1. Висуваються пропозиції щодо розв'язання проблеми.
2. Кожний обирає одну із пропозицій розв'язання.
3. Наводиться приклад розв'язання проблеми із певної позиції.
4. Висновок — наслідок використання певного розв'язання проблеми.

Проектування варіантів розв'язання проблеми

Залежно від характеру проблеми можна використовувати ролі представників різних соціальних шарів, професій, віку, національностей, культур, сповідань. Спроектувати цю проблему в різний час і епохи, у різні країни. Можна запропонувати запитання у вигляді речення, яке учні повинні продовжити: «Якби я був президентом, то...».

Цей метод допомагає зрозуміти складність суспільних проблем, а також позиції інших сторін. Цей метод можна використовувати разом з іншими методами (наприклад, із методом «Зміни позицію» — *див. далі*).

Один — удвох — усі разом

Цей метод особливо корисний на початкових етапах навчання учнів роботі в малих групах та з дискусійними проблемами. Він дозволяє учневі спочатку подумати самому, потім поділитися своїми міркуваннями з партнером і тільки після цього — з усією аудиторією. Метод можна використовувати для розвитку навичок

і вмінь переконання, ведення дискусії, застосування на практиці навичок і вмінь вдумливого (критичного) мислення.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ

- Оголосити учням дискусійне питання або неоднозначну гіпотетично змодельовану ситуацію.
- Коли питання або ситуація зрозумілі, запропонувати учням обмежений час на обмірковування можливих відповідей або рішень, а також для аргументації.
- Об'єднати учнів у пари й попросити їх обговорити свої ідеї з партнером. Вони повинні дійти згоди (консенсусу) щодо відповіді або розв'язання за певний час і підготувати виступ перед усім класом, розподіливши частини виступу між собою: один повідомляє рішення й наводить один аргумент, інший наводить два аргументи, що залишилися.
- Запропонувати кожній парі повідомити свою відповідь або рішення класу, наводячи аргументи. На виступ дається не більше 1—2 хвилин. На цьому етапі можна використовувати метод «Карусель» — *див. далі*.
- Наостанок можна провести загальну дискусію — підбиття підсумків

Зміни позицію

Цей метод також дозволяє обговорити дискусійні питання за участю всіх учнів; пристати на думку іншої людини; розвивати навички аргументації, активного слухання тощо.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ

- Заздалегідь підготуватися до обговорення.
- Оголосити класу дискусійне питання і з'ясувати (за допомогою питань), які протилежні позиції існують щодо цього питання. Можна обговорити й деякі аргументи щодо кожної позиції.
- Запропонувати учням утворити пари й об'єднатися в четвірки (наприклад, перша й друга парта, третя й четверта).
- Запропонувати парам обрати ту або іншу позицію так, щоб у кожній четвірці одна пара займала б одну позицію, друга — протилежну.
- Пояснити, що учням необхідно аргументовано викласти свою точку зору іншій парі. Кожний учень повинен відповідати за свою половину презентації (наприклад, обґрунтувати половину аргументів).

- Оголосити хронометраж: скільки часу приділяється підготовці та презентації.
- Дати учням достатньо часу для підготовки аргументів.
- Коли час на підготовку мине, попросити пари доказово викласти свою точку зору одне одному.
- Потім парам необхідно помінятися позиціями й знову повторити все спочатку (це триватиме менше часу).
- Після цього можна дати завдання всій четвірці вільно обговорити тему. Учні вже повинні висловлювати свої точки зору. У результаті обговорення четвірка може або дійти згоди, або вирішити, що бракує інформації. Заздалегідь визначити часові межі цієї вільної дискусії.
- За наявності часу провести загальну дискусію. При цьому можна використовувати метод «Карусель».
- Підбити підсумки дискусії з усім класом.

Карусель

Цей метод залучає всіх учнів до дискусії, дає можливість кожній групі поділитися своїми ідеями й продовжувати обмінюватися ідеями або інформацією із цілим класом на рівних умовах для всіх.

Він є ефективним, коли питання спочатку обговорюються в малих групах, а потім представники кожної групи діляться результатами обговорення з класом (наприклад, методи «Один — удвох — усі разом», або «Зміни позицію»).

Ця технологія застосовується для:

- обговорення гострих проблем із діаметрально протилежних позицій;
- збирання інформації із якоїсь теми;
- інтенсивної перевірки обсягу й глибини знань (наприклад термінів);
- розвитку вмінь аргументувати власну позицію.

Рекомендації щодо організації роботи

1. Розставте стільці для учнів у два кола (одне коло всередині другого).
2. Учні, які сидять у внутрішньому колі, розташовуються спиною до центра, а в зовнішньому — обличчям. Таким чином, учні сидять навпроти одне одного.
3. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє — рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець

праворуч і опиняються перед новим партнером. Мета — пройти все коло, виконуючи поставлене завдання.

Надалі можливі три варіанти дій.

Варіант I

- Учасники внутрішнього кола є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього — протилежної.
- Відбувається обмін думками в перших парах, подаються необхідні відомості (аргументи, оригінальний поворот проблеми тощо).
- Учні фіксують на аркушах паперу все, що пропонує протилежна сторона.
- За сигналом ведучого відбувається зміна партнерів, дискусія триває, однак учні намагаються дібрати нові контраргументи.

До кінця кола учні, як правило, відточують свою систему аргументів, а також здобувають досвід спілкування з різними партнерами.

Варіант II

- Кожен учень, який сидить у зовнішньому колі, має аркуш із конкретним питанням (темою) і під час пересування збирає максимум інформації, аспектів, поглядів щодо зазначеної проблеми.
- Наприкінці відбувається заслуховування окремих відповідей, обговорення того, які питання виявилися особливо складними, продуктивними або, навпаки, швидко вичерпалися і чому, як працювали партнери тощо.

У цьому випадку застосування методу досягається узагальненням знань учнів, активізацією їх — перетворенням на загальногрупове надбання.

Варіант III

- Учні заздалегідь готують запитання, записуючи його на маленьких картках, а на звороті пишуть своє ім'я.
- Під час робот партнери ставлять одне одному запитання, й у разі правильної відповіді учень одержує від автора запитання цю картку.
- Наприкінці вправи підраховують кількість зароблених карток і визначається переможець.

Розв'язання проблем

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Усі учні повинні навчитися розв'язувати проблеми, використовуючи різні методи:

- переговори;
- судові розгляди;
- суспільні слухання тощо.

Заняття, що надають учням можливість розв'язувати проблеми, можуть розвивати бажання обмінюватися ідеями, вислуховувати інших людей, поважати їх права, а також сприяють набуттю позитивного досвіду щодо використання різних інструментів розв'язання проблем.

АЛГОРИТМ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

- Уявити суть проблеми.
- З'ясувати, наскільки важлива ця проблема для розглядання.
- Обміркувати всі можливі розв'язання або їх варіанти.
- Розглянути позитивні й негативні наслідки кожного варіанта.
- Обрати варіант рішення, що вдається оптимальним, і домовитися випробувати його.
- Якщо варіант розв'язання виявиться неефективним, спробувати наступний або розпочати цю процедуру спочатку. Робити це, доки проблему не буде розв'язано.

Цю форму роботи можна використовувати для різних видів групової роботи, методу «мозкового штурму», а також домашніх завдань.

Дерево рішень

Дозволяє учням глибше зрозуміти механізм прийняття складних рішень.

ПОПЕРЕДНЯ РОБОТА

- Обрати проблему, що не має однозначного рішення. Вона може бути викладена у формі історії, судової або іншої юридичної справи, якоїсь ситуації тощо. Бажано, щоб проблема була цікавою для учнів, безпосередньо стосувалася їх.
- Запропонувати учням удома прочитати базову інформацію (до с'є) для розв'язання проблеми. Підготувати на дошці зразок «Дерева рішень».

Проблема:*I варіант розв'язання*

- Переваги:
- Недоліки:

II варіант розв'язання

- Переваги:
- Недоліки:

III варіант розв'язання

- Переваги:
- Недоліки:

*Висновок:***ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ**

- Оголосити проблему для розв'язання, разом з учнями визначити й коротко сформулювати її суть. Почати заповнювати схему на дошці, записавши формулювання суті проблеми.
- Навести необхідну додаткову інформацію із проблеми (або час для перегляду інформації, якщо було домашнє завдання).
- Попросити учнів уявити, що вони є людьми, яких ця проблема стосується (можна придумати ролі: робітники, підприємці, учителі, школярі та ін.). Запитати учнів, чи є проблема дійсно важливою для цих груп людей. Чи справді вони хочуть розв'язати проблему? Чому вони вважають важливим розв'язати її? Якщо проблема є важливою для цих категорій людей і вони хочуть розв'язати її, переходити до наступного етапу розв'язання проблем.
- Якщо проблема не викликала інтересу, спробувати переформулювати проблему, поставивши відповідні запитання.
- Шляхи розв'язання проблеми можна окреслити шляхом «мозкового штурму», можна проводити в малих групах. На цьому етапі жодне рішення не є неправильним. Необхідно виробити багато ідей.
- Провести обговорення кожного варіанта розв'язання. Поставити запитання («Що станеться позитивного або негативного, якщо ви використовуєте цей варіант і наступний?») У такий спосіб можна почати відхиляти деякі з ідей, щоб залишити 3—4. Із досвідченими учнями цей етап можна провести, працюючи в малих групах.
- Сформулювати малі групи й дати їм завдання заповнити «дерево рішень» (можна з використанням ватману й фломастерів).

Потім група повинна обрати найкращий варіант розв'язання. Якщо група не дійде згоди, можна застосувати голосування.

- Групи пропонують свої рішення.
- Провести обговорення. Можна також організувати голосування учнів для обирання варіанту розв'язання запропонованої проблеми.

«Мозковий штурм»

Метод «мозкового штурму» («мозкової атаки») — оперативний метод розв'язання проблеми на основі стимулювання творчої активності, коли учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більше варіантів розв'язання, серед них і найфантастичніших. Потім із загальної кількості висловлених ідей обирають найудаліші, що можуть бути використані на практиці.

За допомогою цього методу учні можуть відкрито висловлювати різні ідеї із приводу ситуації або проблеми, спонукаючи виявляти уяву й творчий підхід.

ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ «МОЗКОВОГО ШТУРМУ»

1. Попередній етап. Постановка проблеми.
2. Основний етап, від якого багато в чому залежить успіх усього «мозкового штурму».

→ Якими є правила для цього етапу?

- Головне — кількість ідей. Жодних обмежень.
  - Повна заборона на критику й будь-яке (у тому числі позитивне) оцінювання висловлюваних ідей, тому що оцінювання відволікає від основного завдання й розвіює творчу атмосферу.
  - Незвичайні й навіть абсурдні ідеї також розглядаються.
  - Комбінувати і поліпшувати будь-які ідеї.
3. Оцінний етап. Угрупування, відбирання й оцінювання ідей. Цей етап дозволяє визначити найцінніші ідеї й остаточно визначитися з результатами «мозкового штурму». На цьому етапі оцінювання є доречним.

ОСНОВНІ МОДИФІКАЦІЇ МЕТОДУ

1. *Груповий прямий* (група учасників шукає всі можливі розв'язання поставленого завдання).
2. *Груповий зворотний* (визначаються недоліки в поставленій проблемі).

3. *Груповий поетапний* (спочатку розв'язується постановка завдання, потім — варіанти розв'язання, реалізації, упровадження тощо).
4. *Індивідуальний* (кожний учасник повинен за короткий час подати не менше ніж одну оригінальну пропозицію).

ДОДАТКОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

- Записувати на дошці або аркуші ватману ідеї учнів у міру виникнення, і не вносити в них жодних змін, не коментувати й не критикувати навіть «неправильні» ідеї.
- Намагатися записувати всі ідеї на видноті.
- Сприяти створенню атмосфери творчості. Спонукаючи учасників до висунування нових оригінальних ідей. Пропонувати власні ідеї. Щоразу робити схвальні й заохочувальні зауваження (навіть щодо фантастичних ідей): «Добре!», «Відмінно!», «Чудово!», «Прекрасно!», «Так!». Якщо під час «мозкового штурму» не вдається отримати багато ідей, то це пояснюється тим, що учасники ретельно обмірковують їх, перш ніж висловити, боячись сказати щось безглузде й опинитися в смішному положенні. Звернути увагу учнів на те, що чим більше висунуто ідей, тим краще. Зрештою кількість породжує якість. Коли дуже швидко висувається значна кількість ідей, увага учасників акцентується на їх оцінюванні. За таких умов учасники «мозкового штурму» не соромляться фантазувати, і це сприяє появі продуктивних ідей.
- Спонукаючи всіх учасників розвивати або змінювати ідеї інших. Об'єднання або зміна раніше висунутих ідей часто сприяє появі нових, що перевершують попередні.
- Намагатися запобігти коментарям, критиці або висміюванню якихось ідей. Якщо хтось оцінюватиме ідеї під час їх висловлення, то автор більше уваги зосередить на відстоюванні своїх думок, ніж на спробах запропонувати нові варіанти. Оцінювання на цьому етапі роботи відсутнє.
- Якщо є час, то варто продовжувати етап висунування ідей, доки учасники пропонують нові думки. Якщо «мозковий штурм» використовується як розминка перед іншими вправами, то рекомендується проводити його не довше ніж 5 хв.
- Другий етап «мозкового штурму» (оцінювання й класифікація висунутих ідей, обирання рішень) можна проводити в групах.

- Наостанок не забути провести обговорення й підбити підсумки. Звернути увагу на ефективність «мозкового штурму» в тих випадках, коли потрібно висунути багато пропозицій.
- У класі можна розмістити правила проведення «мозкового штурму».

Правила проведення «мозкового штурму»

- Говорити тільки тоді, коли вам нададуть слово.
- Висловлювати будь-які ідеї, що спадають на думку. Чим більше пропозицій — тим краще.
- Не обговорювати й не критикувати висловлювання інших людей.
- Не забувати, що розвиток ідей, висунутих іншими учасниками, заохочується.
- Продовжувати думати навіть тоді, коли вважаєте, що ваша фантазія вже виснажилася.

«Свіча»

Кожний урок завершується підсумковою розмовою. Якщо ця розмова повинна бути відвертою, щирою, можна використати прийом «Свіча».

По колу передається запалена свіча, й учні висловлюються про різні аспекти питання.

ІГРОВІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Поняття «ігрові технології»

Гру як метод навчання, передавання досвіду старших поколінь молодшим люди використовували дуже давно. Широке застосування гра знаходить у народній педагогіці, у дошкільних і позашкільних заходах.

У сучасній школі, що акцентує увагу на активізації й інтенсифікації навчального процесу, ігрова діяльність використовується як:

- самостійні технології для опанування поняття, теми й навіть розділу навчального предмета;
- елементи (іноді досить істотні) більшої технології;

- урок (заняття) або його частина (введення, пояснення, закріплення, вправи, контроль);
- технології позакласної роботи.

На відміну від ігор узагалі, педагогічна гра має важливу ознаку — чітко поставлена мета навчання й відповідно до неї педагогічний результат, що можуть бути обґрунтовані, визначені в очевидному вигляді й характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю.

Ігрова форма занять створюється на уроках за допомогою ігрових прийомів і ситуацій, що є засобом спонукання, стимулювання учнів до навчальної діяльності.

➔ За якими основними напрямками відбувається реалізація ігрових прийомів і ситуацій під час визначення форми занять?

- Дидактична мета ставиться перед учнями у формі ігрового завдання.
- Навчальна діяльність підпорядковується правилам гри.
- Навчальний матеріал використовується як її засіб.

До навчальної діяльності додається елемент змагання, що перетворює дидактичне завдання на ігрову діяльність, а його успішне виконання пов'язується з ігровим результатом.

Місце й роль ігрової технології в навчальному процесі, сполучення елементів гри й навчання багато в чому залежать від розуміння вчителем функцій і класифікації педагогічних ігор.

Педагогічні ігри

За видом діяльності					
фізичні	інтелектуальні	трудові	соціальні	психологічні	
За характером педагогічного процесу					
навчальні, тренінгові, контролю, узагальнення	пізнавальні, виховні, розвивальні	репродуктивні, продуктивні, творчі	комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні, психологічні		
За ігровою методикою					
предметні	сюжетні	рольові	ділові	імітаційні	драматизації

За предметною сферою				
математичні, фізичні, хімічні, біологічні, астрономічні	музичні, театральні, літературні	трудові, технічні, виробничі	фізкультурні, спортивні, військово-прикладні, туристичні, народні	суспільно-знавчі, управлінські, економічні, комерційні
За ігровим середовищем				
безпредметні, предметні	настільні, кімнатні, вуличні, на місцевості	комп'ютерні, телевізійні	технічні, із засобами пересування	

ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

- *Дидактичне*: розширення кругозору, пізнавальної діяльності; формування певних умінь і навичок, необхідних у практичній діяльності; розвиток загальнонавчальних умінь і навичок, трудових навичок.
- *Виховне*: виховання самостійності, волі; формування певних підходів, позицій, моральних, естетичних і світоглядних настанов; виховання співробітництва, колективізму, товарищескості, комунікативності.
- *Розвивальне*: розвиток уваги, пам'яті, мовлення, мислення, уяви, фантазії, творчих здібностей, умінь порівнювати, зіставляти, знаходити аналогії, емпатії, рефлексії, знаходити оптимальні рішення; розвиток мотивації навчальної діяльності.
- *Соціальне*: залучення до норм і цінностей суспільства; адаптація до умов середовища; стресовий контроль, саморегуляція; навчання спілкування; психотерапія.

Особливості організації та проведення ділової гри

→ Технологічна схема ділової гри

Етап підготовки	Розробка гри	Розробка сценарію; план ділової гри; загальний опис гри; зміст інструктажу; підготовка матеріального забезпечення
	Уведення в гру	Постановка проблеми, мети; умови, інструктаж; регламент, правила; розподіл ролей; формування груп; консультація
Етап проведення	Групова робота над завданням	Робота із джерелами; тренінг; «мозковий штурм»; робота з ведучим
	Міжгрупова дискусія	Правила дискусії; виступ груп; захист результатів; робота експертів
Етап аналізу й узагальнення		Висновок гри; аналіз, рефлексія; оцінювання й самооцінювання роботи; висновки й узагальнення; рекомендації

→ Якими є різновиди й можливості використання навчальних ділових ігор?

Ділова гра є формою відтворення предметного й соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, моделювання тих взаємин, що характерні для цієї діяльності; моделювання професійних проблем, реальних протиріч й утруднень, що трапляються у типових професійних проблемних ситуаціях.

→ **Які психолого-педагогічні принципи варто реалізувати на етапі розробки ділової гри?**

- Принцип імітаційного моделювання змісту професійної діяльності, конкретних умов і динаміки виробництва.
- Принцип відтворення проблемних ситуацій, типових для певної професійної діяльності через систему ігрових завдань, що містять деякі протиріччя, які викликають в учнів утруднення.
- Принцип спільної діяльності учасників в умовах взаємодії у запропонованих виробничих функціях фахівців.
- Принцип діалогічного спілкування й взаємодії партнерів по грі як необхідна умова виконання навчальних завдань, підготовки й прийняття узгоджених рішень.
- Принцип двоплановості ігрової навчальної діяльності.

→ **На які різновиди можна розподілити навчальні ділові ігри (мета яких — сформувати певні навички й уміння учнів у їх активному творчому процесі) за рівнем складності?**

- Імітаційні вправи — вони відрізняються від ділової гри меншим обсягом й обмеженістю розв'язуваних завдань. Мета імітаційних вправ — надати можливість учням у творчій обстановці закріпити певні навички, акцентувати увагу на якомусь важливому понятті, категорії.
- «Аналіз конкретних виробничо-професійних ситуацій» — навчають, ознайомлюють із ситуацією, із сукупністю взаємозалежних фактів й явищ, що характеризують конкретну подію, що виникає перед фахівцем у його професійній практиці й потребує від нього відповідного рішення; учні пропонують свої рішення, які колективно обговорюються, в тій або іншій ситуації.
- «Розігрування ролей» — учні отримують вихідні дані щодо ситуації, а потім беруть на себе виконання певних ролей. Виконання ролей відбувається в присутності інших учнів, які потім оцінюють дії учасників ситуації, прийняті ними самостійні рішення залежно від умов сценарію, дій інших виконавців і від раніше прийнятих власних рішень, тобто, розігруючи ролі, не можна повністю прокувати ситуації, у яких виявляється той або інший виконавець; цей метод навчання використовується для вироблення практичних професійних і соціальних навичок.
- Повномасштабна ділова гра, що імітує професійну діяльність і наслідки прийнятих професійних рішень.

→ Для розв'язання яких педагогічних завдань варто обирати ділову гру як форму контекстного навчання?

- Формування в учнів цілісного розуміння про професійну діяльність й її динаміку.
- Набуття проблемно-професійного й соціального досвіду, у тому числі й у прийнятті індивідуальних і колективних рішень.
- Розвитку теоретичного й практичного мислення в професійній сфері.
- Формування пізнавальної мотивації, забезпечення умов появи професійної мотивації.

Не будь-який зміст професійної діяльності придатний для ігрового моделювання, а лише той, що містить у собі проблемність.

→ Що є позитивного в застосуванні навчальних ділових ігор?

- Учні отримують насолоду від навчання в грі; у процесі навчання — висока мотивація, емоційна насиченість.
- Відбувається підготовка до професійної діяльності; формуються знання, уміння, тобто учні вчаться застосовувати свої знання.
- Після гри відбувається обговорення, що сприяє закріпленню знань.
- Досягаються комплексні педагогічна мета: пізнавальна, виховна, розвивальна.

→ Якою є пізнавальна ефективність для учнів?

- Під час ділової гри ознайомлюються із методами дослідження питання (проблеми).
- Поглиблюють знання.
- Засвоюють професійні функції на особистому досвіді.

→ Якою є виховна функція для учнів?

- Під час проведення ділової гри формується усвідомлення приналежності до колективу.
- Закріплюються взаємозв'язки під час розв'язання колективних завдань.
- Колективне обговорення загальних питань формує критичність, стриманість, повагу до іншої думки, увагу до колег.

→ Якою є розвивальна ефективність?

- Розвивається логічне мислення.
- Розвивається здатність пошуку відповідей на поставлені запитання.

- Розвивається мовлення й мовленнєвий етикет.
- Розвивається уміння брати участь у дискусії й ефективно спілкуватися.

→ **Якими є негативні моменти в проведенні навчальних ділових ігор?**

- Підвищена трудомісткість підготовки до заняття (для викладача).
- Не всі викладачі здатні до проведення ділових ігор.
- Підвищена напруженість для викладача, тому що він зосереджений на безперервному творчому процесі й повинен бути одночасно й актором (мати акторські дані) і режисером протягом усієї гри.
- Самі учні можуть виявитися не готовими до роботи з використанням ділової гри.
- Ділові ігри вимагають багато часу й інколи зміни розкладу занять.

Ділові ігри варто використовувати тільки там, де вони дійсно необхідні. Це отримання цілісного досвіду майбутньої професійної діяльності, розгорнутої в часі й просторі.

Ділова гра вимагає предметної й соціальної компетентності учасників, тому варто починати підготовку до неї з аналізу конкретних виробничих ситуацій і розігрування ролей. Необхідно також до початку гри формувати в учнів культуру дискусії.

ТЕХНОЛОГІЯ КОНЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ (ЗАНУРЕННЯ)

Для того щоб робота була успішною й приносила професійне задоволення, необхідно пам'ятати про те, що ефективність «занурення» буде високою, якщо:

- перед «зануренням» повідомити учням зміст навчального матеріалу всього тижня, форми його контролю, терміни звітності й критерії оцінювання;
- підготувати листок відкритого обліку знань;
- підготувати графічну опору;
- укрупнити навчальний матеріал, а не зважати тільки на параграфи підручника;

- попередньо підготувати учнів-консультантів;
- урізноманітнити уроки за формою організації;
- учні на уроках в активному стані перебувають більше часу, ніж учитель;
- учні більше вивчають самі, ніж їх навчає вчитель;
- учні щодня працюють у режимі взаємонавчання в малих групах (екіпажах) або парах змінного складу;
- на уроках достатньо роздавального матеріалу (карток-завдань, завдань для екіпажної роботи та ін.);
- проводяться регулярні спільні з учнями аналіз-рефлексія, «вогник» виконаної роботи.

Підготовлений один раз комплект методичного забезпечення для «занурення» надовго полегшить усю подальшу професійну діяльність учителя.

ПРОЕКТНА ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ

Проектні технології спрямовані на стимулювання інтересу учнів до нових знань, на розвиток дитини через розв'язання проблем і використання цих знань у конкретній практичній діяльності.

Метод проектів був запропонований і розроблений американським філософом Джоном Дьюї у I половині XX століття. Він запропонував будувати навчальний процес на активній основі, спираючись на цілеспрямовану діяльність учнів з урахуванням їх особистої зацікавленості в цих знаннях.

→ Що є основою методу проектів?

- Розвиток пізнавальних умінь і навичок учнів.
- Уміння орієнтуватися в інформаційному просторі.
- Уміння самостійно конструювати свої знання.
- Уміння інтегрувати свої знання з різних галузей науки.
- Уміння критично мислити.

Метод проектів орієнтований на самостійну діяльність учнів (індивідуальну, парну, групову) у відведений для неї час (від декількох хвилин уроку до декількох тижнів, а іноді й місяців). Це завдання особисто орієнтованої педагогіки.

Проектна технологія передбачає наявність проблеми, що вимагає інтегрованих знань і дослідницького пошуку її розв'язання.

Результати запланованої діяльності повинні мати практичну, теоретичну, пізнавальну значущість. Основна складова методу — самостійність учня. Важливою також є структуризація змістовної частини проекту із зазначенням поетапних результатів. Використання дослідницьких підходів у проекті є наріжним каменем технології.

→ Що передбачає послідовність методів?

- Визначення проблеми (завдань, що випливають із дослідження).
- Висунення гіпотези розв'язання завдань.
- Обговорення методів дослідження.
- Оформлення кінцевих результатів.
- Аналіз здобутих даних.
- Підбиття підсумків.
- Коригування.
- Висновки.

Учителю необхідно бути обізнаним щодо дослідницьких і пошукових методів: уміти організовувати і проводити дискусії, не нав'язуючи своєї точки зору, не придушуючи учнів своїм авторитетом.

Учень учиться самостійно здобувати знання і використовувати їх для розв'язання нових пізнавальних і практичних завдань. Учні отримують комунікативні навички та вміння, працюючи у різноманітних групах та виконуючи різні соціальні ролі («лідер», «виконавець», «посередник»); ознайомлюються з різними думками щодо однієї проблеми; учаться на власному досвіді й досвіді своїх товаришів; бачать результат власної праці.

Метод проектів

Під час проектної діяльності вчитель є не тлумачем готових знань і їх транслятором в оптимальному вигляді й оптимальній логіці викладання, а рівноправним співучасником процесу здобуття, оброблення, аналізу й подання знань школярами. Це значно складніше, вимагає додаткового часу та додаткових зусиль і від учнів, і від учителя.

Проект — це наукова, дослідницька, прикладна, творча робота одного учня або групи учнів, що може бути запропонована у вигляді твору, трактату, спостереження, сценарію, дослідження, комп'ютерної програми, есе, наукової статті, навчально-наочного посібника тощо.

→ Що є метою будь-якої проектної роботи?

- Систематизація отриманих знань.
- Практичне застосування знань.
- Набуття нових, глибших знань із певної проблеми.

У школі проектне навчання розглядається як:

- засіб активізації пізнавальної діяльності учнів;
- засіб підвищення якості освітнього процесу.

Проектно-дослідницька діяльність у школі здійснюється від обрання теми проекту до його практичного утілення.

Теми проектів обираються залежно від інтересів учнів і стосуються різних сфер.

Орієнтовні теми

- «Щасливі дні життя Т. Г. Шевченка»;
- «Історія родини — історія країни»;
- «Сучасний сленг»;
- «Зміни лексичних значень слів»;
- «Формули і числа»;
- «Розмноження рослин»;
- «Розв'язник із математики»;
- інтерактивний підручник «Історія Середньовіччя» тощо.

Крім проектів, у межах одного предмета реалізуються й міжпредметні проекти, у яких потрібні додаткові знання суміжних наук. Найчастіше таким джерелом стають література й мистецтво, література й історія.

Орієнтовні теми

- «Звуки дощу в живописі й літературі»;
- «Велика Вітчизняна війна від А до Я»;
- «Кохання звуку чарівні».

Проектна діяльність є важливим аспектом освіти, тому що учням надається можливість спроектувати своє майбутнє та сформувати необхідні ресурси для здійснення усвідомленого професійного вибору.

Проектна діяльність у початковій школі

Проектна діяльність у початковій школі успішно поєднується з дослідницькою, тому що діти — природжені дослідники, невтомні й старанні, спостережливі й допитливі. Потрібно тільки використовувати ці особливості для цілеспрямованого розвитку

спеціальних знань і вмінь, необхідних у проектній діяльності, а саме:

- 1) рефлексивні вміння:
  - уміння осмислювати завдання, для виконання якого бракує знань,
  - відповідати на запитання: «Чого потрібно навчитися для виконання поставленого завдання?»,
  - побачити проблему;
- 2) пошукові (дослідницькі) уміння:
  - висувати гіпотези,
  - знаходити способи їх перевірки,
  - самостійно знаходити відсутню інформацію;
3. комунікативні вміння:
  - вступати в діалог,
  - ставити запитання,
  - висловлювати свою точку зору,
  - брати інтерв'ю тощо;
- 4) розвиток умінь і навичок експериментування;
- 5) презентаційні вміння й навички:
  - навички монологічного мовлення,
  - артистичні вміння,
  - використання різних засобів наочності під час виступу,
  - уміння відповідати на незаплановані запитання.

Види проектів у початковій школі можуть різнитися (наприклад, ділова гра, захист на Вченій раді, ярмарок, вистава, телепередача, урок, реклама та ін., де використовується технологія колективних творчих справ).

Велике значення для дослідницької діяльності молодших школярів має те, за якими програмами і підручниками навчається клас, які технології використовує вчитель у своїй роботі.

Проектна діяльність в основній школі

Проектна діяльність учнів основної школи полягає у виконанні предметних проектів. Теми робіт пропонуються вчителями й затверджуються на засіданнях методичних об'єднань. Учні обирають теми за власним бажанням, зважаючи на свої нахили та здібності.

Завданням основної школи є висока якість фундаментальної освіти й формування наукового методу пізнання. Цій мети присвячене викладання всіх предметів основної школи. Особлива роль тут приділяється фізиці — науці про закони природи.

У викладанні математики головна мета — це формування функціонального й імовірнісного мислення, необхідного для виконання проектної роботи.

Викладання інформатики спрямоване на те, щоб до кінця 9-го класу учні досягли рівня «гарного користувача» та володіли прийомами роботи з декількома прикладними КП, крім цього учні повинні вміти створювати власні невеликі програмні продукти.

Виконання проектів вимагає розвитку й особистісних якостей, таких як: самостійність, цілеспрямованість, працьовитість, наполегливість, комунікативність, відповідальність.

Проектна діяльність у старшій школі

Профільна підготовка учнів передуює виконанню науково-дослідних проектів.

На цьому етапі відбувається остаточне формування тих проектів, що виконуються школярами протягом навчального року в класах старшої школи з наступним захистом на науково-практичній конференції школярів.

Мета таких проектів:

- набуття досвіду самостійної (індивідуальної або в групах) дослідницької діяльності на базі набутих знань;
- перевірка правильності професійного вибору.

Готуючи роботу, учень повинен продемонструвати не тільки глибокі знання про об'єкт або тему досліджень, але й володіння інформаційними технологіями: використання різних джерел інформації, зокрема Інтернету, застосування різних комп'ютерних програм, підготовку презентації до захисту. Проектна робота може бути виконана державною або іноземною мовами.

Організація проектної роботи

У школі може бути створена методична служба, яка допомагає вчителів і школярів ввійти в простір нових освітніх взаємин.

➔ **Яким є план роботи методичної служби щодо проектної діяльності?**

- Організувати загальношкільні теоретичні семінари для вчителів щодо ознайомлення з інноваційними освітніми технологіями організації педагогічного процесу (один раз на чверть), з технологіями проектної діяльності. Проведення практичних

занять для формування навичок організації проектної діяльності, що враховують специфіку навчальних предметів (двічі на місяць). За підсумками занять учителям можна надати документи: «Етапи проведення проекту», «Керівникові (організаторові) проекту»; «Загальні правила для керівника проекту»; «Діагностика учнів (виявлення схильності до дослідницької й суспільної діяльності)»; «Аптека для учнів»; «Звіт про поточну роботу проектної групи №_».

- Розробити систему вимог до підсумкового захисту проекту, що одночасно допомагає вчителям і учням спланувати свою роботу.
- Виконати моніторинг кваліфікації вчителя-організатора проекту, а також моніторинг кваліфікації вчителя-предметника й методиста (тільки для керівників методичних об'єднань). Результати індивідуального моніторингу дозволять забезпечити цілеспрямовану методичну допомогу кожному учителеві-предметнику.

Створити систему захисту й експертного оцінювання проектів як підсумок усієї діяльності.

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

1. Підготовчий, або вступний (занурення в проект).
  - 1.1. Обрання теми та її конкретизація (визначення жанру проекту).
  - 1.2. Визначення мети, формулювання завдань.
  - 1.3. Формування проектних груп, розподіл у них обов'язків.
  - 1.4. Письмові рекомендації учасникам проектних груп (вимоги, строки, графік, консультації тощо).
  - 1.5. Затвердження тематики проекту й індивідуальних планів учасників групи.
  - 1.6. Установлення процедур і критеріїв оцінювання проекту й форми його презентації.
2. Пошуково-дослідницький етап.
  - 2.1. Визначення джерел інформації.
  - 2.2. Планування способів збирання й аналізу інформації.
  - 2.3. Підготовка до дослідження і його планування.
  - 2.4. Проведення дослідження. Збирання і систематизація матеріалів (фактів, результатів) відповідно до мети і жанру роботи, добирання ілюстрацій.
  - 2.5. Організаційно-консультаційні заняття. Проміжні звіти учнів, обговорення альтернатив, що виникли під час виконання проекту.

3. Трансляційно-оформлювальний етап.
  - 3.1. Попередній захист проекту.
  - 3.2. Доопрацювання проекту з урахуванням зауважень і пропозицій.
  - 3.3. Підготовка до публічного захисту проекту:
    - визначення дати й місця захисту;
    - визначення програми й сценарію публічного захисту, розподіл завдань усередині групи (медіапідтримка, підготовка аудиторії, відео- й фотозйомка та ін.);
    - стендова інформація про проект.
4. Заключний етап.
  - 4.1. Публічний захист проекту.
  - 4.2. Підбиття підсумків, конструктивний аналіз виконаної роботи.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПРОЕКТОМ

1. Обґрунтування актуальності обраної теми.

На цьому етапі учні оглядають літературу, збирають і систематизують інформацію. Чіткіше формулюється тема роботи. Пояснюється особистий інтерес учнів у виборі цієї конкретної теми.
2. Постановка завдань дослідження.

На цьому етапі формулюється мета роботи й висувається гіпотеза. Для досягнення поставленої мети й підтвердження або спростування гіпотез учень повинен провести певні дослідження.
3. Визначення методів дослідження.

Обрана тема потребує правильного вибору методів дослідження.

Метод — це спосіб досягнення поставленої мети (теоретичний, емпіричний, математичний та ін.). На цьому етапі учні вивчають можливі методи дослідження й обирають найприйнятніші для цієї роботи методи.
4. Проведення наукового дослідження.

ПОРАДИ КЕРІВНИКОВІ ПРОЕКТУ

1. Запропонувати теми проектів із різними домінуючими методами (науково-дослідний, соціальний, творчий, інформаційний, практико-орієнтований, ігровий тощо). Обґрунтувати їх актуальність. Зазначити вік школярів, на який розраховане це проектне завдання.

2. Охарактеризувати й доповнити проекти іншими ознаками (характер контактів, характер координації проектів, тривалість, кількість учасників). Обрати один найактуальніший проект.
3. Зазначити проблему, сформулювати мету й завдання проекту, навчальний матеріал із предмета й міжпредметні зв'язки, що повинні використовуватися під час виконання проекту.
4. Продумати практичну або теоретичну значущість проекту.
5. Зазначити розвивальну мету (інтелектуальний, моральний, культурний розвиток учнів).
6. Назвати творчі методи, що використовуватимуться під час виконання проекту.
7. Зазначити, чи можливий цей проект у межах класно-урочної або позаурочної діяльності.
8. Продумати, як можуть бути оформлені результати проекту.
9. Визначити форми контролю етапів виконання проекту.
10. Запропонувати критерії оцінювання успішності проекту.
11. Продумати, як запропонований проект може впливати на соціальну адаптацію й професійне самовизначення підлітка (тільки для старшокласників).
12. Продумати, який психолого-педагогічний ефект можливий у результаті виконання цього проекту.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ДЛЯ КЕРІВНИКА ПРОЕКТУ

1. Ставитися до роботи творчо.
2. Не стримувати ініціативи учнів.
3. Заохочувати самостійність, уникати прямих інструкцій, учити школярів діяти самостійно.
4. Пам'ятати про головний педагогічний принцип — не виконувати за школяра те, що він може зробити (або може навчитися робити) самостійно.
5. Не поспішати робити оцінні судження.
6. Оцінюючи, пам'ятати: краще десять разів похвалити нізащо, ніж один раз розкритикувати нізащо.
7. Звернути увагу на основні складові процесу засвоєння знань:
  - учити простежувати зв'язки між предметами, подіями та явищами;
  - намагатися формувати навички самостійного розв'язання проблем дослідження;
  - намагатися навчати школяра вміння аналізувати, синтезувати, класифікувати здобуту ним інформацію.
8. Під час роботи не забувайте про виховання.

Перелік документів, що додаються до проектних і навчально-дослідницьких робіт учнів

1. Паспорт проектної або навчально-дослідницької роботи учнів.
2. Відгук керівника на запропоновану проектну або навчально-дослідницьку роботу.
3. Рецензія на подану проектну або навчально-дослідницьку роботу.
4. Аналіз проектної або навчально-дослідницької роботи щодо виявлення дидактичних одиниць, що використовував учень під час створення проекту.
5. Перелік оснащення (навчального, наукового, виготовленого самостійно), що використовувалось під час реалізації мети і завдань проекту. (Тільки для дослідницьких проектів.)
6. Перелік педагогічної мети (завдань), поставлених науковим керівником у межах конкретного навчального проекту.
7. Перелік методів, використаних школярами в роботі над проектом.
8. Перелік статей, публікацій, монографій, наукових і науково-популярних книг (із запропонованого бібліографічного списку), на які під час роботи були написані реферати, рецензії, анотації, складені конспекти. (До списку додати по одному прикладу складеного реферату, рецензії, анотації, конспекту.)
9. Коротка анотація змісту проекту (мета проекту, обґрунтування актуальності, гіпотеза проекту, короткий зміст проекту, отримані результати або досягнення планованих результатів).

ПАСПОРТ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРОЕКТУ

Заповнюється авторами й науковим керівником проекту. Подається в експертну комісію разом із проектом.

1. Назва проекту.
2. Мета проекту.
3. Автори проекту (школа, клас, кількість учасників).
4. Науковий керівник(и) проекту (спеціальність, педагогічний стаж, звання, учений ступінь).
5. Консультант(и) (спеціальність, звання, учений ступінь).
6. Тип проекту:
  - *за діяльністю, що домінувала* (дослідницький, творчий, ігровий, інформаційно-пошуковий, практично-орієнтований),— ураховує соціальні інтереси учасників, чітко орієнтується на результат;

- *за предметно-змістовною сферою* (культурологічний (літературний, музичний, лінгвістичний), природничо-науковий, екологічний, спортивний, географічний, історичний);
  - *за характером координації проекту* (з відкритою координацією — твердий, з прихованою координацією — гнучкий);
  - *за кількістю учасників проекту* (особистий, парний, груповий);
  - *за широтою охоплення змісту* (монопредметний, міжпредметний, позапредметний);
  - *за часом проведення* (нетривалий, тривалий);
  - *за характером контактів* (у межах класу, школи, району, у масштабі міста, регіону, країни).
7. Освітня галузь, у межах якої виконаний навчальний проект.
  8. Навчальний предмет, у межах якого виконаний навчальний проект.
  9. Методи, використані під час роботи над проектом.
  10. Форма подання проекту: альбом, відеофільм, буклет, реферат, макет, інше (вписати).
  11. Освітні й інші заклади, на базі яких виконувався проект: база школи, бібліотека(-и), музей(-ї), вищий навчальний заклад (кафедра), науково-дослідний інститут (лабораторія), зоопарк, планетарій, технічний центр, інше (зазначити).
  12. Джерела інформації, використані авторами під час виконання проекту: науково-популярні журнали, наукові журнали, бюлетені, підручники й навчальні посібники, науково-популярні книги, наукові видання, монографії, дисертації, автореферати, словники, довідники, енциклопедії, іноземні книги (англійською, німецькою, французькою, іспанською мова), Інтернет (сайт).
  13. Словник дослідника (понятійний апарат).

ПАСПОРТ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

Заповнюється авторами й науковим керівником проекту. Подається в експертну комісію разом із проектом.

- 1—6. Те саме, що й у паспорті дослідницького проекту.
7. Сфера соціального дослідження.
8. Освітня галузь, з якою пов'язаний зміст проекту.
- 9—13. Те саме, що й у паспорті дослідницького проекту.

→ Що демонструють учні, захищаючи проект?

- Розуміння проблеми, мети і завдань проекту.
- Уміння планувати й здійснювати певну діяльність.

- Знайдений спосіб розв'язання проблеми.
- Уміння аргументувати свої висновки.
- Уміння брати участь у колективному аналізі й оцінюванні результатів проекту.

Експертиза проектів

Експертиза проектних робіт дозволяє організувати роботу у вигляді внутрішкільного конкурсу.

Для експертного оцінювання формується експертна комісія. До її складу бажано залучити батьків, які мають необхідну кваліфікацію, викладачів і аспірантів вищих навчальних закладів, з якими співпрацює школа, учителів інших шкіл району.

Два етапи експертизи:

- експертиза поданих документів;
- експертиза під час презентації проекту.

Подані документи оцінюють мінімум двоє експертів, компетентних у певній освітній сфері.

Загальна оцінка за проект складається з оцінки поданих на розгляд комісії матеріалів та оцінки презентації.

Якщо проектів пропонується багато, то доцільно проводити презентацію проектів не у вигляді конференції, а у вигляді стендових доповідей, коли кожному експертові пропонується перелік проектів для обов'язкової оцінки.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРОЕКТУ

Оцінювати результати проектної діяльності за принципами звичайної шкільної оцінки неможливо. Робота над проектом передбачає значний творчий компонент, автор проекту має право на власне нестандартне бачення проблеми. Усе це робить процедуру й результат оцінювання проекту несхожими на звичайне оцінювання іншої шкільної роботи.

Зразок критеріїв оцінювання проекту

1. Обґрунтування й постановка мети, планування шляхів її досягнення.
2. Повнота використаної інформації, розмаїтість джерел.
3. Творчий і аналітичний підхід до роботи.
4. Відповідність до вимог оформлення письмової частини роботи.
5. Аналіз процесу й результату роботи.
6. Особиста зацікавленість автора, його захоплення роботою.
7. Якість проведення презентації.

Із критеріями оцінювання учнів ознайомлюють заздалегідь, на самому початку роботи над проектом. Більше того, вони можуть самі запропонувати певні додаткові критерії. Критерії оцінювання є своєрідною інструкцією під час роботи над проектом. Крім того, знаючи заздалегідь, як саме оцінюватиметься його робота, автор проекту може, поліпшуючи окремі характеристики свого проекту, підвищити свій результат або, не маючи такої можливості, бути готовим до нижчої оцінки. У будь-якому разі структура отриманого бала буде зрозумілою учневі.

→ Чого може навчити дітей проектна діяльність?

- Побачити проблему й перетворити її на мету власної діяльності.
- Поставити стратегічну мету (віддалену за часом, але значущу) та розподілити її на тактичні кроки.
- Оцінити наявні ресурси, у тому числі власні сили й час, розподілити їх.
- Знаходити інформацію, критично оцінювати її, ранжувати за значущістю, обмежувати за обсягом, використовувати різні джерела (зокрема людей як джерело інформації).
- Планувати свою роботу.
- Виконавши роботу, оцінити її результат, порівняти його з тим, що було заявлено як мета роботи.
- Побачити допущені помилки й не припускати їх у майбутньому.

→ Чому сприяє проектна діяльність?

- Розвитку адекватної самооцінки, формуванню позитивної Я-Концепції (досвід цікавої роботи й публічної демонстрації її результатів).
- Розвитку комунікативної й інформаційної компетентності, інших соціальних навичок.
- Виконанню профорієнтаційних завдань.

Проектну діяльність можна розглядати як вид шкільної роботи, що дозволяє перетворити академічні знання на реальний життєвий досвід учнів.

МОДУЛЬНЕ НАВЧАННЯ

Слово «модуль» (від лат. *modulus* — «міра») має різні значення в галузях математики, точних наук й архітектури, воно означає одиницю міри, величину або коефіцієнт. У педагогіці й методиці модуль розглядається як важлива частина всієї системи, без знання якої дидактична система «не спрацьовує».

Модульне навчання передбачає структурування навчальної інформації, змісту навчання й організацію роботи учнів із повними, логічно завершеними навчальними блоками (модулями). Модуль зазвичай збігається з темою навчального предмета. Однак, на відміну від теми, в модулі все вимірюється, оцінюється: завдання, робота, відвідування занять, стартовий, проміжний і підсумковий рівень учнів.

У модулі чітко визначені мета навчання, завдання й рівні вивчення певного модуля, навички й уміння. У модульному навчанні все заздалегідь запрограмоване: не тільки послідовність вивчення навчального матеріалу, але й рівень його засвоєння й контроль якості засвоєння.

Модульне навчання — це чітко вибудована технологія навчання, що базується на науково-обґрунтованих даних, що не допускають експромтів, як це можливо за інших методів навчання.

Учні за модульного навчання завжди повинні знати перелік основних понять, навичок й умінь із кожного конкретного модуля, включно із кількісною мірою оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу. На основі цього переліку складаються запитання й навчальні завдання, що охоплюють всі види робіт із модуля, та виносяться на контроль після вивчення модуля. Здебільшого формою контролю тут є тест.

Модульне навчання наближене за своїми ідеями й організаційними формами до навчання програмування. Навчальні модулі й тести можуть бути легко перенесені в комп'ютерне середовище навчання. Навчальний курс зазвичай містить не менше ніж три модулі. При цьому окремим модулем може бути й теоретичний блок, і практичні роботи, і підсумкові проекти.

Розробляючи модуль, ураховується, що кожний модуль повинен дати певну самостійну порцію знань, сформувати необхідні вміння. Після вивчення кожного модуля учні отримують рекомендації викладача щодо їх подальшої роботи. За кількістю балів, набраних із можливих, учень сам може оцінити ступінь своєї роботи.

Складним моментом у розробці гри є чітке визначення функцій гравців. Їх потрібно доповнювати інструкціями, у яких за допомогою таблиць або у вигляді алгоритму наводяться права, обов'язки й можливі дії гравців.

Правила гри — це характеристики реальних процесів й явищ, що існують у прототипах моделі реальності в спрощеному варіанті.

Крім того, існує другий план гри — правила суто ігрового характеру: якщо їх не дотримуватися, гра не буде грою, перетворившись на заняття тренажерного типу.

→ Якими є вимоги до правил гри?

- Правила містять обмеження, що стосуються технології гри, регламенту ігрових процедур або їх елементів, ролей і функцій викладачів-ведучих, системи оцінювань.
- Правил не повинно бути занадто багато (не більше ніж 5—10), вони повинні бути подані на розгляд аудиторії на плакатах або за допомогою технічних засобів.
- Характер правил повинен забезпечувати відтворення реального й ділового контекстів гри.
- Правила повинні бути пов'язаними із системою стимулювання й інструкціями гравцям.

→ Які пункти можна ввести в основні правила?

Дотримання регламенту, використання носіїв інформації, застосування активних форм подання інформації, запитання дискусійного характеру.

Система оцінювання забезпечує контроль прийнятих рішень і самоконтроль, припускає змістовне оцінювання, забезпечує змагання під час гри, дозволяє оцінювати діяльність й особистісні якості учасників гри, а також успішність роботи ігрових груп. Система повинна будуватися насамперед як система самооцінювання, а потім — як система оцінювання вчителя-ведучого.

Аналіз гри вчителем і рефлексія її учасників на завершальному обговоренні мають основне навчальне й виховне навантаження. Заключна частина гри — це не стільки підбиття підсумків, скільки аналіз причин, що обумовили фактичні її результати.

Методичне забезпечення гри припускає наявність таких матеріалів:

- проспект і параметри гри;
- набір реальної та ігрової документації.

Ступінь деталізації методичних рекомендацій залежить від складності об'єкта імітації, контингенту та інших причин.

На відміну від ігор узагалі, педагогічна гра має істотну ознаку — чітко поставлена мета навчання й відповідно до неї педагогічний результат.

ІНДИВІДУАЛЬНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ

Цінністю індивідуально орієнтованого навчання стає не система знань, умінь і навичок школярів сама по собі, а набір ключових компетентностей в інтелектуальній, комунікаційній, інформаційній та іншій сферах. Основу індивідуально-орієнтованого навчання становить індивідуально орієнтований навчальний план із предмета.

Обирання учнями рівня складності індивідуально орієнтованого навчального плану дозволяє планувати результат власної навчальної діяльності, тобто ставити перед собою мету. Планування дозволяє дитині формувати почуття відповідальності за прогнозований результат. За допомогою плану учні вчать контролювати свій рівень знань.

На лекційних заняттях робота з індивідуально орієнтованого навчального плану проводиться на п'ятому етапі уроку. Діти виконують завдання за рівнями. Учитель контролює правильність навчальних дій не оцінюючи, тому що дитина, через свої психологічні особливості, може виявитися не готовою виконувати завдання на «відмінно». Одні діти запам'ятовують відразу, іншим потрібно прочитати умови всіх завдань й тільки потім з'ясувати, на яку оцінку вони можуть відповісти. Тут відбувається тільки закріплення того, що почув учень.

На лабораторних заняттях значний відсоток часу витрачається на самостійну роботу з індивідуально орієнтованого навчального плану.

Основне завдання цього етапу — закріпити отримані знання, а не покарати за незнання.

→ Які прийоми можуть бути застосовані?

1. Груповий залік із теми або шляхом співбесіди.
2. Взаємоперевірка теми між учасниками певної групи.
3. Взаємоперевірка учнями, які випереджають своїх товаришів.
4. Тестування.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ

1. Індивідуально орієнтовані навчальні плани повинні бути в кожного учня.
2. Містити завдання мінімум на місяць, щоб не стримувати учнів, які випереджають інших.
3. Учні самостійно обирають рівень виконання завдань на «3—6», «7—9», «10—12».
4. Дитина має право на самовизначення. Можна пересамовизначитися на вищій рівень, але не навпаки. (Якщо дитина обрала, наприклад, другий рівень (на «7—9»), і не виконала його, то їй дається час для перескладання; оцінка рівня «3—6» не ставиться, не дозволяється обирати нижчий рівень, можна дати індивідуальні завдання.) Виховується почуття відповідальності за обрану справу.
5. Виконання повинно бути поетапним — тобто від параграфу до параграфу, від теми до теми.
6. Під час усної відповіді не рекомендується перебивати учня протягом 5 хв (умовно), навіть якщо він говорить неправильно. Тільки після відповіді вчитель може поставити уточнювальні запитання. Це змушує учня підготувати логічно зв'язну розповідь, не розраховуючи на підказку, розвиваючи монологічне мовлення.
7. У випадку пропусків занять, учні не звільняються від відпрацювання навчальних завдань. У 5—6-х класах допускається перескладання кілька разів. У 7—8-х класах — не більше ніж двічі. У 9—11-х класах вимоги підвищуються. Оцінка після перескладання не знижується.
8. Складаючи індивідуально орієнтовані навчальні плани першого й другого рівнів, що відповідають оцінкам «3—6», «7—9», учень має право користуватися опорою. Ідеться про те, що вміння давати коротку логічну відповідь формується в школярів поступово. Надаючи можливість користуватися опорою (конспектом, алгоритмом, таблицею), учитель сприяє формуванню цієї навички шляхом ефективного відтворення інформації, що викладається учнем. Крім цього, опора у вигляді конспекту або алгоритму психологічно захищає, надаючи впевненості у тому, що за потреби він може нею скористатися. Крім того, за індивідуально орієнтованої системи контроль спрямований на знання, а не на виявлення рівня незнань.

Для усунення перевантаження учнів учитель може брати до уваги такі критерії щодо обсягу виконуваних учнями класних і домашніх завдань.

Оцінка	Кількість завдань до параграфа	Кількість завдань до розділу або теми
«3—6»	Не більше ніж чотири усних і три письмових завдання	Не більше ніж десять усних і вісім письмових завдань
«7—9»	Не більше ніж три усних і два письмових завдання	Не більше ніж вісім усних і шість письмових завдань
«10—12»	Не більше ніж два усних і одне письмове завдання	Не більше ніж шість усних і чотири письмових завдання

Варто звернути увагу на той факт, що чим вище рівень оцінки, тим меншу кількість завдань повинен виконати учень.

➔ Із чим це пов'язано?

- Якісним ступенем труднощів завдань за рівнем диференціації.
- Стимулюванням учнів на обирання вищого рівня фрагментів-завдань.
- Орієнтацією першого рівня фрагментів-завдань на формування базових знань, умінь, навичок, що сприяють подальшому успішному навчанню учнів.
- Створенням умов для формування реальної самооцінки, довільної регуляції навчальної діяльності учнів.

Наприклад, обравши для виконання завдання вищого рівня через їх незначну кількість, учень реально стикається із труднощами: для їх виконання, виявляється, необхідно знати матеріал перших двох рівнів. Надалі він або обере оптимальний для себе рівень завдань або залишиться на обраному ним рівні, ґрунтовно готуючись до відповіді з урахуванням вимог попередніх рівнів.

Зменшення кількості завдань також повинно сприяти розвитку в учнів творчого підходу до здобуття знань, що є немаловажним чинником розвитку пізнавальних процесів у кожного.

Працюючи з індивідуально орієнтованими навчальними планами, учителям рекомендується персонально вислуховувати відповіді кожного учня. Застосування цього правила сприяє створенню умов для реалізації найважливішого психологічного принципу «пильної уваги», суть якого закладена в задоволенні потреби кожного школяра у визнанні з боку вчителя.

Варіативно-дидактичні картки на індивідуально орієнтованому уроці

Під час традиційного уроку вчитель сам призначає дітей, які працюватимуть із картками, видає завданням за рівнем знань дітей.

Залежно від мети уроку, учитель сам добирає завдання. Підбиваючи підсумки роботи, учитель виставляє оцінку тільки за правильність виконання завдання.

Робота з картками на індивідуально орієнтованому уроці починається з обирання завдання дітьми. Учитель не бере участі у цьому.

Крім того, що дитина обирає собі завдання, вона обирає й форму роботи (групову або індивідуальну).

Крім позитивних сторін у роботі є й недоліки. Наприклад, сильна дитина може обрати легке завдання. Це свідчить про психологічні особливості дитини, її недостатню впевненість у собі. Це сигнал для вчителя, тобто він має визначити, як проводити подальшу роботу із цією дитиною. Під час підбиття підсумків роботи цей факт не залишається поза увагою вчителя.

Саме тоді також оцінюється не тільки результат, але й хід виконання роботи.

Роль учителя під час роботи з картками зводиться до мінімуму. Він стає спостерігачем і, потрібні миті, помічником, а не керівником.

→ Які етапи проходять діти, обираючи картки?

I етап — обирання завдання (за змістом).

II етап — обирання завдання за ступенем складності (легке, складне).

III етап — обирання форми роботи (групова, індивідуальна).

IV етап — обирання характеру завдання (творче, репродуктивне).

Готуючи картки, учитель ураховує:

- навчальні завдання;
- знання індивідуальних інтересів і можливостей учнів у класі.

Кожний параметр вибору позначається на картці відповідною позначкою: тип завдання за змістом, ступінь його складності, форма роботи й характер завдання. Ці позначки допомагають кожній дитині зробити усвідомлений вибір.

Учитель визначає, якими за змістом будуть завдання. При цьому необхідно зважати на вимоги навчальної програми й знання можливостей учнів у класі. Беручи до уваги рівень підготовки дітей, добираються легкі й складні завдання.

ЗАВДАННЯ

Творче завдання (проблема) — це нестандартне завдання, що вимагає від учня самостійного пошуку нових знань або творчого застосування вже наявних у нього знань, умінь, навичок.

Репродуктивне завдання (вправа) — це стандартне завдання в межах навчальної програми, що вимагає від дитини точного відтворення типових знань, умінь, навичок.

Обираючи картки, учень припускає, що може отримати індивідуальне завдання творчого характеру з підвищеним ступенем складності, тому роль учителя є дуже важливою. Необхідно не тільки допомагати роз'яснювати завдання, але й надавати психологічну підтримку, запевняти, що все вийде. Цю підтримку учень повинен відчувати з моменту обирання завдання й до моменту оголошення його результатів. Під час підбиття підсумків уроку доречно акцентувати увагу учня на цьому з позитивної точки зору, незважаючи на результати.

На картці не позначається час, відведений на виконання завдання, тому що вчитель разом із учнями обговорює, скільки часу їм знадобиться.

Картки можна використовувати під час основної частини уроку:

- для закріплення знань;
- для вивчення нового матеріалу.

→ Якими є правила групової роботи?

- Обмежений час для виконання роботи.
- Обмеження в обсязі завдання.
- Певна кількість учнів у групі.
- Щоб діяльність групи була успішною, повинна бути ідея нахнення.
- Успіх групової діяльності — чіткий розподіл ролей і обов'язків.
- Сприятливий емоційно-психологічний клімат у класі.
- Група повинна прагнути до подальшого розвитку.

Для учнів, які працювали в групі, на звороті кожної картки можуть бути запропоновані ролі («бригадир», «вартовий»,

«писар»), які вони повинні обрати до початку роботи, а згодом виконувати свої обов'язки під час роботи з картою.

«Бригадир» — відповідає за всю роботу групи й під час перевірки завдання виступає від імені групи.

«Вартовий» — стежить за відведеним часом на виконання завдання.

«Писар» — фіксує думки групи на папері.

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ

Інтеграція в навчанні — процес установаження зв'язків між структурними компонентами змісту в межах певної системи з метою формування цілісного розуміння Всесвіту, орієнтованого на розвиток і саморозвиток особистості дитини.

Інтеграція предметів у сучасній школі — один із напрямків активних пошуків нових педагогічних рішень, розвитку творчого потенціалу педагогічних колективів із метою ефективного й розумного впливу на учнів.

Інтеграція сприяє подоланню фрагментарності й мозаїчності знань учнів, забезпечує опанування ними цілісного знання, комплекту універсальних людських цінностей.

→ Які існують три рівні інтеграції змісту навчального матеріалу?

- *Внутрішньопредметна* — інтеграція понять, знань, умінь та іншого всередині окремих предметів.
- *Міжпредметна* — синтез фактів, понять, принципів двох і більше дисциплін.
- *Транспредметна* — синтез компонентів основного й додаткового змісту освіти.

→ Що є основними ідеями інтегрованого навчання?

- Особистісна спрямованість навчання (людина — головна цінність освітнього процесу).
- Формування узагальнених предметних структур і способів діяльності (засвоєння знань на основі усвідомлення закономірностей).
- Пріоритет основних мотивів у навчанні (спонукальні, внутрішні, зовнішні й організаційні).

- Системність у навчанні (усвідомлення зв'язків усередині наукової теорії).
- Проблемність навчання.
- Рефлексія діяльності.
- Діалогічність (істина виникає в процесі діалогічного спілкування).

Метою інтегрованого навчання є формування цілісного бачення світу.

→ Які технології можна визначити всередині інтегрованого навчання?

- Інтеграція.
- Проектні.
- Навчання в глобальному інформаційному співтоваристві.
- Викладання великих систематичних навчальних курсів на основі інформації із мережі Інтернет.

→ Що береться до уваги під час планування інтегрованих уроків?

- Правильно визначити головну мету уроку (поєднуються блоки знань).
- Зі змісту предметів беруться ті відомості, що необхідні для реалізації мети.
- Установлюється значна кількість зв'язків у змісті навчального матеріалу.
- Частина інтегрованого змісту плануються так, щоб стати необхідною ланкою уроку й отримати остаточне завершення.
- Ретельне обирання методів і засобів навчання, визначення навантаження учнів на уроці.

→ Виконання яких умов вимагає процес інтеграції?

- Об'єкти дослідження збігаються або є досить близькими.
- В інтегрованих предметах використовуються однакові або схожі методи дослідження, що будуються на загальних закономірностях і теоретичних концепціях.

Наприклад, навчаючи молодших школярів інформатики, доцільно організувати зв'язки між такими предметами, як українська мова й математика тощо.

Однак, не будь-яке об'єднання різних дисциплін в одному уроці автоматично стає інтегрованим уроком. Необхідна провідна ідея, що забезпечує нерозривний зв'язок, цілісність цього уроку.

Позитивні сторони інтеграції

1. Дозволяє реалізувати один із найважливіших принципів дидактики — принцип системності навчання.
2. Створює оптимальні умови для розвитку мислення, розвиваючи логічність, гнучкість, критичність.
3. Сприяє розвитку системного світогляду, гармонізації особистості учнів. Зменшується багатопредметність, розширюються й поглиблюються міжпредметні зв'язки, з'являється можливість отримати більший обсяг знань.
4. Є засобом мотивації навчання школярів, допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяє розвитку творчості.

Інтегрований підхід вимагає від учителя підвищеного рівня педагогічної майстерності, універсальності його освіти.

Негативні сторони інтеграції

1. Збільшення щільності уроку.
2. В окремих випадках відсутня деталізація.
3. Значні витрати часу на підготовку до уроку.

Отже, перевага інтеграції в навчанні — це створення передумов для формування не вузько інформованого фахівця, а творчої особистості, яка цілісно сприймає світ і здатна активно діяти в соціальній та професійній сфері.

Інтегрований урок як форма навчального заняття

Це не звичайне поєднання близьких понять із різних предметів для міцних знань, а об'єднання різних предметів під час вивчення однієї теми, цілого блоку тем в одне ціле на основі загального підходу.

Гуманітарно-естетичний цикл шкільних предметів дозволяє досягти необхідної розмаїтості в об'єднанні декількох предметів: образотворчого мистецтва, музики, літератури, історії, географії, етики, права. Спільне вивчення цих предметів дає учнем уявлення про розвиток культури різних епох, допомагає визначити місце української культури в цій культурі, а також місце української культури в історичному процесі.

Інтегровані уроки дозволяють поставитися до вивчення теми професійніше, формуючи в учнів образне сприйняття різних видів мистецтва. Інтеграція забезпечує зовсім новий психологічний клімат для учня й учителя в процесі навчання.

Спільна робота зумовлює чимало проблем, найважливішими з яких є визначення змісту й освоєння учнями художнього матеріалу. Принцип інтеграції може перебувати в основі організації позаурочної навчальної діяльності учнів: інтелектуальні марафони, інтегровані вечори.

Формування широкої цілісної картини світу в свідомості учнів — найважливіше завдання інтеграції в школі.

➔ **Що можна порадити вчителю, який збирається підготувати інтегрований урок?**

1. Інтеграція — це взаємопроникнення двох або більше предметів. Саме тому на одному уроці рівнозначно не можуть бути представлені література й історія, фізика й хімія тощо. Одному з них необхідно потіснитися, увібравши в себе інший, або по-новому розкритися.
2. Чим же відрізняється інтегрований урок від звичайної форми уроку? Порівняльний аналіз доводить, що відмінність полягає насамперед у специфіці навчального матеріалу. Найчастіше предметом аналізу на такому уроці є різнопланові об'єкти, інформація про сутність яких знаходиться в різних навчальних предметах.

Проводячи інтегрований урок, можна використати такий алгоритм (взаємопроникнення): *зміст навчального матеріалу* → → *опора на наукову інформацію інших навчальних предметів* + + *опора на попередній матеріал* → *міжпредметні зв'язки* = = *єдність матеріального світу*.

Наведемо приклад (схема плану уроку з історії й літератури за прозовим твором).

Тема уроку визначається як узагальнення суспільного явища.

На уроках літератури твір обов'язково читається. Розповідь є не дуже об'ємною, тому на одному уроці читається, на другому уроці необхідно проаналізувати текст.

Мета: навчити знаходити підтвердження історичного процесу через художній твір; відпрацювати навички застосування раніше здобутих знань.

Для дискусії на уроці можна визначити серед учнів «архіваріусів», які добиратимуть факти з теми. Під час уроку їм надається можливість ознайомити однокласників із добіркою матеріалу. (Бажано залучати найбільш зацікавлених учнів до виступу з питань того або іншого досліджуваного об'єкта.) Їх ролі можна

змінювати: «архіваріуси», «статисти», «асистенти», «дублери». У цьому прийомі — широкі можливості не тільки прищеплення інтересу до предмета, але й розвиток навичок публічного виступу.

Дається історична довідка про час, що описаний у творі. Відбувається дискусія, в якій використовуються знання отримані на уроках історії та літератури. Дискутуючи, учні встановлюють причини, чому автор обрав саме цю тему для свого твору. Слово надається «архіваріусам», які для підтвердження правоти теми твору наводять факти з життя народу в певний історичний період. Далі аналізується твір: характеристика героїв, значення пейзажів тощо.

На всіх етапах цього уроку відбувається активізація розумової й пізнавальної діяльності, а розмаїтість форм навчальної діяльності забезпечує певну «спадковість» між ними. На такому уроці в учнів формується ще й уміння перенесення знань.

Інтегрований урок — це специфічна форма заняття, найважливішим на ньому є вивчення міждисциплінарних об'єктів. Досвід підказує, що інтегрувати можна не тільки гуманітарні й природно-математичні предмети, а можна проводити й комплексні уроки. Головне, що їх поєднує, — це дидактична мета.

Структура інтегрованого уроку:

I. Вступ:

- мета;
- постановка завдання;
- актуалізація.

II. Основна частина передбачає різні варіанти — семінар, дискусія тощо).

III. Висновок:

- відповіді на проблемні запитання;
- підбиття підсумків роботи;
- оцінювання роботи учнів;
- домашнє завдання.

Основна частина інтегрованого уроку є найбільш варіативною, тому що містить у собі різноманітний зміст досліджуваних об'єктів, що вимагають різних методів навчання й організації пізнавальної діяльності учнів. Інтегрованим урокам мають значні можливості. Саме тут учні мають можливість здобути глибокі й різноманітні знання, використовуючи інформацію предметів, зовсім інакше осмислюючи події, явища.

На інтегрованому уроці є можливість синтезувати знання, формується вміння переносити знання із однієї галузі в іншу. Це у свою чергу стимулює аналітико-синтетичну діяльність учнів, розвиває потребу в системному підході до об'єкта пізнання, формує вміння аналізувати та порівнювати складні процеси й явища об'єктивної дійсності. Завдяки цьому досягається цілісне сприйняття дійсності як необхідна передумова природознавчо-наукового світогляду.

➔ **За яких дидактичних умов інтегрованим урокам властивий значний потенціал?**

1. Правильне обчислення міждисциплінарного об'єкта вивчення, який повинен бути актуальним і проблемним, містити міжпредметний зв'язок.
2. Тісне співробітництво вчителів під час підготовки уроку.
3. Керівництво роботою учнів під час підготовки виступу на інтегрованому уроці («архіваріуси», «бібліографи», «дублери»).
4. На всіх етапах уроку активізація розумової діяльності й обов'язкове використання прийомів зворотного зв'язку.
5. Забезпечення наступності між кожною частиною уроку.

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ

Елементи проблемного навчання можна застосовувати на кожному занятті на всіх його етапах. Проблемним навчання називають тому, що весь навчальний матеріал учні засвоюють шляхом самостійного розв'язання проблем (пояснення вчителя, виконання завдань і вправ). Рівень проблемності для кожного віку свій, і багато в чому досягнення мети залежить від спільної роботи вчителя й учнів, що має систематичний характер. Недоцільно використовувати проблемність у процесі формування нових умінь і навичок, і тим більше вдосконалень, набутих раніше. Якщо потрібно прищепити вміння виконувати складну дію, то варто спочатку продемонструвати її, а потім пояснити під час виконання вправ.

Можливість застосування проблемності в навчанні пов'язана з рівнем підготовленості учнів. Сприйняття й рішення навчальних проблем вимагає вміння порівнювати предмети, явища, аналізувати їх, узагальнювати.

→ Якими є рівні проблемного навчання?

- Перший рівень.

Учитель формулює проблему, вводить учнів у проблему, створює проблемні ситуації, розв'язує їх, аналізує отримані результати. Учні стежать за ходом його думок, засвоюють навчальний матеріал і прийоми розумової діяльності. Найефективнішим є діалогічне викладання.

- Другий рівень.

Учитель створює проблемну ситуацію, разом з учнями формулює проблему й за їх участі розв'язує її.

- Третій рівень.

Учитель допомагає учням сформулювати проблему й розв'язати її. Учні повинні самостійно обрати гіпотезу, обґрунтувати її, знайти метод її доказу, сформулювати висновки. Максимальної самостійності учнів можна досягти, поставивши їх у глухий кут.

- Четвертий рівень.

Творча активність. Учні самостійно знаходять проблему й розв'язують її. Роль учителя при цьому — опосередковане керівництво.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ – НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ Й ПРАКТИЦІ

Необхідність домашньої роботи учнів обумовлена не стільки розв'язанням дидактичних завдань (закріплення знань, удосконалювання вмінь і навичок), скільки завданнями формування навичок самостійної роботи й підготовки школярів до самоосвіти.

→ **Які види домашніх завдань можна визначити, зважаючи на дидактичну мету?**

- Що готують до сприйняття нового матеріалу, вивчення нової теми.
- Що спрямовані на закріплення знань, вироблення вмінь і навичок.
- Що задовольняють потребу в застосуванні отриманих знань на практиці.

→ **Якими є функції домашніх завдань?**

- По-перше, на уроках мають місце концентроване запам'ятовування й переведення знань в оперативну, короткочасну пам'ять. Для переведення знань у довгострокову пам'ять учням необхідне повторення, що вимагає виконання роботи певного обсягу, тобто організації домашньої навчальної роботи. До того ж, домашні завдання необхідно виконувати в день їх отримання. Засвоений на уроці матеріал інтенсивно забувається в перші 10—12 годин після сприйняття.
- По-друге, вирівнювання знань і вмінь учня, його навичок у тому випадку, якщо він тривалий час хворів і багато пропустив.

- По-третє, стимулювання пізнавального інтересу учнів, бажання знати якнайбільше з предмета або з теми. У цьому випадку позитивну роль відіграють диференційовані домашні завдання.
- По-четверте, розвиток самостійності учня, його посидючості й відповідальності за виконане навчальне завдання.

ПОРАДИ ЩОДО ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

- Домашнє завдання дається на початку або в середині уроку. Воно допоможе спрямувати увагу учнів, підготувати до сприйняття нового матеріалу.
- Правильно підготовлене завдання зможе перетворити сам факт домашньої роботи з нудної необхідності на цікаву, корисну справу.
- Спрямувати роботу учнів у домашньому завданні таким чином, щоб вони розуміли, що без виконаного завдання їм важко буде на наступному уроці.
- Пояснити учням, що домашні завдання гармонійно пов'язують кілька уроків у єдину систему.

→ За яких умов виконання домашнього завдання учнем є результативним?

- Коли учень, виконуючи домашнє завдання, володітиме алгоритмом дії.
- Якщо домашнє завдання враховуватиме вікові особливості й інтереси учнів, індивідуальні якості учня.
- Коли разом із домашнім завданням чітко визначатимуться терміни його виконання.
- Якщо виконання домашнього завдання буде оцінено.

→ Які види домашньої навчальної роботи використовують у шкільній практиці?

- *Індивідуальний* (найчастіше, окремим учням класу; може бути виконано на картках або з використанням зошитів на друкованій основі).
- *Груповий* (група учнів виконує якесь завдання, що є частиною загальною класного завдання, такі завдання доцільніше задати заздалегідь).
- *Творчий* (написання переказів, творів, виконання малюнків, виготовлення виробів, наочних посібників варто задавати не на наступний урок, а на кілька уроків наперед).

- *Диференційований* (може бути розраховано як на «сильного», так і на «слабкого» учня).
- *Одне на весь клас* (постійне застосування таких завдань не сприяє розвитку творчих здібностей учнів, однак виключати його не слід, тому що під час виконання в учнів відпрацьовуються різні навички й формуються вміння).
- *Складання домашньої роботи для сусіда по парті* (новаторський вид домашньої роботи, «склади сусідові по парті два завдання аналогічно до тих, що розглядалися на уроці»).

Необхідно докласти всіх зусиль для того, щоб учень не боявся покарання й поганої оцінки за домашню роботу. Якщо виконав домашню роботу — молодець! Виконав правильно — отримай гарну додаткову оцінку! Виконав неправильно — виконаємо разом! Головне, щоб дитина мала бажання працювати. Але одного морального стимулювання замало. На початку вивчення теми вчитель задає домашнє завдання одночасно у двох або трьох рівнях.

→ **Які існують три рівні домашнього завдання?**

- Обов'язковий мінімум — абсолютно зрозуміло й доступно всім.
- Тренувальний — для учнів, які бажають добре знати предмет і без особливих труднощів опановують програму.
- Творчий — домашнє завдання виконується добровільно, це стимулюється високою оцінкою, звільненням від завдань першого і другого рівня, виконані завдання можна здати в будь-який час протягом вивчення теми.

→ **Які існують види інструктажу, коли дається домашнє завдання?**

- Пропозиція виконати так само, як виконувалися аналогічні роботи в класі.
- Пояснення способу виконання завдання на двох-трьох прикладах.
- Розгляд найскладніших елементів домашнього завдання.

Правила, що необхідно знати й пам'ятати кожному вчителеві

- Намагатися піклуватися про різноманітність домашніх завдань, прагнути до того, щоб завдання на засвоєння основних знань і вмінь одночасно розвивали певні якості особистості.
- Задавати додому тільки тоді, коли переконані, що зможете знайти час на уроці для перевірки й оцінювання виконання завдання, а плануючи урок, не забувати про домашнє завдання.

- Не бути переконаним, що всі школярі обов'язково виконають поставлене вами завдання.
- На уроці використовувати будь-яку можливість для самостійної діяльності школярів.
- Упевнитися, чи всі учні зрозуміли, у чому полягає домашнє завдання; не давати завдання додому тоді, коли дзвенить дзвоник, або після нього; повідомляти завдання тоді, коли воно не порушує логіки уроку.
- На уроці вчити школярів техніки й методів навчання, додому задавати завдання, виконуючи які, учні свідомо застосовують ці методи.
- Використовувати диференційовані домашні завдання для закріплення матеріалу, для розвитку індивідуальних здібностей учня.
- За допомогою постійного контролю домагатися, щоб в учнів не виникало сумніву у необхідності виконання домашнього завдання; домагатися, щоб не виконана у визначений термін робота обов'язково була виконана згодом.

Будь-яке домашнє завдання повинне виводити школяра на новий рівень його пізнавальної діяльності порівняно з тим, чого він досяг у класі; домашнє завдання повинно стимулювати допитливість.

Пошуковий характер завдання — це головна ознака домашньої роботи. Якщо домашнє завдання є максимально корисним для учня, то тоді не варто від нього відмовлятися.

Способи перевірки домашнього завдання

- Фронтальна перевірка виконання вправи.
- Вибіркова перевірка письмового завдання.
- Фронтальне опитування за завданням.
- Виконання аналогічної вправи.
- Взаємоперевірка виконання письмового завдання.
- Опитування за індивідуальними картками.
- Опитування з викликом до дошки.
- Змагання між рядами «Хто напише на дошці більше вивчених термінів» (можуть бути терміни, дати, формули, прізвища з певної теми; розв'язання схожих задач тощо).
- Фактологічний диктант. Проводиться за фактичним матеріалом попереднього уроку. Запитання ставляться швидко, відповідь вимагає двох-трьох слів. На партах — аркуші й ручки. Відповідати необхідно дуже швидко.

- Вибірковий контроль. Роботи учнів перевіряються вибірково. Після того, як учні здали їх на перевірку, їх перелічують, перетасовують і витягають навмання декілька із них.
- Бліцконтроль. Проводиться у високому темпі для виявлення ступеня засвоєння простих навчальних навичок, якими зобов'язаний володіти кожний учень. Обмежений час на відповіді (до 1 хв — на запитання), запитання повинні бути конкретними, відповіді — короткими.
- Супер-контроль. Текст контрольної роботи розробляють учні одне для одного. На одному аркуші пишуть завдання, на іншому — відповіді. На уроці обмінюються завданнями й виконують їх. За своїми аркушами відповідей перевіряють виконання. На цій контрольній учень отримує три оцінки — за завдання, виконання й відповіді з перевіркою. Виставляється середній біл.

ЯКІ ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ МОЖУТЬ БУТИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Старша школа, якщо вона хоче бути ефективною, повинна організувати свою роботу зовсім інакше, ніж звичайна уніфікована школа. Особливо відповідальною має бути організація навчальної роботи учнів та їх «профільних учителів». Це необхідно робити без застосування методів безпосереднього примушення. Саме в цьому контексті можна побачити цінність реалізації принципу відповідального ставлення учнів до вивчення програмного матеріалу за умов відсутності поточних домашніх завдань. Причому організації навчальної роботи без домашніх завдань — це не якийсь цікавий індивідуальний підхід, а досвід усього колективу.

➔ Що оголошується для старшокласників на початку теми?

- Література, якою можна скористатися, крім підручника і конспекту.
- Перелік того, що повинні засвоїти учні, під час вивчення теми.

Уроки проводяться у вигляді лекцій, за потреби проводяться практичні заняття. Перед заліковою перевіркою засвоєння знань проводяться пробне тестування або тематичний диктант.

Завдання оцінюється «залік/незалік». Для заліку необхідно дати правильних варіантів відповідей на 75 % від усього завдання. Учні самостійно визначають, що у чому вони гірше обізнані, самостійно готуються до складання теми. Але обов'язково повинні провідитися консультації, де вчитель може пояснити незрозуміле.

Тільки після такого занурення в основи програмового матеріалу через послідовні спроби первинного його практичного застосування можна переходити до важливішого етапу — тестування на визначення рівня вмінь застосувати вивчене в конкретних умовах окремих завдань. Але перед цим можна дати тематичне домашнє завдання, схоже на контрольне завдання.

ВИКОРИСТАННЯ КОРОТКОСТРОКОВИХ ПРОЕКТІВ* ЯК ДОМАШНІХ ЗАВДАНЬ

Метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність учнів — індивідуальну, парну, групову, яку учні виконують протягом певного відрізка часу. Метод проектів дає можливість навчити учнів користуватися інформацією, науково-популярною літературою. Проект завжди припускає розв'язання якоїсь проблеми.

→ Що передбачає розв'язання проблеми?

- Використання сукупності різноманітних методів, засобів навчання.
- Необхідність інтегрування знань, умінь і застосовування знань із різних галузей науки, техніки, технології.

→ З яких етапів складається система підготовки учнів до проектної діяльності?

- *I етап* — передпроектна діяльність.
- *II етап* — короткострокові монопроекти.
- *III етап* — середньострокові монопроекти з використанням класичних дидактичних способів навчання.
- *IV етап* — довгострокові монопроекти з використанням класичних дидактичних способів навчання.

---

* Докладніше про проектну діяльність див. с. 145.

- *V етап* — довгострокові монопроекти із застосуванням способів інформатизації.
- *VI етап* — довгострокові міжпредметні проекти із застосуванням способів інформатизації.
- *VII етап* — можливе виконання міжшкільних проектів.

Короткострокові проекти передбачають творчі завдання, тобто такі, що вимагають від учня знаходження нового алгоритму розв'язання.

→ На основі яких форм навчання (домашні роботи) може розглядатися організація творчої діяльності учнів?

- Складання звітів.
- Написання творів і казок з обраної теми.
- Написання статей у журнал робіт класу.
- Складання кросвордів.
- Складання запитань і завдань для однокласників з певної теми.

Виконуючи ці завдання, учні опановують певні досягнення науки, розвивають фантазію, спостережливість, увагу й здібності, а для деяких тем їм доводиться шукати додаткову літературу. Усі завдання спрямовані не на розгляд окремих понять, доступних розумінню учнів, а на вивчення системи логічно пов'язаних між собою понять. Творчо працюючи, учні здобувають комплекс навчально-творчих умінь, учаться генерувати нову, оригінальну ідею й виражати особисте «я». Такі завдання вимагають від учнів використання фантазії й уяви, а також застосування основних базових знань для розкриття теми або доказу висунутої ідеї.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІГРИ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Усі інтелектуальні ігри умовно можна розподілити на елементарні й складові (складаються зі сполучення елементарних). У свою чергу, елементарні ігри можна класифікувати залежно від кількості варіантів відповідей, з яких учасники обирають правильну. Будь-яка інтелектуальна гра може проводитися як в індивідуальному, так і у груповому варіанті.

I ГРУПА «НАЙПРОСТІШІ»

Найпростішою інтелектуальною грою є тестові ігри — це набір тверджень і запропонованої кількості варіантів відповідей до них — від 2 (ця гра називається «Віриш — не віриш») до 5 («Лото»). Цей тип ігор застосовується зазвичай як розминка, у перервах між «основними» інтелектуальними іграми.

→ Якими є переваги?

- Підвищена роль везіння, що дозволяє досягати успіху навіть не занадто підготовленим учасникам.
- Можливість варіювати складність завдань.

Складніший варіант цих ігор — «Дивні обставини», коли про поняття послідовно повідомляються конкретніші відомості. Чим раніше людина (команда) розгадає зашифроване поняття, тим більше балів отримає.

Стандартний обсяг цих ігор — 15 запитань («Віриш — не віриш») або 8—10 запитань («Лото»).

II ГРУПА «ЗАПОВНЕННЯ ПРОПУСКІВ»

У фразі пропускається або замінюється ключове слово, що необхідно відновити або згадати, «відновлення списків» («Хто кого любив», «Звідки взято фразу», «Поговоримо різними мовами»).

III ГРУПА «ЗГРУПУЄМО ПРЕДМЕТИ»

Учасникам пропонується згрупувати предмети за певними ознаками, що найчастіше визначають самі учасники.

«ЧАРІВНИЦЯ ОСІНЬ ЖАР-ПТАХА ЗАКЛИКАЄ БАБИН САД ФАРБУВАТИ...»

Досить важливою характеристикою простору є його кольорове оформлення. Кольори є основами емоційної пам'яті людини.

➔ Які існують варіанти проведення цієї гри?

I варіант

Беруть участь семеро гравців, кожному з яких «доручений» певний колір (на перших етапах це кольори основного спектра, потім завдання можуть бути ускладнені).

II варіант

Можуть брати участь не менше ніж двоє учасників, кожному з них потрібно в умовах обмеженого часу правильно назвати кольори певного об'єкта.

IV ГРУПА «ТУРНІРНІ ІГРИ»

Учасникам пропонується за певний час відповісти на певне запитання.

СКЛАДАННЯ СЦЕНАРІЮ ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІГОР

Сценарій конкретного заходу зазвичай об'єднує окремі види інтелектуальних ігор відповідно до загальної ідеї певного заходу. Тому зазвичай такі ігри є поєднанням певних елементарних інтелектуальних ігор.

«Своя гра»

Індивідуальна форма. У ній зазвичай беруть участь по троє учасників у кожному турі. Інколи це може бути три команди.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНУ ГРУ «СВОЯ ГРА»

I. Мета й завдання.

- Пропагування наукових знань і розвиток у школярів інтересу до наукової діяльності.

- Виявлення обдарованих і талановитих дітей.
- Стимулювання розвитку інтелектуальних і пізнавальних можливостей дітей.
- Розвиток творчої активності дітей.
- Організація дозвілля учнів.
- Створення умов для самопізнання й самореалізації.

II. Організація й проведення гри.

Гра «Своя гра» може проводитися між командами одного класу, командами класів однієї паралелі, між збірними різновіковими командами.

III. Склад команди.

Кожна команда — трое учнів, «група підтримки» — п'ятеро учнів.

IV. Умови гри.

Гра складається з 5 конкурсів.

I конкурс «Розминка»

Ставиться 15 запитань. Час на обмірковування — 15 с. Команди, які знають відповіді, фіксують їх на аркуші паперу. За командою ведучого учасники одночасно піднімають аркуші з відповідями. Якщо відповідь затримується більше, ніж на 2 с, то версія команди не враховується. За правильну відповідь нараховується 1 бал.

II конкурс «Вірю, не вірю»

Ведучий ставить усім командам три запитання за формулою: «Чи вірите ви, що..?» Учасники або погоджуються із твердженням, або ні. У випадку правильної відповіді команди отримують 1 бал.

III конкурс «Зрозумій мене»

У цьому конкурсі беруть участь двоє учнів. Один — член команди, другий — із групи підтримки (друг, батько, педагог). Член команди отримує картку, на якій написані слова. Його завдання пояснити другому учасникові конкурсу (із групи підтримки) за 30 с якнайбільше слів, не називаючи їх (а також однокореневі слова). За кожне правильно зрозуміле слово команда отримує 1 бал.

IV конкурс «Ти мені — я тобі»

Кожна команда готує своїм суперникам 2—3 запитання на запропановану тему, хоча в грі звучатиме тільки одне з них. Організатор гри разом з учасниками обирає запитання, перевіряє

обґрунтованість відповідей, редагує формулювання запитання. Якщо під час гри виникає суперечка про визнання відповіді правильною чи ні (відповідь максимально наближена до правильної, але команда, яка ставила запитання, не згодна з цим), то починає працювати експертна комісія.

Перша команда ставить своє запитання другій команді, яка після хвилини обговорення пропонує свій варіант відповіді. У випадку правильної відповіді вона отримує 2 бали. Якщо ж відповідь неправильна, це саме запитання без додаткової хвилини переходить до третьої команди, яка також може заробити 2 бали. Якщо жодна команда не змогла правильно відповісти на запитання, то воно адресується вболівальникам. Той із них, хто дасть правильну відповідь, має право принести своїй команді 1 бал. Якщо жодна з відповідей не була правильною, то команда, яка ставила запитання, відповідає сама, при цьому балів не отримує ніхто. Після цього своє запитання ставить наступна команда.

У конкурсі «Своя гра»

Командам пропонується ігрове поле, розбите на кольорові квадрати (6 тем — 6 кольорів, у кожній темі — 3 запитання). Команди дивляться на поле протягом 15 с, потім кольорове поле перевертають зворотною стороною (усі квадрати однакового кольору). Кожна команда обирає свою тему — свої кольори. Право вибору надається команді, яка набрала найбільшу кількість балів за чотири конкурси. Команди по пам'яті відкривають квадрати з обраною темою. Час на обмірковування відповіді — 15 с. Якщо команда відкрила квадрат зі своєю темою, то, давши правильну відповідь, вона отримує 2 бали. Якщо команда відкрила квадрат із чужою темою, то, давши правильну відповідь, вона отримує 3 бали.

V. Підбиття підсумків.

«Ерудит-квартет»

У грі беруть участь кілька команд (зазвичай 3—4). У класичному варіанті «Ерудит-квартету» команда складається із чотирьох гравців (може бути троє, п'ятеро і навіть більше). Головна умова — однакова кількість гравців у всіх командах.

Гра складається із трьох раундів, кожний раунд — з декількох тем. Вид тем і правила розіграшу запитань є аналогічними до «Своєї гри». Кількість тем у раунді повинна збігатися

з кількістю гравців у командах. Кожний член команди під час кожного раунду «грає» одну тему. Таким чином, усі гравці за гру «зіграють» по три теми.

Перший раунд «Відкритий»

Перед його початком ведучий називає всі теми раунду. Команда сама розподіляє, який гравець яку тему «гатиме».

Другий раунд «Напіввідкритий»

Перед розігруванням кожної теми ведучий повідомляє її назву. У команди є час, щоб визначити, хто із гравців «гатиме» цю тему.

Третій раунд «Закритий»

Перед початком раунду команда визначає черговість, у якій гравці «гатимуть» теми. Ця черговість не може змінюватися протягом раунду. Назву теми гравець дізнається, тільки зайнявши ігрове місце.

Бали кожної команди підраховуються. Перемагає команда, яка набрала більшу кількість балів за три раунди.

«Брейн-ринг»

Правила гри

1. У кожному матчі беруть участь 2—4 команди.
2. Основний принцип гри: перемагає та команда, яка дасть найбільше правильних відповідей на запитання. Сигналом про готовність команди відповісти є звуковий або світловий сигнал, яким керує капітан. Максимальний ліміт часу — 1 хв. Зазвичай існує заборона відповідати до певного моменту. Якщо команда порушує цю заборону, то її відповідь не зараховується, вона втрачає право відповідати на це запитання.
3. Зазвичай відповідає призначений капітаном учасник команди. Може бути варіант, коли відповідають послідовно всі учасники команди.
4. Якщо перша команда відповідає на запитання неправильно, то інші команди можуть відповідати, але час обмежений (10, 20 с), або час, що залишився від хвилини на момент відповіді першої команди. (Чим більше команд грають одночасно, тим меншим повинен бути ліміт часу, що залишається кожній наступній команді. З іншого боку, чим молодші гравці команди, тим цей ліміт повинен бути більшим.)

5. Якщо жодна з команд не дала правильної відповіді на запитання, або був прострочений час, то вважається, що відповіді не було. Якщо в турнірі бере участь велика кількість команд (а ліміт часу й запитань, природно, обмежений), то вводиться правило «накопичення балів», тобто запитання, на які не дано відповіді, переходять на наступне запитання, ціна якого, відповідно, збільшується.
6. Якщо всі гравці команди не відповідають на 3 запитання поспіль, то вони дискваліфікуються, їм зараховується поразка.

Турніри з «Брейн-рингу» проводяться або в груповій формі, коли всі команди за жеребом або за рейтингом об'єднуються у групи по 3—4 команди, й кожна грає з іншою або за «олімпійською системою».

У першому випадку зазвичай розігрується певна кількість запитань (наприклад, 5 або 7) і може бути зафіксована «нічия», за олімпійської системи гра триває до перемоги — хто швидше набере певну кількість балів. (Зазвичай у відбірних турнірах грають до 3 балів, у фіналі — до 5 або 6.)

«Хто останній?»

Гра буде цікавішою, якщо участь братимуть 4—6 команд. Як і в брейн-ринзі відповідає та команда, яка готова зробити це першою, але ведучий не повідомляє, чи правильно є ця відповідь. Інші команди мають право запропонувати свій варіант відповіді, що не збігається з уже почутою відповіддю. Коли охочих відповідати більше немає або завершився час для обговорення, ведучий оголошує правильну відповідь. Команда, яка відповіла правильно, отримує стільки балів, скільки варіантів відповідей пролунало.

«"Брейн" без фальстартів»

Гра відбувається за правилами звичайного «Брейн-рингу», але натискати на кнопку можна в будь-який час після початку читання запитання, тобто фальстарт не фіксується. Звісно, перед початком запитання ведучий повідомляє, про що йтиметься в запитанні (наприклад: «Назвати ім'я. Великий український письменник... Назвіть його ім'я»).

«Лебедина пісня»

Гра відбувається за правилами звичайного «Брейн-рингу» або «“Брейна” без фальшстартів», але команда, у випадку правильної відповіді суперника, втрачає одного учасника, який залишає ігровий майданчик.

→ Які існують варіанти визначення переможця?

- Перемагає команда, команда-суперник якої втратила всіх гравців, на наступному етапі команди-переможниці знову починають гру в повному складі.
- Боротьба ведеться на певну кількість запитань, а до наступного етапу команда-переможниця переходить із тією кількістю гравців, які залишилися після попереднього етапу. Команда, яка втратила останнього гравця, залишає змагання.

«Кіт»

На відміну від попереднього варіанта, у цій грі гравець іде в команду, яка правильно відповіла на запитання. Перемагає команда, в якій не залишилося гравців. Гравець команди-переможниці, який пішов останнім, отримує звання «Посмішка kota».

«Що? Де? Коли?»

Турнір, у якому завдання команди полягає в тому, щоб набрати максимальну кількість балів.

→ Якими є варіанти цієї гри?

1. Учні класу готують запитання й усні відповіді із джерелами, де можна перевірити відповідь. Під час турніру грає команда з тих учнів, чиї запитання не увійшли до турніру.
2. Запитання добирає вчитель, учні класу об'єднуються у декілька команд. Відповіді на запитання команди записують на аркушах і здають ведучому. Відповіді оцінює журі.

Правила гри

1. У грі беруть участь команди (традиційна кількість учасників — 6).
2. Для відповіді на запитання команді (командам) надається обмежена кількість часу (від 30 с до 1 хв). У випадку якщо

на запитання відповідає кілька команд, їм пропонується рівний час.

3. Команди можуть відповідати письмово або усно. У випадку усної відповіді його правильність оцінює ведучий. Письмові відповіді оцінює компетентне журі, порівнюючи варіанти команд із відповідями автора запитання.

Зазвичай правильною відповіддю вважається та, що містить «ключове» слово. У випадку якщо у відповіді команди є декілька версій, вони не зараховуються.

4. Усі команди відповідають на заздалегідь обговорену кількість запитань (в одному турі доцільно використати 12—18 запитань, кількість турів залежить від кількості й віку команд, від рівня підготовки команд).
5. Переможцем вважається команда, яка відповіла на більшу кількість запитань. У випадку рівної кількості правильних відповідей зазвичай застосовується рейтинг (показник складності запитань) або сума місць, отриманих командою в окремих турах. Можливим є застосування й інших способів визначення переможців, але потрібно пам'ятати про те, що чим простішим є правила, тим менше конфліктів.

«Кошик»

1. Правила розіграшу питань здебільшого збігаються із правилами розіграшу запитань гри «Що? Де? Коли?», за винятком:
  - завдання команд — своєчасно дати правильну відповідь на запитання, поставлене ведучим. Крім цього, команда може зіграти «навмання»;
  - якщо команда грає запитання в «звичайному» режимі (тобто не грає «навмання»), то за правильну відповідь отримує 1 бал, а за неправильну — 0 балів;
  - якщо команда вирішує зіграти це запитання «навмання», то за правильну відповідь отримує 2 бали, а за неправильну — мінус 1 бал;
  - бланк для відповідей у цій грі має спеціальний вигляд. Частина для відповідей у ньому поділена на два поля — верхнє і нижнє;
  - якщо команда грає це запитання в «звичайному» режимі, то відповідь пишеться у верхньому (світлому) полі. Якщо команда грає запитання «навмання», то відповідь пишеться в нижньому (затемненому) полі;

- відповідати можна тільки в одному полі. Бланки з відповідями у двох полях одночасно або з відповіддю, написаною з перетинанням межі між двома полями, не розглядаються ігровим журі;
  - закреслена інформація в бланку для відповідей до уваги не береться.
2. Переможець визначається кількістю набраних балів. У випадку рівності цього показника враховується найбільша кількість правильних відповідей.

Гра «П'ятий кут»

Гра призначена для дітей середнього й старшого шкільного віку, має індивідуальний характер, адже на першому етапі змагаються четверо учнів, на наступних — п'ятеро; гра складається з п'яти етапів.

На початку гри перші четверо учасників займають кути на сцені. Ігрове поле розділене на 5 секторів. Ведучий ставить гравцям 21 запитання. Час на обмірковування відповіді — 15 с. Гравець може сигналізувати про наявність відповіді вже під час читання запитання. Відповідає той гравець, який подав сигнал першим.

У випадку правильної відповіді гравець переходить у наступний сектор або має право відсунути на сектор назад будь-якого іншого гравця. Метою гри є не тільки зайняти останній, п'ятий сектор, але й протриматися там до 21-го запитання. Витиснути гравця з «п'ятого кута» може тільки той гравець, який сам досяг його. Якщо жоден гравець за 21 запитання не досяг «п'ятого кута», переможцем етапу оголошується той гравець, який перебуває найближче до нього. У наступному етапі гри він починає її, перебуваючи у «п'ятому куті». Завдання решти гравців у цьому випадку — витиснути його звідтіля.

Гра «Слабка ланка — мікс»

У гри беруть участь пари за принципом «дівчинка + хлопчик». Кількість пар — від 5 до 10.

Кількість запитань на одне коло — 5 (10) залежить від кількості пар.

Ведучий ставить запитання по черзі кожній парі. На обмірковування кожного запитання дається не більше 3—5 с. Якщо після зворотного відліку «три, два, один» відповідь не отримано, парі

зараховується «мінус», і ведучий переходить до наступної пари. Якщо на запитання від пари надійшло дві різних відповіді, зараховується та відповідь, що пролунала першою.

Відповіді (плюси й мінуси) кожної пари фіксуються в таблиці. Після завершення кола правильні відповіді кожної пари підсумовуються, і за результатами підрахунку наступне коло залишає пара з найгіршим результатом. Якщо найгірший результат ідентичний у декількох пар, залишають гру всі ці пари.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА СКЛАДАННЯ ЗАПИТАНЬ ДЛЯ «БРЕЙН-РИНГА» Й «ЩО? ДЕ? КОЛИ?»

1. Складність запитання повинна перебувати на межі можливостей учасників гри.
2. Оскільки серед учасників гри можуть бути учні з різними видами мислення, сприйняття й пам'яті, пакет запитань повинен бути складений з урахуванням цього факту (крім запитань на ерудицію, повинні ставитися запитання на асоціативне мислення, що вимагають здійснення практичних дій, запитання з використанням наочності тощо).
3. На відміну від інших видів ігор, «Брейн-ринг» і «Що? Де? Коли?» розвивають здебільшого понятійне мислення. Фактично, відповідь на запитання, є відновленням поняття за його ознаками. Відповідно, саме запитання повинно, з одного боку, містити значущі принципи поняття, а з іншого боку — повинно бути складено у такий спосіб, щоб виключити потрапляння під ці ознаки будь-якого іншого поняття. Інакше кажучи, інформація, що міститься в запитанні, повинна мати тільки одну відповідь.
4. У влучно складеному запитанні правильна відповідь повинна бути сформульована якомога коротше і не вимагати складних фонетичних конструкцій.
5. Влучне запитання зазвичай припускає об'єднання знань із різних наукових і практичних галузей або, як мінімум, із різних розділів програми.
6. У тексті запитання повинні міститися як «підказки», що спрощують пошук відповіді, так й «зайва» інформація, що утрудняє правильну відповідь.
7. Гарне запитання повинне ґрунтуватися на почутті гумору.

ПОЛОЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ГРИ «НАЙРОЗУМНІШИЙ»

I. Мета й завдання.

- Пропагування наукових знань і розвиток у школярів інтересу до наукової діяльності.
- Виявлення обдарованих і талановитих дітей.
- Стимулювання розвитку інтелектуальних і пізнавальних можливостей дітей.
- Розвиток творчої активності дітей.
- Організація дозвілля школярів.
- Створення умов для самопізнання й самореалізації.

II. Організація й проведення гри.

Фіналістами є по одному учасникові від команди, які набрали найбільшу кількість балів за дві попередні ігри. У фіналі грають 6 учасників (за кількістю команд).

III. Склад команди.

Грають 3 учнів, є також «група підтримки» (запасні гравці).

IV. Умови гри.

Гра складається з 4 конкурсів.

I конкурс «Доміно»

Конкурс проводиться за правилами доміно. Фішки прямокутної форми розділені навпіл вертикальною рисою. На першій половині пишеться запитання, на другий — відповідь на інше запитання. Фішки розподіляються порівно між гравцями. Той, хто найшвидше завершить партію — викладе всі фішки, — перемагає у цьому конкурсі й отримує 3 бали, а той, хто програв, отримує 2 й 1 бал.

II конкурс «Чорний ящик»

Ставляться запитання. Необхідно відповісти, який предмет схований у ящику. Час на обмірковування запитання — 15 с. Кожен гравець записує відповіді. За командою ведучого учасники одночасно демонструють записи. За правильну відповідь гравці отримують по 1 балу.

III конкурс «3×3»

Перед початком конкурсу гравці отримують по одному набору сигнальних табличок, на яких написані цифри від 1 до 9. На ігровому полі, розкресленому, як для гри в хрестики-нулики, розташовані слова, що є відповіддю на запитання. Кожна клітинка пронумерована, у кожній клітинці — по одній відповіді.

Після прочитання запитання гравці отримують 15 с для обмірковування, після завершення яких за командою ведучого учасники одночасно демонструють картки з номерами передбачуваної відповіді. Якщо відповідь затримується більше, ніж на 2 с, то версія гравця не враховується. За кожну правильну відповідь — 2 бали.

IV конкурс «Інтелектуальні сходи»

Гравцям на вибір пропонується 3 сходи (у фінальній грі — шість) зі своїми темами. Право вибору сходів надається гравцеві, який набрав найбільшу кількість балів за три тури.

У кожних сходах міститься по 3 сходинки (3 запитання). Чим вища сходинка, тим складнішим є запитання. За правильну відповідь — 3 бали. За неправильну відповідь знімається 3 бали. Кожен гравець має право вибору: зупинитися на досягнутій кількості балів або відповісти на всі 3 запитання.

Якщо гравець не відповів на перше запитання або втратив усі отримані в цьому турі бали, тобто на його рахунок 0 балів, то він втрачає право грати в цьому конкурсі.

V. Підбиття підсумків.

Підсумки гри «Найрозумніший» підбиваються після 3 ігор. Переможцем гри є той, хто набрав найбільшу кількість балів під час фінальної гри.

ПОЛОЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ГРИ «ЕРУДИТ»

I. Мета й завдання.

- Пропагування наукових знань і розвиток у школярів інтересу до наукової діяльності.
- Виявлення обдарованих і талановитих дітей.
- Організація дозвілля старшокласників.
- Створення умов для самопізнання й самореалізації.

II. Організація й проведення гри.

Гру «Ерудит» можна проводити 4 рази на рік (3 півфінальні гри, 1 фінальна).

III. Склад команд.

У кожній команді по 5 учасників. Склад є постійним. «Група підтримки» — 5 осіб.

IV. Умови гри.

Гра складається з 2 етапів.

- Особиста гра — учасники набирають бали в особистий залік.
- Командна гра — учасники набирають бали в командний залік.

Особиста гра

Учасники кожного гейму визначаються жеребкуванням, що проводиться на початку гри. Ведучий у кожному геймі одночасно для всіх гравців ставить 15 запитань.

I конкурс «Тест-опитування»

Кожному гравцеві пропонується відповісти на 15 запитань. Кожне запитання — 1 бал. На конкурс дається 15 хв.

II конкурс «Хто швидше?»

На обмірковування запитання дається 15 с із моменту звукового сигналу. Якщо гравець допускає фальстарт або дає неправильну відповідь на запитання, то право відповіді переходить до іншого гравця. За кожну правильну відповідь гравець отримує 1 бал, який іде в особистий залік.

Переможцем в особистій грі вважається гравець, який набрав найбільшу кількість балів у двох конкурсах.

Командна гра

I конкурс «Ерудит-гейм»

Кожна команда отримує однаковий набір запитань (3 запитання). Вартість запитання — 3 бали. Відповіді даються в письмовій формі. Час на обмірковування — 6 хв. Якщо команда дала неправильну відповідь, у гру може вступити «група підтримки». У випадку правильної відповіді «група підтримки» може подарувати своїй команді половину вартості запитання (1,5 бала).

II конкурс «Бліцопитування»

Команді пропонується відповісти на найбільшу кількість запитань за 30 с. Відповідь може пролунати як від команди, так і від гравця. У випадку, якщо пролунало кілька відповідей (з-поміж них — правильна) нараховується 1 бал.

Особиста гра

I конкурс «Ораторський»

За 15 хв до гри учасники отримують тему. Необхідно підготувати виступ за темою. Час виступу «оратора» обмежений — 30 с. Тема повинна бути розкрита, виступ завершеним. Вартість конкурсу — 1—3 балів.

II конкурс «Кіт у мішку»

Гравцям пропонується виймати з мішечка лоти: «Кіт у мішку», «Відеозапитання», «Чорний ящик», «Моя тема», «Маска». Кожен лот — у 2-х екземплярах.

- Лот «Кіт у мішку». Гравець, якому дістався цей лот, адресує запитання будь-якому іншому учасникові за своїм бажанням. Час на обмірковування запитання — 30 с. За правильну відповідь — 1 бал.
- Лот «Відеозапитання». Гравцеві демонструється відеозапис, що містить запитання. Час на обмірковування запитання — 30 с. За правильну відповідь — 1 бал.
- Лот «Чорний ящик». Ставиться запитання. Необхідно відповісти, який предмет схований у ящику. Час на обмірковування питання — 30 с. За правильну відповідь — 1 бал.
- Лот «Моя тема». Гравцеві пропонується 3 запитання на різні теми, він обирає тему й відповідає на одне запитання із трьох. За правильну відповідь — 1 бал.
- Лот «Маска». Гравцеві пропонується портрет або фотографія відомої людини, очі якої закриті маскою. Необхідно назвати цю людину. Час на обмірковування запитання — 30 секунд. За правильну відповідь — 1 бал.

III конкурс «Турнір знавців»

Фіналістам гри пропонується ігрове поле, що має кілька тематичних напрямків, які містять у собі запитання різного ступеня складності (1, 2, 3 бали). Гравець, який має найбільшу кількість балів, розпочинає гру, обираючи собі запитання за темою, яка його цікавить. Право ходу передається наступному гравцеві незалежно від відповіді гравця. Усі зароблені бали підсумуються.

V. Підбиття підсумків.

Підсумки гри «Ерудит» підбиваються після завершення 4 ігор. В особистій грі учасник, який набрав найбільшу кількість балів, стає її переможцем.

У командній грі, команда, яка набрала найбільшу кількість балів у 3-х іграх, стає переможцем.

ПОЛОЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ГРИ «ЗНАЮ!»

---

1. Мета й завдання.

- Активізація навчально-виховного процесу.
- Популяризація знань з мови й літератури, історії й культури.
- Пошук обдарованих учнів.

2. Загальні положення.

Програма гри містить у собі 4 заочних і 5 очних турів.

Під час проведення заочного тура одночасно для всіх учасників гри розкриваються конверти із завданнями. Час, відведений на виконання завдань, — 30 хв.

Підсумки підбиваються як загалом, так й в особистому заліку. За підсумками загального заліку визначаються кращі класи. Особистий залік виявляє найкращого учня.

Оформлення робіт

Робота кожного учасника виконується на окремому аркуші, що йому видає оргкомітет, з обов'язковим зазначенням класу, прізвища й імені учасника.

3. Заочні тури.

На кожний тур обирається предмет або певна тема предмета і ставляться тестові запитання (21). Учні знаходять варіант відповіді.

4. Очний тур (21 запитання).

Варіанти відповіді кожний організатор обирає самостійно.

ТВОРЧІ ІГРИ

На відміну від інтелектуальних, творчі ігри припускають наявність завдань із «відкритою відповіддю» (відсутністю єдиного правильного рішення).

У результаті таких ігор повинен бути отриманий якийсь унікальний, незапланований результат.

Головне — зберігаючи ігровий характер діяльності, зробити особисті можливості підлітків й юнаків відповідними до необ-

хідності ефективно діяти в умовах змагання, набути навички саморозкриття, спонтанності.

«МИ ЗУСТРІНЕМОСЯ НА ПІВДЕННИХ ОСТРОВАХ»

Проблемою підлітків із девіантною поведінкою є страх перед майбутнім, відмова від його планування й структурування. Для подолання цього страху можна застосовувати цю гру, умови якої полягають у тому, щоб максимально чітко уявити себе через багато років у свідомо фантастичних ідеальних обставинах. На ранніх етапах роботи ці обставини є свідомо фантастичними (наприклад, гра «Я — двадцятирічний давній єгиптянин»), потім поступово можна обережно наближатися до реальних обставин життя підлітка, фактично підводячи його до схеми побудови реального майбутнього.

➔ За якою схемою будується розповідь?

- Хто я?
- Як я виглядаю?
- Де я зараз перебуваю?
- Як я сюди потрапив?
- Хто зі мною?
- Що ми робимо?
- Як ми це робимо?
- Навіщо ми це робимо?
- Як довго це триватиме?
- Що трапиться потім?

Головна вимога до опису — максимальна точність і конкретність деталей обстановки, зовнішності тощо. Після завершення розповіді, решта учасників можуть ставити авторові будь-які запитання, що стосуються обставин описаної ситуації (наприклад: «Як ти цього досяг?» — не рекомендується). Завдання ведучого полягає в тому, щоб завершити цю розповідь (насамперед своїми запитаннями) оптимістично.

Із цією метою будь-яка критика або іронія щодо розповіді не рекомендується.

У той же час під час гри і після її завершення підлітки порівнюють ідеальний образ, що виник, із реальними обставинами життєвого шляху, що сприяє процесу реального планування. Чим реальнішими стають обставини гри, тим реальнішим є це планування. У той же час оповідач отримує символічну владу над часом і простором, відчуття їх керованості.

ПИСЬМОВІ РОБОТИ

РЕФЕРАТ

Реферат — це стисле викладення у письмовому вигляді або у формі публічної доповіді змісту книги, наукової проблеми, результатів наукового дослідження; доповідь на певну тему, що висвітлює її на основі огляду літератури й інших джерел.

Захист реферату — одна з можливих форм іспиту або заліку в школі, коледжі або виші. Вона припускає попередній вибір учнем проблеми, що його цікавить, її глибоке вивчення, викладення результатів і висновків.

ЯКОЮ Є СТРУКТУРА РЕФЕРАТУ?

Вступ

Обґрунтування вибору теми, її актуальність. Окреслення мети й завдань роботи. Стислий огляд використаної літератури.

Основна частина

Крок за кроком розкривається тема, сказане підтверджується цифрами, фактами й цитатами. Кожний розділ завершується короткими висновками.

Висновок

Формулюються загальні висновки за темою, висловлюються згода або незгода з позиціями авторів першоджерел, а також власний погляд на розв'язання проблеми.

Оформлення реферату

Розмір шрифту — 12—14, *Times New Roman*, звичайний; інтервал між рядками — 1,5; розмір полів: лівого — 30 мм, правого — 10 мм, верхнього й нижнього — по 20 мм.

Необхідно друкувати текст на одній стороні аркуша, виноска й примітки друкувати на тій самій сторінці, до якої вони належать, через 1 інтервал, дрібнішим шрифтом, ніж основний текст.

Усі сторінки потрібно нумерувати, починаючи з титульного аркуша. Цифру номера сторінки зазначати вгорі у центрі сторінки, на титульному аркуші номер сторінки не зазначати.

Титульний аркуш

Оформляється відповідно до стандартів навчального закладу й містить таку інформацію:

- назва школи (у верхній частині аркуша, по центру);
- назва реферату (в центрі аркуша, без слова «Тема» і лапок);
- прізвище, ім'я по батькові й клас виконавця (праворуч, під назвою реферату);
- прізвище, ім'я, по батькові вчителя;
- місто, рік виконання роботи (без слова «рік», унизу аркуша по центру).

Зміст

Містить назви розділів та підрозділів реферату із позначенням номерів сторінок, на яких вони починаються.

Зміст вважається другою сторінкою роботи; на ній цифра 2 також не зазначається.

Текст роботи

Вступ, основна частина, висновок. Усі глави й параграфи повинні бути виділені в тексті заголовками й підзаголовками.

Список літератури

Список джерел в алфавітній послідовності за прізвищами авторів або за назвами збірок із зазначенням місця видання, назви видавництва й року видання.

ПОРАДИ З ПІДГОТОВКИ І ЗАХИСТУ РЕФЕРАТУ

ПЕРШИЙ КРОК

Обрати тему й правильно сформулювати її. Тему може визначити вчитель, а може обрати учень. Вона повинна бути сформульована грамотно з літературної точки зору.

→ Що може містити тематика реферату?

- Різні дослідницькі завдання (постановка серії експериментів з якоїсь теми курсу та ін.).

- Теоретичні запитання, що виходять за межі програми курсу, історичні дослідження (роль якихось відкриттів у розвитку науки, діяльність учених та її значення тощо).

У назві реферату варто визначити чіткі межі розгляду теми або питання, що не повинні бути занадто широкими або занадто вузькими. Необхідно пам'ятати, що тема має бути актуальною з наукової точки зору або із практичних міркувань. Бажано уникати довгих назв у назві реферату.

→ Що можна порадити вчителю?

Обов'язково дізнатися про ту тему, яку обрав учень, а якщо йому складно, необхідно допомогти визначитися з вибором теми, не залишати його на самоті із вибором теми (можливо, це його перша робота). Флегматичному учневі навряд чи варто розглядати динамічні теми з величезним обсягом матеріалу, йому підійде конкретна тема з вузьким профілем. Допитливому учневі краще запропонувати тему з елементами дослідницької роботи. Спокійному й урівноваженому учневі можна порадити фундаментальніші теми.

На перших етапах роботи над рефератом можливі заняття в групах, саме так для дітей простіше, зрозуміліше обговорювати теми, мету, завдання. Колективне обговорення є можливим для обрання теми реферату, постановки мети, формулювання завдань. Коли висловлюється кожний, то виникає цілий спектр поглядів, який можна розглянути, відфільтрувати, розширити.

ДРУГИЙ КРОК

Визначити вид (тип) реферативної роботи.

→ Які варіанти реферативної роботи існують?

Аналітичний огляд. Цей вид реферату можна побудувати подвійно: або у вигляді викладення історії вивчення проблеми (що нового внесли ті або інші дослідники), або у вигляді аналізу сучасного стану проблеми.

Висновок реферату: визначення нових аспектів, що необхідно вивчати.

Критичний аналіз дискусії — запропонована тема може розглядатися у зв'язку з невизначеністю питання в науці, а також у зв'язку із численними теоріями й суперечками, що виникають навколо неї.

Висновок реферату: виявлення сутності суперечки.

Розгорнута рецензія, у якій необхідно обґрунтувати актуальність теми, викласти теорію, запропонувати аналіз теоретичної позиції.

Висновок реферату: уточнення цінності й сумнівних положень роботи.

➔ Що можна порадити вчителю?

Цілком можливо одну тему викласти з різних позицій. Необхідно допомогти учневі визначитися з типом реферативної роботи, урахувавши близьку йому точку зору.

ТРЕТІЙ КРОК

Скласти план роботи й окреслити завдання реферату. Якщо тема реферату є метою роботи, то завдання роботи — це її складові частини. Розробити докладний план реферату. Цей план може бути орієнтовним і змінитися під час роботи. Зважаючи на вид реферативної роботи, визначити кількість розділів основної частини. Здебільшого це — викладення різних точок зору, дослідження різних історичних епох або розглядання різних аспектів проблеми. Необхідно пам'ятати, що завдання реферату повинні відповідати етапам роботи.

➔ Що можна порадити вчителю?

Обов'язково дізнатися про поставлену мету й визначені завдання, коректно порадити вилучити зайві й додати відсутні. Краще це зробити на початку роботи, ніж виправляти помилки перед захистом реферату. Якщо завдання будуть поставлені неправильно, то реферат може вийти або «однобоким», або занадто об'ємним, схожим на переказування всіх запитань і аспектів, пов'язаних із темою. Правильно складений план і грамотно поставлені завдання — це половина «ситуації успіху» у виконанні реферативної роботи.

ЧЕТВЕРТИЙ КРОК

Уважно попрацювати з літературними джерелами. Скласти список літератури, яку варто прочитати; читаючи її, відзначити й виписувати все те, що повинно бути в роботі. Біля кожного пункту й підпункту плану зазначити, з якої книги або статті варто взяти необхідний матеріал. Не забути у тексті реферативної роботи в пронумерованих підрядкових виносках зазначити, звідки взято наведені в тексті цитати й факти. Бажано, щоб літературний

огляд містив не менш ніж 8—10 джерел різної спрямованості: навчальної, наукової, науково-популярної, енциклопедичної.

→ Що можна порадити вчителю?

Краще, якщо учень почне огляд літератури з уважного вивчення змісту розділів, параграфів підручника (якщо такий матеріал є в межах програми), у яких викладені початкові відомості з теми. Іноді варто розглянути матеріал із певною темою, викладений у наукових виданнях для спеціальних навчальних закладів.

П'ЯТИЙ КРОК

Поставитися до вступу серйозно. Розпочати вступ із загальновідомих положень щодо запропонованої теми. Зазначити мету роботи, коротко обґрунтувати її актуальність, навести приклади, факти, цитати, що пояснюють значущість роботи. Назвати всі завдання роботи, що потрібно розв'язати для реалізації мети, коротко описати їх зміст. Зробити огляд літератури, у якому зазначити, з якого джерела взято матеріал, проаналізувати його сильні й слабкі сторони. Пояснити позначки в рефераті: для чого і як визначені поняття, терміни.

Вступ — одна з основних частин реферату, тому його обсяг повинен становити дві-три сторінки тексту.

→ Що можна порадити вчителю?

Краще, якщо учень напише цю частину реферату — спочатку у вигляді плану або у вигляді тез. Учні усвідомлено можуть написати вступ тільки після виконання всієї реферативної роботи.

ШОСТИЙ КРОК

Грамотно побудувати основну частину реферату. Основна частина реферату повинна містити тільки той матеріал, що дібраний для розгляду проблеми. Увесь матеріал найкраще розподілити за розділами (відповідно до поставлених завдань). Кожний розділ повинен мати назву, що відтворює її основний зміст. Послідовно розкривати всі передбачені планом запитання, обґрунтовувати, роз'яснювати положення, підкріплювати конкретними прикладами й фактами. Писати грамотно, точно, розподіляти текст на абзаци, не допускаючи повторень. У пронумерованих підрядкових виносках зазначити, звідки взяті наведені в тексті цитати й факти, а також записати номер джерела зі списку літератури у квадратних дужках наприкінці цитати

або посилання. Якщо в розділі кілька проблем, положень, поглядів, методів, то найкраще використовувати підпункти із зазначенням назви кожної проблеми. Завдяки цьому виконавець реферату не тільки не заплутається сам, але й полегшить роботу рецензентові, а також продемонструє логіку викладення матеріалу. Крім змісту основна частина реферату може також містити в собі особисту думку автора, самостійно сформульовані висновки, що ґрунтуються на наведених фактах. Не можна переважувати основну частину ілюстративним матеріалом, його можна оформити у вигляді додатку. Не варто прагнути до написання дуже об'ємних за кількістю сторінок рефератів (реферат — це стисле викладення), середній обсяг основної частини — 10—15 сторінок.

Оптимальна кількість розділів в основній частині реферату — 3—5.

➔ Що можна поради́ти вчителеві?

Обов'язково прочитати всі розділи роботи, щоб на захисті не виникло непорозумінь, викреслити давні, уже спростовані факти, дані двадцятирічної давнини тощо. Цей етап роботи є індивідуальним, що потребує від учня відповідальності, уважності, а від учителя — адекватності. Іноді, працюючи над основною частиною, учень «відхиляється від теми». Якщо це припустимо за змістом, то краще відкоригувати тему або видозмінити її. Можливо, учневі більше зрозумілі або близькі якась інша точка зору, позиція або погляд.

СЬОМИЙ КРОК

У висновку підбивають підсумки роботи або формулюють висновки розділів, наводять узагальнений висновок за темою, пропонують рекомендації. Необхідно зробити висновок чітким, коротким, що впливає з основної частини. Не плутати висновок із літературною післямовою, де наведений матеріал, що продовжує викладення проблеми. Обсяг висновку — 2—3 сторінки.

У висновку потрібно звернути увагу на виконання поставлених у вступі завдань і мети, завдання повинні бути виконані, а мета — досягнута.

➔ Що можна поради́ти вчителеві?

Висновок, як і вступ, доречно написати, підбивши підсумок усім згаданим положенням. Останні фрази висновку повинні бути оптимістичними, завершеними.

ВОСЬМИЙ КРОК

Бажано вмістити додаток до реферату. Щоб реферативна робота не була перевантажена ілюстративним матеріалом, слід виставити всі графіки, таблиці, малюнки, схеми, пояснення з фотографіями, гравюрами та ін. з основної частини. З одного боку, у такий спосіб можна уникнути перевантаження основної частини, а з іншого — продемонструвати культуру наукової праці. Кожний додаток — на окремому аркуші, пронумерований, із позначкою (Додаток № __, назва), за назвою — ілюстративний матеріал, за потреби під ілюстрацією можна розмістити пояснення. Необхідно пам'ятати, що в основному тексті роботи необхідно робити посилання на додатки в дужках (*див. додаток № __*).

→ Що можна поради вчителю?

Необхідно допомогти учневі дібрати не тільки потрібну фотографію, але й скласти графік, таблицю або схему.

ДЕВ'ЯТИЙ КРОК

Дотримуватися правил оформлення й строків написання реферату.

Обсяг реферату може варіюватися в межах 15—20 друкованих сторінок і складатися з п'яти частин: вступу, основної частини, висновку, списку літератури й додатка.

Робота над рефератом може тривати від декількох тижнів до декількох місяців. Реферат у чорновому варіанті перевіряє вчитель.

→ Що можна поради вчителю?

У кабінеті на стенді необхідно відвести місце для вимог до оформлення реферативної роботи; зразки титульного аркуша, змісту із зазначенням сторінок, поради «Як написати бібліографічний список».

ДЕСЯТИЙ КРОК

Грунтовно підготуватися до захисту. Під час захисту не варто повністю переказувати основну частину роботи. Дуже важливо, щоб протягом 10—15 хв, що відведено для захисту, учень міг розповісти про його актуальність, поставлену мету, завдання, вивчену літературу, структуру основної частини, висновки. Необхідно скласти план захисту й розподілити час. Захист реферативної роботи не повинен перетворюватися на «вечір запитань і від-

повідей», тому що це не дає можливості висловитися, не вчить грамотно й логічно обґрунтовано свою будувати відповідь.

→ 3 чого складається оцінка за реферат?

- Дотримання формальних вимог до реферату.
- Грамотне розкриття теми.
- Уміння чітко розповісти про реферат.
- Здатність зрозуміти суть за питань, що ставляться за темою реферату, і формулювати точні відповіді на них.

→ Що можна порадити вчителю?

Провести попередній захист реферату для учнів, щоб вони змогли «оцінити свої сили», побачити свої сильні й слабкі сторони, спробувати ліквідувати пробіли. Для того щоб учні краще відпрацювали вміння «публічно виступати», слід надати учневі можливість виступити перед учнями свого (паралельного, молодшого) класу, на факультативі.

ДОПОВІДЬ

Характерною рисою доповіді є науковий, академічний стиль. *Академічний стиль* — це особливий спосіб подання текстового матеріалу, що є найхарактернішим для написання навчальних і наукових праць.

Норми стилю:

- речення можуть бути довгими й складними;
- часто вживаються слова іноземного походження, різні терміни;
- уживаються вставні конструкції на зразок «можливо», «на нашу думку»;
- авторська позиція повинна бути представлена мало, не слід застосовувати займенник «я», словосполучення «моя точка зору»;
- у тексті можна вживати штампи й загальні слова.

→ Які якості дослідника розкриваються у доповіді?

- Уміння провести дослідження.
- Уміння подати результати слухачам.
- Кваліфіковано відповісти на запитання.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ДОПОВІДДЮ

- Добирання та вивчення основних джерел за темою (рекомендується використовувати не менш ніж 8—10 джерел).
- Складання бібліографії.
- Обробка й систематизація матеріалу.
- Підготовка висновків і узагальнень.
- Розробка плану доповіді.
- Написання.
- Публічний виступ із результатами дослідження.

Доповідь із гуманітарних предметів готується як реферат.

Доповідь із фізики, хімії, біології й інших природничих предметів має деякі особливості.

→ Якою є загальна структура доповіді?

1. *Тема.*

Формулювання теми дослідження (вона повинна бути не тільки актуальною, але й оригінальною, цікавою за змістом).

2. *Актуальність.*

- Чим цікавий напрямок досліджень?
- У чому полягає його важливість?
- Які вчені працювали в цій галузі?
- Яким питанням у запропонованій темі приділялося недостатньо уваги?
- Чому учень обрав саме цю тему?

3. *Мета.*

Загалом відповідає формулюванню теми дослідження й може уточнювати її.

4. *Завдання.*

Конкретизація мети роботи, «розкладання» її на складові.

5. *Гіпотеза.*

Науково обґрунтоване припущення про можливі результати дослідницької роботи. Формулюються в тому випадку, якщо робота є експериментальною.

6. *Методика проведення дослідження.*

Докладний опис всіх дій, пов'язаних із отриманням результатів.

7. *Результати дослідження.*

Стисле викладення нової інформації, яку отримав дослідник у процесі спостереження або експерименту. Пропонуючи результати, бажано чітко тлумачити нові факти. Корисно на-

вести основні кількісні показники й продемонструвати їх під час доповіді у графіках і діаграмах.

8. *Висновки дослідження.*

Висновки формулюються в узагальненій, конспективній формі і стисло характеризують отримані результати, виявлені тенденції. Висновки бажано пронумерувати: зазвичай їх не більше ніж 4 або 5.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ПИСЬМОВОЇ ДОПОВІДІ

Вимоги до оформлення письмової доповіді схожі до вимог щодо оформлення реферату.

1. *Титульний аркуш.*

2. *Зміст.*

Послідовно зазначаються назви пунктів доповіді, а також сторінки, з яких починається кожний пункт.

3. *Вступ.*

Формулюється суть досліджуваної проблеми, обґрунтовується вибір теми, визначаються її значущість і актуальність, повідомляються мета й завдання, характеризується література.

4. *Основна частина.*

Кожний розділ доказово розкриває досліджуване питання.

5. *Висновок.*

Підбиваються підсумки або робиться узагальнений висновок за темою доповіді.

6. *Список літератури.*

Правила складання списку літератури є такими самими, що й під час написання реферату.

ПОРАДИ ЩОДО ТОГО, ЯК ВИСТУПАТИ ПЕРЕД АУДИТОРІЄЮ ІЗ ДОПОВІДДЮ

1. Тривалість виступу не перевищує 10—15 хв. Тому, готуючи доповіді, з тексту роботи добирається найголовніше.
2. У доповіді повинно бути коротко відбито основний зміст усіх глав і розділів дослідницької роботи.
3. Знати напам'ять усі терміни, що вживаються в доповіді.
4. Не боятися аудиторії — ваші слухачі оптимістично налаштовані.
5. Виступати в повній готовності: вільно володіти темою.
6. Зберігати впевнений вигляд — це діє на аудиторію й викладачів.
7. Робити паузи так часто, як вважаєте за потрібне.

8. Не квапитися й не розтягувати слова. Швидкість мовлення повинна бути приблизно 120 слів за хвилину.
9. Продумати, які запитання можуть поставити слухачі, і заздалегідь сформулювати відповіді.
10. Якщо потрібен час для того, щоб зібратися з думками, то наявність заздалегідь підготовлених карт, схем, діаграм, фотографій допоможе виграти час для формулювання відповіді, а іноді й дасть готову відповідь.

ТВІР

Дуже часто можна почути, що учнівський твір пишуть на уроках літератури. Але саме написання творів під час вивчення інших шкільних предметів розвиває вміння обрати із тексту основне; чітко, послідовно викладати свої думки; робити висновки. Твори можуть бути про життєвий і творчий шлях видатної особистості, подорож іншою країною, містом, історію технічного винаходу, освітлення власних оцінок історичних подій тощо.

Написати будь-який текст, зокрема шкільний твір, поза жанром неможливо. Традиційний твір — це аналогія літературно-критичної статті, хоча багато хто вважають його самостійним жанром.

Отже, твір можна писати в різних жанрах прози, при цьому зберігається специфіка шкільної вправи.

→ Які жанри є найприйнятнішими для твору?

Літературно-критична стаття, рецензія, есе, нарис, щоденник, епістолярний жанр, подорож. Усі вони можуть бути написані як на літературну, так і на публіцистичну тему.

Робота над творами різних жанрів виховує вдумливого, грамотного читача, розвиває чуття мовлення, художній смак, образне мислення, творчу уяву. Через власну творчість учень краще сприймає специфіку жанру.

→ Якими є прийоми навчання?

- З'ясування своєрідності жанру, засвоєння теорії.
- Читання й обговорення художнього твору й літературної критики різних жанрів, що є взірцевими.
- Порівняння статей різних авторів, присвячених одному твору.

- Складання орієнтовних запитань, що допомагають опанувати жанрову специфіку художнього твору або літературної критики.
- Складання зразкових запитань, що допомагають учням написати роботу в певному жанрі.
- Виконання письмових робіт і їх аналіз.

Твори класифікуються за формою.

➔ Якими є форми написання твору?

- Опис, передавання загального враження від предмета (явища, особи), а потім розкриття окремих його ознак.
- Оповідання, розповідь про якусь подію (епізод, випадок із життя), що розгортається в часі.
- Уміння мислити самостійно, відстоювати свою точку зору, міркування,

Практика свідчить, що в кожному учнівському творі містяться і опис, і оповідання, і міркування. Жанрові особливості визначаються не тільки темою, характером матеріалу для твору, але й способом викладання, ставленням автора до події, явища, героя. Індивідуальність, своєрідність форми твору залежать від обдарованості автора, способу його мислення. Специфіку жанру часто визначає пафос твору (патріотичний, ліричний, комічний, публіцистичний, сатиричний), тобто емоційний настрій, що створив автор.

Залежно від цих факторів навіть нескладний твір про одного літературного героя може бути написано в жанрі твору-характеристики з елементами критичного розбору, ліричної сповіді, літературного портрета, нарису із судженнями про героя художнього твору.

Аналітичні варіанти твору найчастіше оформлюють у жанрі невеликої літературно-критичної статті, рецензії, літературного огляду (огляду).

➔ У якій формі можуть бути складені твори на вільну тему?

- Розповідь.
- Репортаж.
- Замітка.
- Спогади.
- Літературна подорож.
- Публіцистична стаття.
- Щоденникові записи.

Особливості написання творів різних жанрів

ТВІР-МІРКУВАННЯ

→ Якими є різновиди творів-міркувань?

- Висунення тези (тез), яку (які) автор хоче довести або спростувати.
- Доведення своєї думки за допомогою вагомих фактів, аргументів, цікавих прикладів із життя, власних спостережень автора.
- Висновок, у якому автор систематизує й узагальнює матеріал, буде логічні висновки, що підтверджують або спростовують тезу.

ТВІР-ХАРАКТЕРИСТИКА

Найпоширенішим жанром є *твір-характеристика*. Вимагає глибокого роздуму не тільки над системою образів, але й про окремого героя. Твір повинен бути сповнений міркувань про моральні ідеали героя, вчинки, дії, взаємини з оточуючими. Необхідно простежити еволюцію характеру в сюжетному розвитку авторського твору, визначити те індивідуальне, неповторне, що характеризує особистість цього героя.

Ліричні відступи автора допоможуть сконцентрувати увагу учня на часі, у якому жив герой, на його способі життя, почуттях, переживаннях, уявити його живою людиною.

У цьому жанрі можна навести характеристику ліричного героя.

Потрібно уникати механічного викладання «одна за одною» основних рис характерів героїв, необхідно поглибити їх спільні й протилежні риси.

Характеристика ліричного героя передбачає високу естетичність, емоційність у викладенні, тому учневі потрібно «поринути» у зміст. Необхідно осмислити мову твору через виражальні засоби.

ТВІР — ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ

Ще В. Г. Белінський наголошував, що мистецтво портрета — це розкриття внутрішнього світу людини. *Літературний портрет* — один із творчих жанрів, що припускає вільне розкриття портрета людини. Емоційність викладення матеріалу в цьому жанрі підсилюється. Тут не є обов'язковими посилання на критику, авторитетні джерела. Автор не повинен прагнути

до послідовності в розкритті портрета, йому слід запропонувати своє бачення, розуміння, значення цієї людини для себе, для свого життя.

ПОРТРЕТНА ЗАМАЛЬОВКА

Стосується літературного портрета. Вона вимагає обрання однієї картини, одного-двох фактів, але дуже виразних, деталей, що розкривають вигляд героя, письменника або поета.

ТВІР-ЕТЮД

Етюд — це невеликий твір критичного й характеру, присвячений якомусь окремому питанню. Етюд повинен стати ліричним монологом автора, цим він цінується, адже відтворює авторське бачення суті картини, події.

ТВІР-ЕСЕ

Есе — невеликий за обсягом і вільною композицією прозовий твір, що трактує приватну тему й передає індивідуальні враження й міркування, пов'язані з нею. Автор зазвичай не робить жодних висновків щодо твору.

Есе можуть бути не тільки літературно-критичними, але й публіцистичним, філософським, історико-бібліографічним, белетристичним есе. Однак найбільше цей жанр поширений у літературній критиці.

Для есе є характерними індивідуальна імпровізація в трактуванні твору, якоїсь проблеми або теми, невимушена манера викладення — вільна бесіда із читачем. Досить часто використовується форма листа й щоденника.

→ Чим відрізняється стиль есе від інших жанрів?

- Образністю.
- Афористичністю.
- Парадоксальністю.
- Розмовною лексикою.

→ Завдяки чому автор есе передає особисте сприйняття світу?

- Численні приклади.
- Проводить паралелі.

- Добирає аналогії.
- Різноманітні асоціації.

Для есе є характерним використання численних засобів художньої виразності:

- метафори;
- алегоричні образи;
- символи;
- порівняння.

Твір-есе можна запропонувати під час вивчення творчості письменника, ученого, видатної особистості. Такий твір повинен містити в собі перше авторське враження від прочитаного, загальне розуміння життя письменника, його твору. Він не вимагає глибини розкриття теми (краще, якщо автор твору сам сформулює тему), але твір повинен бути струнким, чітко відображати позицію учня.

ТВІР-РЕЦЕНЗІЯ

Рецензія — відгук, розбір і оцінювання нового художнього, наукового або науково-популярного твору; жанр критики, літературної, газетно-журнальної публікації.

Рецензію має невеликий об'єм і є стислою.

Рецензент, у першу чергу, розглядає новинки, про які практично ще ніхто не писав, із приводу яких ще відсутня певна думка.

Твір-рецензія — це різновид критичної статті, ґрунтовний аналіз твору мистецтва (література, вистава, кіно, витвір образотворчого мистецтва).

У роботі потрібно викласти аналіз, судження, які викликав цей твір.

→ Що таке твори-рецензії?

- Невелика літературно-критична або публіцистична стаття (часто полемічного характеру), у якій розглянутий твір є приводом для обговорення актуальних суспільних або літературних проблем.
- Твір, що більшою мірою є ліричним міркуванням автора рецензії, навіяним читанням твору, ніж його тлумаченням.
- Розгорнута анотація, у якій розкривається зміст твору, особливості композиції та його оцінювання.

→ Яким є орієнтовний план, що допомагає учням написати рецензію?

- Короткі бібліографічні відомості про книгу.
- Зміст і назва книги.
- Особисті враження від прочитаного.
- Особливості сюжету й композиції.
- Актуальність проблематики.
- Мова й стиль твору.
- Майстерність автора книги в зображенні характерів героїв.

План рецензії на літературний твір:

- бібліографічний опис твору (автор, назва, видавництво, рік випуску);
- стислий переказ його змісту;
- безпосередній відгук на твір літератури (враження).

→ Що містить комплексний аналіз тексту?

- Назву.
- Аналіз форми й змісту.
- Особливості композиції.
- Майстерність автора в зображенні героїв.
- Індивідуальний стиль письменника.

Аргументоване оцінювання твору й особисті міркування автора рецензії:

- основна думка рецензії;
- актуальність тематики твору.

У рецензії не обов'язкова присутність усіх згаданих компонентів, головне, щоб рецензія була цікавою й грамотною. Розповідь повинна поєднати обґрунтовані, логічні судження із залученням яскравих епізодів, картин, міркувань героїв.

Вступ у рецензії може починатися яскравим епізодом із тексту (текстовою заставкою).

Учень повинен коротко повідомити про автора, історію створення твору, зазначити тему й основні проблеми, що хвилюють художника.

Усе це повинно підвести до висновку про художню своєрідність цього твору.

→ Як складається рецензія про кінофільм?

- Назва кінострічки, автори сценарію й режисери-постановники, кіностудія, час випуску.

- Тема й ідея.
- Провідні актори, враження від їх гри.
- Найяскравіші епізоди.
- Загальне враження від кінофільму, його оцінка (екранізацію літературного твору необхідно порівняти із джерелом).

ТВІР-ВІДГУК

Для того щоб написати відгук на твір мистецтва, необхідно:

- обрати той вид мистецтва, з яким ви обізнані найкраще, що подобається найбільше;
- знати відповідну термінологію.

→ Що повинен містити твір-відгук художньої літератури?

- Сюжет.
- Композиція.
- Прийоми, засоби створення комічного та трагічного.
- Ліричний герой.
- Художні засоби.
- Тема, ідея.

→ Який загальний план має відгук про твір художньої літератури?

- Назва, автор.
- Тема й основна думка твору.
- Де й коли відбуваються події, зображені в творі?
- Які місця в книзі справили на автора твору найбільше враження?
- Хто з героїв особливо сподобався й чому?
- Мова твору (що запам'яталось, здалось незвичайним, оригінальним, цікавим).
- Чим збагатила автора твору книга? Які роздуми викликала?
- Яку роль зіграли ілюстрації, передмова, післямова для кращого розуміння твору?

→ Який загальний план має відгук про картину?

- Назва картини, ім'я художника.
- Жанр полотна (пейзаж, портрет, баталія, сюжетна картина, натюрморт).
- Задум художника, зміст картини (або як зображені на картині місце й час події).

- Хто або що зображено на першому плані картини? На другому?
- Головний персонаж картини, його зовнішній вигляд.
- Засоби художнього зображення: композиція картини, використання контрастів, тонів, півтонів, колорит (загальний характер об'єднання кольорів у творі мистецтва — яскравий, тьмянний, холодний, темний та ін.), значення освітлення.
- Як утілений ідейний задум, що є провідною думкою полотна?
- Настрій картини, враження від майстерності художника.

→ Який загальний план має відгук про скульптуру?

- Назва скульптури, її автор, матеріал.
- Де розташована (місто, село, місцевість, оточення).
- Історія створення; відомості про героя, що став скульптурним образом.
- Центральна фігура або загальний вигляд композиції, скульптурної групи, постаменту.
- Характер ліній, художній стиль.
- Враження від скульптури (що примушує зупинитися).

→ Про що повинен знати автор відгуку про скульптуру?

- Композицію.
- Конфігурацію.
- Постамент.
- Точки опори.
- Силует.
- Барельєф.
- Контраст.
- Гру світлотіні.
- Деталі.
- Матеріали (мармур, бетон, бронзу тощо).

ТВІР-ОГЛЯД

У творі-огляді подається менш глибокий аналіз. Тут доречними є звертання до різних творів одного або декількох письменників або поетів, короткий коментар до них.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА СТАТТЯ

Учень на основі глибокого аналізу одного або двох-трьох творів висуває одну або кілька проблем, порушених автором. Мета статті: докладно розглянути й дослідити головні проблеми творчості

письменника із загальнолюдських позицій, тобто в центрі уваги завжди — морально-естетична цінність твору.

У творі-статті повинні міститися висновки й узагальнення, зроблені після глибокого аналізу тексту, а тому можна використати різноманітні прийоми: літературні замальовки, портретні описи, мовні характеристики, діалоги, пейзаж.

Опанувати жанр статті дозволяє читання й аналізування статей відомих критиків.

Зразки запитань, що допомагають проаналізувати літературно-критичну статтю

- У який час написано статтю?
- Якими є погляди автора, основні критерії оцінювання? Що він висуває на перший план?
- Заради чого написана стаття? Що мав на меті критик?
- Які прийоми тлумачення тексту він використовує?
- Як доводить свою точку зору? Як робить висновки й узагальнення? З ким полемізує?
- Якою є культура полеміки?
- Які ще написані статті про цей твір? Якою є точка зору їх авторів?
- Які думки й почуття прагне розбудити критик у читача?
- Як виражається особисте ставлення автора статті до прочитаного?
- Як починається стаття? Її композиція, мова й стиль.
- Як ви ставитеся до оцінок критика?

Необхідно обов'язково цитувати текст художнього твору для підтвердження особистої думки.

→ Які прийоми можна використовувати, вивчаючи зміст конкретної критичної статті?

- Навести історико-літературну довідку.
- Організувати коментоване читання статті.
- Скласти план і тези до неї.
- Запропонувати написати самостійну роботу у вигляді відповідей на запитання до найскладніших положень статті.

Навчаючи писати твори на тему, пов'язану з теоретико-літературним поняттям, необхідно враховувати, що теорія літератури має прикладне значення в шкільному навчанні та є засобом грамотної інтерпретації й розуміння художнього тексту.

СТАТТЯ В ГАЗЕТУ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

Насамперед необхідно обрати тему, що повинна бути сучасною, актуальною і цікавою читачам певного кола (за віком, соціальним станом, професією або смаками, переконаннями). Необхідно вигадати цікавий, яскравий заголовок, що відразу привернув би увагу читачів.

→ Якими є особливості написання?

- Висувається теза (тези), яку (які) автор хоче довести або спростувати.
- Теза (тези) доводяться за допомогою вагомих фактів, аргументів, цікавих прикладів із життя, власних спостережень автора.
- У висновку подається ідея статті, тобто те, на що автор спрямовує думку читача, які почуття й відповідні дії хоче викликати.

У газетній статті краще уникати великих за об'ємом загальних роздумів. Факти повинні бути достовірними, правдивими, джерела інформації — надійними, тому що автор за них відповідає. Якщо в статті називаються конкретні особи, варто бути особливо обережними й тактовними, оцінюючи їх, щоб не скривдити людину, не поставити її в незручне положення. Це стосується не тільки негативних, але й позитивних явищ, фактів.

Старшокласники вже мають певні навички написання творів на суспільні й морально-етичні теми. Специфіка їх створення в старших класах полягає в тому, що теми обираються серйозні й цілком «дорослі»; судження ґрунтуються не тільки на власних враженнях і спостереженнях, а й підтверджуються об'єктивними джерелами: результатами соціологічних досліджень, тестами психологів, прикладами з художньої літератури (як узагальненого, типового відображення життя), преси, телебачення, цитатами з висловлень відомих авторитетних людей. Твір такого плану вимагає копіткої роботи з добирання відповідного матеріалу, уміння систематизувати й узагальнювати, будувати логічні висновки, знаходити асоціативні зв'язки, активізувати творчу уяву й фантазію.

ТВІР-НАРИС

Нарис — епічний твір, у якому зображені достовірні події й факти реального життя. Цим нарис відрізняється від розповіді, у якій зображуються вигадані події, створені творчою уявою письменника.

Опис і розповідь у нарисі складаються зі спостережень оповідача, який вільно поєднує окремі сцени й деталі в цілісний твір, зіставляючи або протиставляючи події, явища, факти, поєднуючи їх одною ідеєю.

Нарис містить у собі не тільки опис (портрет, пейзаж, інтер'єр), але й розповідь про вчинки й дії персонажів.

Від повістей з їх послідовністю подій нарис відрізняється вільною композицією, що будується оповідачем.

Нариси бувають *документальними* (або *публіцистичними*) і *художніми*.

У документальному нарисі описуються характерні факти та явища в тому вигляді, у якому вони існують, точно передаються події, характери героїв, їх зовнішність. Автор оцінює ці реальні явища життя й подає своє розуміння за допомогою публіцистичних засобів. У документальному нарисі часто розглядаються нові для суспільної свідомості або літератури теми й проблеми, інформація передається в образній формі.

Деякі літературознавці, відмовляючись визнавати художній нарис, вважають, що документальний нарис є єдиною можливою формою нарису, а документальність — специфічною жанровою ознакою.

Предметом зображення в художньому нарисі зазвичай є життя певного середовища, стійкі взаємини між людьми, що склалися в їх суспільному й приватному житті. Автор прагне продемонструвати тільки стійкі явища життя.

Художні нариси різноманітні: «фізіологічний» нарис із перевагою опису, нариси-біографії, нариси — подорожні нотатки.

→ Якими є різновиди сучасного нарису?

- Публіцистичний монолог.
- Щоденникові замітки.
- Нарис-портрет.
- Нарис-сповідь.
- Нарис-програма.

Твір-нарис (або твір-розповідь) має характерну рису — публіцистичність викладення, тобто звертання до читача з міркуванням про свої переживання, почуття.

Твір-нарис — один із важких жанрів, до якого звертаються найчастіше обдаровані учні.

Нарис передбачає глибоке знання фактичного матеріалу, вимагає мистецтва розкриття теми в динаміці. Нарис повинен під-

вести читача до висновку про суспільну значущість того, про що розповідається в творі.

ТВІР-ЩОДЕННИК

Твір-щоденник — жанр відомий, але забутий. Це один із тих жанрів, що допомагає вчителю побачити внутрішній світ учня. Перед тим як звернутися до цього виду твору, потрібно порекомендувати учням прочитати щоденники видатних людей.

В основі щоденника як літературної форми викладання думок повинні бути особисті спостереження за перебігом подій, міркування, судження. Розповідь повинна бути написана від першої особи. Значне місце у творі-щоденнику приділяється творчій фантазії й уяві. У композиції щоденника переважають уривчасті записи, датовані певним числом, місяцем, роком, вставні епізоди, зустрічі з людьми, міркування про події, факти. Від автора твору вимагається дотримання композиційних особливостей щоденника, а також щирість під час викладання матеріалу.

Щоденник надає можливість авторові-оповідачу довільно обирати тему, композиційні можливості, дозволяє створити ілюзію вільного висловлювання думок і вражень, а також повно й глибоко розкрити характер героя.

Пам'ятка про те, як писати твір у жанрі щоденника

- Сформулювати тему твору.
- Визначити мету (для чого писатиму).
- Розповідь вести від першої особи.
- Повно, глибоко й об'єктивно висвітлити події, описати факти, розкрити характери людей, їх вчинки й справи.
- Висловити свої думки, погляди, враження (а також інших людей залежно від задуму).
- Обрати потрібний стиль викладання (художній, публіцистичний або їх поєднання).

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

Сюжет і композиція викладаються й будуються у вигляді документальної подорожі. Подорожні нотатки мають пізнавальну й естетичну цінність і містять елементи опису місцевості, міркування автора про «побачене на станціях» маршруту проходження, ліричні відступи автора: звертання до читача, портретні замальовки, враження від зустрічі з героями й навіть діалоги з тими, кого «зустріли на шляху».

У подорожі висвітлюються різноманітні сторони матеріального й духовного життя людей, ліричні міркування автора про історію, культуру країни, замальовки звичаїв, типові побутові сцени. У них міститься наукова інформація.

Шкільний твір можна написати в жанрах подорожнього нариса або подорожніх нотаток. Тема може бути публіцистичною або пов'язаною з літературним краєзнавством.

Пам'ятка про те, як писати твір у жанрі подорожніх нотаток

- Сформулювати тему твору.
- Визначити мету (навести інформацію; викликати в читача почуття радості, гордості за Батьківщину; сформувати високі моральні якості, прагнення подолати негативні явища).
- Описати побачене, викласти факти й події.
- Висловити своє ставлення до викладеного, можна подати й інші точки зору.
- Обрати стиль викладання (публіцистичний, художній або їх поєднання залежно від змісту).

ТВІР-ІНТЕРВ'Ю (ДІАЛОГ)

Сприяє навчанню учнів мистецтва спілкування, учить їх стриманості у добиранні мовних засобів і вміння аналітично мислити творчо збагачує особистість учнів. Автор твору повинен чітко знати, про що він писатиме (які запитання ставитиме), уміти користуватися діалогічною мовою, дуже добре бути обізнаним щодо тієї проблеми, яку він порушує в інтерв'ю. Цей жанр розвиває мистецтво монологічного мовлення, передбачає вільне володіння учнем темою розмови, глибоке занурення у творчу лабораторію письменника — автор твору відповідає за всіх тих, хто дає йому інтерв'ю.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ЖАНР (ТВІР-ЛИСТ)

Цей жанр отримав свій розвиток із побутового листування. У художній літературі «кореспонденти» стають персонажами, а їхнє листування — розповідним прийомом.

Форма листів або послань (епістол) дозволяє героям у невимушеній, довірливій бесіді розкрити свій внутрішній світ. Крім того, лист створює ефект документальності, справжнього повідомлення, завдяки чому особливо переконливий.

Форма листа використовується в романах, публіцистиці (відкритий лист), критиці.

Шкільний твір в епістолярному жанрі можна писати як на публіцистичну, так і на літературно-критичну тему, однак не варто листуватися від імені літературних героїв, тому що це утрудняє тлумачення тексту. Листування двох друзів дозволить розкрити різні точки зору на те або інше питання або найповніше довести свої погляди, усебічно освітивши всі аспекти розглянутої теми.

Пам'ятка про те, як писати твір в епістолярному жанрі

- Сформулювати тему.
- Визначити «героїв», авторів листування (можливо, це буде лист або листи вигаданої чи реальної особи).
- Вести розповідь від імені персонажа (автора листа), передаючи його думки, погляди, враження.
- Обирати стиль викладання тексту (залежно від змісту твору й образу автора листа).

Жанр листа дає можливість зрозуміти морально-естетичні погляди учня, його художній смак. Обов'язковою умовою твору-листа є запис адреси, звертання до адресата, підпис зі словами прощання.

ТВІР-СПОВІДЬ (МОНОЛОГ)

Автор твору в цьому жанрі веде розповідь від першої особи за автором (ідентичність із героєм), тому твір логічно відтворює все життя героя в художній манері, наближеній до авторської. Розповідаючи про своє життя, герой розмірковує про багато подій, і в цих міркуваннях необхідно розглянути всі проблеми твору. Якщо учень пише твір на вільну тему, то сповідь — це відвертий, щирий, глибокий поклик його душі.

Загальні вимоги до учнівського твору

➔ Якими є правила, що допомагають написати твір?

1. Визначити тему й основну думку роботи, обміркувати й записати заголовок або формулювання теми; якщо пропонуються готові формулювання декількох тем, обрати ту, яка зацікавить, а також дібрати необхідний матеріал для розкриття теми.
2. Для того щоб точно визначити тему, а не писати про твір узагалі або одного героя, необхідно уважно прочитати тему, знайти ключові слова, що виражають поставлену проблему,

- а також відзначити всі поняття, що містяться у формулюванні теми, а згодом писати саме про це; тим самим дотримується одна з вимог до твору — відповідність до теми.
3. Розв'язання поставленої у формулюванні проблеми — це основна думка твору; необхідно довести правильність свого рішення, використовуючи текст художнього твору, у пригоді стануть коментар, літературна критика, історичні факти та інший літературний матеріал.
  4. Міркування будуть самостійними, якщо спиратися на текст художнього твору, розібратися в позиції автора, висловити своє ставлення до подій, учинків героїв, навести власні міркування й докази, що впливають із художнього тексту.
  5. Продемонструвати у творі знання художнього тексту й уміня його добирати за запропонованою темою, використовуючи теоретично-літературні поняття, літературну критику й інші необхідні матеріали; усе це визначає змістовність роботи, глибину й повноту розкриття теми.
  6. Забезпечити зв'язність тексту, послідовність і логічність викладання; кожне нове положення, що розвиває основну думку, є наслідком попереднього, а висновки й узагальнення є наслідком міркувань.
  7. Скласти план твору на чернетці, у чистовик його краще не переписувати; план допоможе написати логічну, струнку за композицією роботу, у якій усі частини будуть об'єднані темою й основною думкою; він допоможе уникнути непотрібних повторів, відхилень від теми тощо.
  8. У кожному пункті плану записати приклади й цитати, необхідні для розкриття теми; план скласти у формі або називних, або повних розповідних речень; можна дати окремі пункти у вигляді цитат або скласти повністю цитатний план.
  9. Цитати в тексті твору підтверджують висунуті положення; однак не варто перевантажувати роботу цитуванням.
  10. Основну ідею твору можна висловити у вигляді епіграфа, для якого слід узяти рядки із прозового або віршованого твору, листа, щоденника письменника, критичної статті або афоризм, прислів'я, приказку; можна написати твір і без епіграфа.
  11. Визначити абзаци відповідно до значенневих частин тексту твору, написати їх з нового рядка.

Важливою вимогою до твору є стильова єдність і виразність розповіді. Для цього потрібно обрати найбільш відповідний до теми стиль мови (науковий, публіцистичний, художній) і жанр

(літературно-критична стаття, рецензія, есе, нарис, щоденник, лист, подорож).

➔ **До чого необхідно прагнути у творі, незалежно від жанру роботи й обраного стилю мови?**

- Відповідності мови до літературних норм і граматичних правил.
- Влучного добирання слів для передавання думок.
- Простоти викладення, уникання вигадливих фраз і виразів, помилкового пафосу, примітивних виразів, словесних штамів.
- Виразності й емоційності мови, що викликає в читачів наочні уявлення й певні почуття.
- Точності у викладанні літературних та історичних фактів.

Твір рекомендується писати із чернеткою, яку варто ретельно перевірити.

План учнівського твору

Скласти план твору означає розподілити його на фрагменти (частини тексту), подумки визначивши основні етапи розвитку думки. Кожний такий фрагмент — це мікротекст, що може бути одним абзацем, а може складатися з декількох.

Кожний мікротекст відповідатиме пункту плану. Важливо, щоб він був об'єднаний головною думкою і мав свій початок, розвиток і завершення.

У пунктах плану фіксуються зазвичай не окремі слова, а розгорнуті словосполучення. Окремі слова — занадто «вузькі», конкретні, тому головну думку або тему ними передати досить важко. Але й складні назви пунктів не підходять, тому що це — уже завершена думка.

Усе, що мали намір повідомити, — повідомлено. Саме словосполучення більше підходить для плану. Воно являє собою якусь значеннєву єдність, що несе інформацію в згорнутому вигляді. У самому творі ця інформація «розгортається», думка розкривається.

Але можливими є й формулювання у вигляді запитань, на які в роботі даються відповіді.

Важливо пам'ятати, що план — це інформація про те, як побудовано твір, зміст кожної його частини. Твір повинен «проглядатися» через план.

→ З яких трьох частин складається будь-який твір?

I. Вступ.

II. Основна частина, що містить кілька підпунктів.

III. Висновок.

Але слова «вступ», «основна частина», «висновок» не є назвами пунктів плану.

Вступ

Здебільшого окреслює основну думку, задає тон усій роботі, вводить у коло проблем, що розглядатимуться.

Основна частина

Розкриває ідею твору й пов'язані з нею запитання (система доказів, висунутих положень).

Висновок

Підбиває підсумки, містить кінцеві висновки й оцінки.

ТЕСТУВАННЯ

ГОТУЄМО ТЕСТ

Здебільшого використовують тести успішності для з'ясування кількості знань і вмінь, отриманих учнем під час вивчення теми. Існує багато стандартних тестів успішності, поданих у методичних посібниках, але багато тестів створює сам учитель.

→ Які види тестів існують?

- Тести, що навчають.
- Тести, що узагальнюють.

Розбіжності між ними полягають в їх застосуванні.

Навчальні тести виявляють знання, у яких учні досягли найбільших і найменших результатів під час навчання. Мета: оцінити рівень знань, виявити незасвоєний матеріал, відкоригувати подальше навчання.

Наприкінці вивчення теми проводяться тести-узагальнення, що дозволяють визначити підсумковий рівень отриманих результатів.

ОБ'ЄКТИВНІ ТЕСИ Й ТЕСИ-ЕСЕ

Обирання варіанта тестування пов'язане з особливостями навчального матеріалу. Наприклад, навчальний матеріал із точних наук і предметів природничого циклу може бути формалізований і структурований, а з гуманітарних предметів це зробити складніше.

→ Що використовується у тестах?

- Закриті запитання (з набором готових відповідей, об'єктивні тести).

- Відкриті запитання (відповідь пропонується сформулювати учням, тести-есе).

Об'єктивний тест не припускає інтерпретації. Такий тест може пропонуватися як серія завдань із набором єдино правильних рішень, запитань з декількома варіантами відповідей, добиранням пари, обранням правильних і неправильних суджень, заповненням пропусків тощо.

Можна використовувати різноманітні завдання всередині одного тесту, тому що загальна оцінка не залежить від типу завдання.

Якщо потрібно виявити зв'язки між подібними поняттями, то найкраще підійде завдання «добери пару». Якщо для тесту важко знайти кілька неправильних відповідей, то цю проблему легко розв'язати за допомогою тесту правильних і неправильних тверджень.

Правила складання тестів із вибором відповіді

1. Твердження повинно бути сформульоване чітко та зрозуміло, містити тільки одну проблему, несуттєві деталі не беруться до уваги.
2. Проблема в основі тесту повинна бути сформульована у вигляді стверджувального речення.
3. Якщо використовуються слова «ні», «крім», то їх бажано або підкреслити, або виділити жирним шрифтом.
4. Кожна відповідь повинна відповідати граматичній формі основного запитання таким чином, щоб жоден варіант не був свідомо неправильним уже за граматичними ознаками.
5. Категоричних слів на зразок «завжди», «усі», «ніколи» потрібно уникати, інакше вони можуть з'явитися в усіх альтернативних відповідях. Більшість кмітливих людей, відповідаючи на запитання тесту, знають, що потрібно уникати категоричних відповідей.
6. Варто уникати двох неправильних відповідей із подібним змістом, тому що це звужує вибір.
7. Не потрібно користуватися точними формулюваннями, узятими з підручника, тому що слабкі учні можуть просто обрати правильну відповідь, не розуміючи, що вона означає.
8. Не варто часто використовувати вираз «усе наведене нижче», «нічого», тому що вони можуть допомогти тим учням, які відповідають навмання.

9. Місце правильної відповіді повинно постійно змінюватися. Чітка схема побудови тесту також є підказкою для учня, який відповідає навмання.
10. Правильна відповідь іноді буває довшою і детальнішою, ніж інші. Це теж підказка.
11. Кількість запитань — 12 або 24, усе залежить від складності запитань.

ТЕСТ-ЕСЕ

Деякі галузі знань (особливо гуманітарні) простіше оцінювати, якщо учням пропонується самостійно скласти відповіді на запитання. У цьому випадку стане в пригоді тест-есе. Тест-есе найбільше схожий на так званий «перевірний диктант», коли вчитель диктує запитання, а учні на чистому аркуші швидко пишуть відповіді.

Найважча частина цього тесту — оцінювання якості відповідей, але скласти точні запитання відповідно до навчальної мети також складно.

Тести-есе, на відміну від тестів із запитаннями, на які можна відповісти, обираючи відповіді, охоплюють матеріал, що є меншим за обсягом, тому що відповідь на запитання-есе забирає більше часу.

Правила складання тесту-есе

1. *Планування оцінювання й контролю знань.*

Кожний тест повинен бути спланований заздалегідь. Який би метод учитель не обрав, йому доведеться переконатися, що запитання тесту охоплюють увесь матеріал, запланований для перевірки.

2. *Обмеження обсягу.*

Обсяг матеріалу, який необхідно знати, пропонується із чітким зазначенням розділів, що перевіряються, і джерел інформації (список літератури), або ж учні отримують резюме за вивченим матеріалом. Не слід складати тест із великої кількості запитань (зазвичай їх 6). Поєднання запитань тесту-есе із запитаннями об'єктивного тесту також може бути використане для зменшення обсягу.

3. *Обмеження часу відповіді на кожне окреме запитання.*

Не слід забувати, що обмеженість у часі в багатьох учнів викликає хвилювання, тому вони не можуть зосередитися на відповіді.

Хід тесту-есе

Необхідно визначити час, відведений для відповіді, правила оформлення роботи, послідовність роботи, час самоперевірки й самооцінювання, санкції за спроби списувати.

Методика оцінювання

Розповісти учням про типи використаних у тесті запитань і визначити правила оцінювання відповідей. Наприклад, правильна й повна відповідь у тестах-есе — 2 бали; правильна, але неповна — 1 бал.

У тестах із вибором правильної відповіді кожне запитання — 1 бал.

Готуємося до тестування

- I. Діагностичний етап (виявлення прогалин в окремих темах):
  - тестування;
  - співбесіда;
  - контрольні зрізи.
- II. Практичний етап (забезпечення умов для відновлення і поповнення знань):
  - уроки;
  - індивідуальна робота;
  - самостійна робота;
  - проблемне вивчення на факультативах.
- III. Контрольний етап (контроль рівня опанування теми): контрольне тестування за темою.

Зразок плану роботи вчителя під час підготовки учнів до ЗНО

- I. Організаційна підготовка:
  - ознайомлення із правилами організації й проведення ЗНО;
  - оформлення стендів із запитань ЗНО;
  - активізація профорієнтаційної підготовки, зв'язок із вишами з метою усвідомленого обрання учнями предметів для тестування;

- здійснення контролю об'єктивності виставляння поточних і підсумкових оцінок;
  - уведення моніторингу проміжного тестування.
- II. Інформаційна підготовка: ознайомлення з нормативними документами.
- III. Психологічна підготовка — організація й проведення психологічних тренінгів для учнів:
- проведення класних годин для учнів за темами: «Як подолати страх», «Як позбутися стресового стану»;
  - проведення батьківських зборів на тему «Готуємося до тестування».
- IV. Технологічна підготовка — система підготовки учнів до роботи з тестами:
- відвідування курсів і навчальних семінарів;
  - опанування теорії складання тестів й технології їх обробки;
  - використання тестів на поточних і контрольних уроках;
  - навчання учнів раціональних способів роботи з тестами;
  - складання банку тестових завдань із предмета.

ІННОВАЦІЙНА РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Завдання школи — підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано.

Виявлення обдарованих дітей повинно починатися вже в початковій школі на основі спостереження, вивчення психологічних особливостей, мовлення, пам'яті, логічного мислення.

→ Якими є обдаровані діти?

- Мають вищі порівняно з більшістю учнів інтелектуальні здібності, потяг до навчання, творчі можливості.
- Мають активну пізнавальну потребу, що домінує.
- Відчувають радість від здобуття знань, розумової праці.

→ Які категорії обдарованих дітей можна визначити умовно?

1. Діти з незвичайно високим загальним рівнем розумового розвитку (такі діти найчастіше зустрічаються в дошкільному й молодшому шкільному віці).
2. Діти з ознаками спеціальної розумової обдарованості — у певній галузі науки (підлітковий вік).
3. Учні, які не досягають через якісь причини успіхів у навчанні, але мають яскраву пізнавальну активність, оригінальність психічного складу, неабиякі розумові резерви (частіше зустрічаються в старшому шкільному віці).

У навчальній діяльності робота з обдарованими дітьми ґрунтується на диференційованому підході, що сприяє розширенню й поглибленню освітнього простору предмета.

Мета роботи з обдарованими дітьми

- Виявлення таких дітей.
- Створення умов для їх оптимального розвитку.

Завдання роботи з обдарованими дітьми

- Розвиток цілісної картини світу в уявлення дитини.
- Розвиток творчого критичного й абстрактно-логічного мислення, здатностей розв'язувати проблеми.
- Розвиток здатності самостійно навчатися та здійснювати дослідницьку роботу.
- Розвиток здатностей до самопізнання й саморозуміння, формування позитивної «Я-концепції».

→ За якими принципами будується робота з обдарованими дітьми?

- Орієнтація на змагання, актуалізація лідерських можливостей учнів.
- Орієнтація на потреби дитини.
- Максимальне розширення кола інтересів.
- Домінування розвивальних можливостей над інформаційною насиченістю.
- Ускладнення змісту навчальної діяльності.

→ Яким повинен бути вчитель у роботі з обдарованими дітьми?

- Талановитим, здатним до експериментальної й творчої діяльності.
- Професійно грамотним.
- Інтелектуальним, моральним і ерудованим.
- Володіти сучасними педагогічними технологіями.
- Мати позитивну «Я-концепцію», бути цілеспрямованим, наполегливим, емоційно стабільним.
- Умілим організатором навчально-виховного процесу, психологом.

→ Що повинен уміти вчитель для роботи з обдарованими дітьми?

- Збагачувати навчальні програми, тобто оновлювати й розширювати зміст навчання.

- Працювати диференційовано, здійснювати індивідуальний підхід і консультувати учнів.
- Стимулювати пізнавальні здібності учнів.
- Приймати зважені психолого-педагогічні рішення.
- Аналізувати навчально-виховну діяльність — свою та класу.
- Добирати й готувати матеріал для колективних творчих справ.

Завдання педагогів полягає у тому, щоб створити умови, за яких будь-яка дитина могла б просуватися шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно. Цей шлях називається «самовдосконаленням дитини в умовах освітнього процесу».

Обдарованість — це система, що розвивається протягом життя, визначає можливість досягнення людиною вищих (незвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

Обдарована дитина — це дитина, яка має яскраві й очевидні, іноді видатні досягнення (або внутрішні передумови таких досягнень) у тому або іншому виді діяльності.

→ За якими напрямками здійснюється робота вчителів з обдарованими учнями?

1. На уроках — індивідуальна диференційована робота.
2. Гурткова робота із предмета.
3. Позакласні заходи у межах предметних тижнів.
4. Предметні заходи у класі із запрошенням батьків.
5. Участь учнів 1—11-х класів у шкільній конференції «День науки» із захистом навчальних проєктів.
6. Участь в олімпіадах різного рівня.
7. Участь у творчих конкурсах різного рівня
8. Театралізовані свята — особлива форма роботи з обдарованими дітьми, оскільки в них діти мають можливість не тільки реалізувати акторські здібності, безпосередньо беручи участь у виставах, але й виявити творчі навички, розробляючи сценарії постановок, розвинути схильність до художнього читання й літературної творчості, виявити ерудицію й дослідницькі навички у вікторинах і наукових диспутах. Така робота сприяє підвищенню мотивації обдарованих дітей до співробітництва з педагогами й копіткій роботі із самовдосконалення.

Етапи роботи з обдарованими учнями

Підготовчий	Основний (практичний)	Узагальнення
<ul style="list-style-type: none"> Виявлення обдарованих учнів. Складання діагностичних карт. Розроблення нормативних документів, робочих програм роботи з обдарованими учнями 	<ul style="list-style-type: none"> Упровадження інтерактивних методів навчання (проблемно-дослідницьких, проектних, модульних), що розвивають в учнів творче й дослідницьке мислення. Активна участь в інтелектуальних і творчих конкурсах різних рівнів 	<ul style="list-style-type: none"> Аналіз досягнутих результатів. Співвідношення результатів реалізації програми з поставленими метою й завданнями. Визначення перспектив і шляхів подальшої роботи з обдарованими учнями

ФОРМИ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ-ПРЕДМЕТНИКА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

1. Розв'язання нестандартних завдань на уроках і в позаурочний час.
2. Індивідуальна й диференційована робота.
3. Ділові гри, інтерактивні методи навчання.
4. Участь у конкурсах різних рівнів.
5. Участь у предметних олімпіадах різних рівнів.

Програма підтримання обдарованих дітей

Завдання:

- удосконалення системи пошуку й розвитку обдарованих дітей;
- забезпечення умов розвитку обдарованих дітей.

№	Напрямки діяльності	Зміст діяльності	Термін	Відповідальні	Відмітка про виконання
1	Організаційна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> Провести анкетування учнів, учителів, батьків щодо виявлення обдарованої молоді та удосконалення роботи у цьому напрямку; 			

№	Напрямки діяльності	Зміст діяльності	Термін	Відповідальні	Відмітка про виконання
1	Організаційна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • внести корективи до інформаційного банку даних на обдарованих дітей; • підготувати списки учнів — членів МАН; • підготувати матеріали учнів школи до книги Пошани дітей і молоді; • організувати постійно діючу виставку «Шлях до творчості й успіху» 			
2	Координація діяльності шкільних методичних об'єднань щодо організації роботи з обдарованими дітьми	<ul style="list-style-type: none"> • Провести нараду з творчою групою вчителів; • скласти плани індивідуальної роботи і графіки консультацій з обдарованими дітьми 			
3	Залучення учнів до роботи в МАН	<ul style="list-style-type: none"> • Організувати виявлення дітей, у яких є нахили до науково-дослідницької роботи; • підготувати і провести учнівську наукову конференцію «Мій внесок у наукову скарбницю» 			
5	Експертно-аналітична діяльність	Проаналізувати результативність участі школи в олімпіадах, конкурсах			

НАУКОВА РОБОТА УЧНІВ

Як організувати наукове товариство учнів школи Мала академія наук

В учнівському середовищі останнім часом простежується підвищення інтересу до дослідницької діяльності.

Цьому сприяють наукові товариства учнів — Мала академія наук (МАН).

Мета шкільного МАН:

- виявлення здібностей учнів до оригінального, нестандартного розв'язання творчих задач;
- залучення учнів до дослідницької діяльності й розвиток їх творчих здібностей;
- формування аналітичного й критичного мислення учнів у процесі творчого пошуку й досліджень;
- сприяння професійній орієнтації;
- розвиток в учнів цілеспрямованості й системності в роботі;
- самоствердження учнів завдяки досягненню поставленої мети й публікації отриманих результатів.

Найважливішою умовою ефективної організації дослідницької діяльності учнів є здійснення компетентного своєчасного керування певним процесом. Таке керування здійснюється шкільною науково-методичною радою на чолі із заступником директора з науково-методичної роботи й предметними методичними об'єднаннями.

Шкільна науково-методична рада на засіданнях оцінює точний стан роботи вчителів щодо популяризації дослідницької діяльності учнів, приймає рішення про узагальнення досвіду цих учителів і використання отриманих результатів у навчально-виховному процесі.

Заступник директора школи з науково-методичної роботи:

- здійснює загальне керівництво дослідницькою діяльністю в школі;
- організовує обговорення пропозицій шкільної науково-методичної ради й предметних методичних об'єднань щодо розвитку й удосконалення дослідницької діяльності учнів;
- контролює застосування результатів дослідницьких робіт у навчально-виховному процесі;

- організовує розгляд і затвердження кандидатур керівників і виконавців учнівських дослідницьких робіт, робочих програм і звітів із дослідницької діяльності;
- проводить методичну роботу з керівниками методичних об'єднань і з керівниками учнівських дослідницьких робіт;
- організує матеріально-технічну підтримку наукової роботи учнів.

Предметні методичні об'єднання на засіданнях:

- призначають керівників і виконавців учнівських дослідницьких робіт;
- затверджують теми робіт;
- надають теоретичну і практичну допомогу науковим керівникам щодо роботи з обдарованими учнями (виконавцями наукових робіт).

Обов'язки керівника учнівської дослідницької роботи:

- складання переліку тем дослідницьких робіт на основі аналізу ступеня вивченості певного предмета;
- надання допомоги учням у виборі тем для досліджень;
- складання робочих програм досліджень;
- поточне керівництво, методична, організаційно-технічна допомога, постійне консультування учнів;
- контроль виконання основних етапів дослідницьких робіт;
- методична й організаційно-технічна допомога в складанні звітів про учнівську дослідницьку роботу, у виготовленні наочності;
- вироблення рекомендацій із застосування результатів учнівської дослідницької роботи в навчально-виховному процесі;
- надання допомоги виконавцям дослідницьких робіт у підготовці до участі в наукових конференціях, олімпіадах і конкурсах творчих робіт;
- надання допомоги учням у публікації результатів виконаних досліджень для подальшої дослідницької діяльності.

Дослідницьку роботу учнів у школі варто організувати за етапами:

I етап — підготовчий (5—7 класи);

II етап — розвивальний (8—9 класи);

III етап — власне дослідницький (10—11 класи).

Перший, підготовчий етап — формування в учнів навичок наукової організації праці, швидкого читання, навчання їх роботи з підручниками й словниками. На цьому етапі відбувається залу-

чення учнів до активної форми навчальної діяльності, формування пізнавального інтересу до вивчення предмета й заохочування найздібніших до творчої діяльності.

Другий, розвивальний етап — удосконалення навичок учнів наукової організації праці, активне розширення їх кругозору. Найважливішу роль у розвитку інтересу до предмета на цьому етапі відіграє діяльність шкільних позакласних об'єднань.

Третій, дослідницький етап — безпосередньо науково-дослідницька діяльність учнів, під час якої проводиться розробка як загальношкільних тем, так і індивідуальних проєктів учнів.

Для того щоб дослідницька діяльність учнів у школі постійно розвивалася, необхідно забезпечити наступність у цій роботі. Із цією метою учні старших класів можуть проводити бесіди, класні години, соціологічні дослідження серед молодших школярів; бути екскурсводами в шкільному музеї. Найважливішу роль у здійсненні наступності відіграють звітні засідання наукового товариства учнів, на яких у театралізованій формі відбувається «передавання естафети» дослідницької діяльності від випускників «наступним поколінням».

➔ Про які фактори успішності дослідницької діяльності учнів варто пам'ятати, організовуючи діяльність шкільного наукового товариства?

- Дотримання принципу добровільності занять учнів цим видом роботи.
- Добровільність обрання теми учнем.
- Максимальна самостійність учня під час проведення дослідження.
- Компетентне й зацікавлене керівництво педагога учнівською дослідницькою роботою.
- Поважне ставлення до дослідницької діяльності учнів, батьків і педагогів школи, усвідомлення школярами значущості й корисності роботи, яку вони виконують.

Далі пропонуємо вашій увазі орієнтовне Положення створення й функціонування МАН в школі.

Положення про наукове товариство учнів

Мала академія наук

1. Загальні положення.

Наукове товариство учнів — Мала академія наук (МАН) — добровільне об'єднання школярів, які прагнуть до глибшого пізнання досягнень у різних галузях науки, техніки, культури, до розвитку творчого мислення, інтелектуальної ініціативи, самостійності, аналітичного підходу до власної діяльності, набуття вмій і навичок дослідницької роботи. Діяльність МАН здійснюється на основі цього Положення. Наукове товариство учнів має свою назву, емблему, девіз.

2. Завдання наукового товариства учнів.

- Сприяти популяризації наукових знань.
- Розвивати в школярів пізнавальну активність і творчі здібності.
- Ознайомити школярів із методами й прийомами наукового пошуку.
- Учити працювати з науковою літературою, добирати, аналізувати, систематизувати інформацію.
- Виявляти й формулювати дослідницькі проблеми.
- Грамотно оформлювати наукову працю.
- Сприяти професійному самовизначенню учнів.

3. Зміст і форми роботи наукового товариства учнів.

- Складання програм, розробка проектів і тем досліджень.
- Задоволення особистих потреб учасників МАН у вивченні проблем, що цікавлять.
- Участь в експедиціях, олімпіадах, конкурсах, турнірах, виставках.
- Проведення семінарів, дискусій, науково-практичних конференцій.
- Виступи з лекціями, доповідями, повідомленнями, творчими звітами.
- Зустрічі з ученими, співробітниками музеїв, архівів та ін.
- Керівництво об'єднаннями за інтересами для учнів молодших класів школи.
- Спільні засідання шкільних і студентських секцій наукових товариств.
- Підготовка творчих робіт і їх публікація в збірках відповідного спрямування.

4. Структура й організація роботи наукового товариства учнів.

МАН складається з творчих груп учнів, які об'єднані у секції з різних галузей знань.

Вищим органом МАН є збори всіх членів товариства, що проводяться один раз на рік для підбиття підсумків за звітний період, визначення завдань на новий навчальний рік, затвердження планів, виборів ради товариства, прийняття документів і рішень, що визначають діяльність МАН.

У період між зборами діяльністю МАН керує учнівська рада, яка обирається загальними зборами строком на один рік. Зі складу ради обираються голова МАН і секретар.

Рада МАН розв'язує організаційні запитання, допомагає науковим керівникам і консультантам у проведенні навчальних зборів, конференцій, виставок, експедицій, зборів, взаємодіє з радами міського МАН і студентськими товариствами вишів. Учнівська рада працює під керівництвом науково-методичної ради школи.

Заняття членів МАН проводяться за потреби колективно або індивідуально під керівництвом наукового керівника й консультантів (не рідше ніж один раз на місяць).

5. Учасники МАН.

Членами МАН є учні 7—11-х класів, які виявили бажання брати активну участь у роботі однієї-двох секцій товариства.

Учні — виконавці учнівської дослідницької роботи мають право:

- обрати тему відповідно до своїх інтересів;
- використовувати для виконання дослідження матеріально-технічну й інформаційно-довідкову базу школи;
- отримувати регулярну методичну й організаційну допомогу від керівників і наукових консультантів учнівської дослідницької роботи;
- вільно використовувати власні результати дослідницької діяльності відповідно до авторського права;
- подавати результати виконання учнівської дослідницької роботи для отримання залікової оцінки з відповідного предмета;
- члени МАН можуть обирати й бути обраними до учнівської ради;
- отримати відгук про свою творчу роботу від учнівської ради й наукового керівника.

→ Якими є обов'язки виконавців учнівської дослідницької роботи?

- Виконання досліджень відповідно до вимог, затверджених цим Положенням.
- Дотримання графіка робіт відповідно до робочої програми дослідження.
- Дотримання повного збереження й дбайливого користування матеріальними ресурсами і довідково-інформаційними матеріалами школи, а також допоміжних закладів (бібліотек, архівів, музеїв тощо).

За активну діяльність у МАН і виконання робіт старшокласники нагороджуються спеціальними дипломами, грамотами, призами, екскурсійними путівками.

Циклограма дослідницької діяльності учнів

Перед тим, як розпочати дослідницьку діяльність, учні повинні ознайомитися з нормативними документами й із циклограмою здійснення дослідження.

→ Які види робіт містить у собі циклограма дослідницької діяльності?

1. Вересень.
  - Організація наукового товариства учнів.
  - Постановка завдань і планування роботи на поточний навчальний рік.
  - Формування предметних секцій наукового товариства.
  - Ознайомлення з вимогами до учнівської дослідницької роботи й обрання тем досліджень.
  - Закріплення керівників робіт за певними учнями.
  - Теоретичні заняття.
  - Індивідуальні консультації.
2. Жовтень.
  - Робота з науковою літературою з метою накопичення матеріалу з проблеми.
  - Посвята учнів у члени наукового товариства, створення ради МАН.
  - Теоретичні заняття.
  - Індивідуальні консультації.
3. Листопад.
  - Збирання матеріалу з теми дослідження.

- Теоретичні й практичні заняття.
  - Індивідуальні консультації.
  - Засідання ради МАН.
4. Грудень.
- Збирання та систематизація матеріалу з проблеми.
  - Теоретичні й практичні заняття.
  - Засідання ради МАН.
  - Проведення конференції — захисту обраних тем.
  - Індивідуальні консультації.
5. Січень.
- Збирання та систематизація матеріалу з проблеми дослідження.
  - Засідання ради МАН.
  - Практичні заняття, індивідуальні консультації.
6. Лютий
- Систематизація матеріалу з проблеми дослідження.
  - Початок оформлення роботи.
  - Індивідуальні консультації.
  - Засідання ради МАН.
7. Березень.
- Завершення оформлення роботи.
  - Рецензування дослідження.
  - Засідання ради МАН.
  - Участь у шкільній і районній конференціях наукового товариства учнів.
  - Індивідуальні консультації.
8. Квітень.
- Оформлення й випуск шкільної брошури з тезами учнівських дослідницьких робіт.
  - Засідання ради МАН.
  - Нагородження переможців.
  - Випуск газети «Вісник МАН».
9. Травень.
- Загальні збори МАН.
  - Передавання естафети старшими школярами молодшим.
  - Складання перспективного плану на наступний навчальний рік.

Робота шкільної МАН розпочинається у вересні з ознайомлення з історією й основними принципами функціонування наукового товариства учнів (проведення класних годин «Історія, мета

й завдання наукового товариства учнів», а також за допомогою шкільних ЗМІ). На загальних зборах учнів, які виявили інтерес до занять у МАН, відбувається формування предметних секцій наукового товариства. На цих самих зборах складається й затверджується план роботи на поточний навчальний рік. Система МАН дозволяє змінювати терміни написання робіт. Найчастіше створення учнівської дослідницької роботи займає не менш ніж один навчальний рік, але школярі можуть проводити пошукову роботу й протягом декількох років — залежно від різних обставин (складність обраної теми, відсутність необхідних даних, статистична обробка).

Одним із найвідповідальніших і найважливіших моментів дослідницької роботи є обрання теми кожним учнем. Керівник учнівських дослідницьких робіт пропонує орієнтовний перелік тем для дослідження, що складений і обговорений на засіданні методичних об'єднань і затверджений науково-методичною радою школи.

→ Які критерії необхідно враховувати, визначаючи тему?

1. Актуальність теми, недостатність її вивчення й важливість.
2. Відповідність теми до інтересів учня-дослідника.
3. Реальні можливості учня виконати це дослідження.
4. Забезпеченість необхідною кількістю різних джерел.
5. Грамотність формулювання теми з наукової й літературної точок зору (із зазначенням чітких меж розгляду теми). У назві варто уникати як спрощень, так і зайвої наукоподібності, використання спірних із наукового погляду формулювань і термінів.

Етапи роботи учня

1. Ознайомлення з Положенням про учнівську дослідницьку роботу й основними вимогами до неї. Школярі мають відзначити її відмінності від реферату; розуміти, що дослідження повинно бути пов'язане з розв'язанням творчого завдання з невідомим задалегідь результатом.
2. Формулювання робочої назви теми (з остаточною назвою можна визначитися тільки після завершення дослідження).
3. Складання робочої програми дослідницької роботи. На цьому етапі конкретизується стан проблеми, визначаються ступінь актуальності й мета дослідження, його завдання, методи й етапи, а також прогноуються очікувані результати.

4. Ознайомлення з літературою за обраною проблемою для визначення стану вивченості теми, уточнення мети дослідження, обрання оптимальних методів роботи. Спочатку учень займається пошуком літератури. Варто навчити учнів брати на озброєння роботи, що цитуються в певній книзі. Крім цього, учні повинні оцінювати ступінь корисності довідкових і енциклопедичних видань.

→ Якими є загальні навички роботи з літературою?

- Уміти занотовувати повні бібліографічні дані книги або статті в картку, щоб уникнути труднощів під час складання списку використаних робіт.
  - Конспектувати основні положення літературного джерела.
  - Грамотно виписувати й систематизувати цитати (із зазначенням номера сторінки й повних даних про джерело інформації).
5. Участь юних дослідників у шкільній конференції — захисті обраних тем. Крім усвідомлення отриманих на цьому етапі результатів дослідження, учні здобувають мовленнєві навички, досвід відстоювання своєї точки зору, ведення дискусії.
  6. Заняття з формуванню вмінь і навичок оформлення дослідницьких робіт відповідно до затверджених і загальноприйнятих вимог.
  7. Написання керівником рецензії. Підготовка до захисту дослідження.

Варіанти захисту дослідницької роботи

- Класична модель захисту.
- Творча модель захисту.

Класична модель захисту ґрунтується на усному виступі з неодмінним відбиттям головних дослідницьких аспектів розробки теми:

- актуальність і новизна дослідження;
- характеристика використаних джерел і літератури;
- характеристика основних наукових підходів до розв'язання проблеми;
- обґрунтування вибору методів дослідження;
- основні висновки за змістом роботи.

→ Що припускає творча модель захисту?

- Оформлення стенда з документами й ілюстративними матеріалами за заявленою темою, їх коментар.

- Демонстрація відеозаписів, слайдів, прослуховування аудіо-записів, підготовлених під час дослідження.
- Оригінальне подання фрагмента основної частини дослідження.
- Висновки роботи.

Основні вимоги до оформлення учнівських науково-дослідницьких робіт

1. Загальні положення.

- 1.1. Назва наукової роботи повинна бути лаконічною, короткою, відповідати суті наукової проблеми (завданням), свідчити про мету дослідження та його завершеність. У назві не слід використовувати ускладненої термінології.
- 1.2. Оформлюючи результати наукової роботи, необхідно посила-тися на авторів та джерела окремих матеріалів. У випадках використання запозичених матеріалів із наукових праць, до-сліджень без посилання на їх авторів, науково-дослідницька робота знімається з конкурсу-захисту.
- 1.3. Зміст наукової роботи необхідно викладати стисло, аргумен-товано, уникати бездоказових тверджень.
- 1.4. Роботу подають на конкурс науково-дослідницьких робіт членів МАН у вигляді спеціально підготовленого рукопису у твердій палітурці.

2. Структура наукової роботи.

- 2.1. Наукова робота повинна містити:
  - титульний аркуш;
  - зміст;
  - перелік умовних позначень (за потреби);
  - вступ;
  - основна частина;
  - висновки;
  - список використаних літературних джерел;
  - додатки (за потреби).

3. Вимоги до змісту наукової роботи.

- 3.1. Титульний аркуш містить: назву міністерства, територіаль-ного відділення МАН, а також відомості про базовий науковий навчальний заклад (школа, позашкільний заклад), у якому

виконано наукову роботу; прізвище, ім'я, по батькові автора; його звання (кандидат у члени МАН, дійсний член МАН); назву наукової роботи; науковий ступінь; прізвище, ім'я, по батькові наукового керівника (або консультанта); назву села, міста (області); рік подання на конкурс.

3.2. Зміст.

Зміст — це друга після титульного аркуша сторінка, на якій визначено структуру (план) наукової роботи з назвами розділів, підрозділів та номерів початкових сторінок.

3.3. Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів (за потреби). У випадку використання у науковій роботі специфічної термінології або маловідомих скорочень, нових символів після другої сторінки (змісту) необхідно записати їх перелік на окремій сторінці. Перелік слід друкувати двома стовпчиками за абеткою: ліворуч, у першому стовпчику — скорочення, праворуч — розшифрування.

3.4. Вступ.

У вступі необхідно розкрити актуальне значення теми (проблеми) та стан її вивчення.

Після визначення актуальності проблеми наукової роботи формулюються мета та завдання дослідження, обґрунтовується важливість його проведення. Не слід формулювати мету як «Досягнення...», «Вивчення...», тому що ці слова свідчать про засіб досягнення мети, а не саму мету.

Обґрунтовуючи наукову новизну отриманих результатів, необхідно аналітично довести їх відмінність від тих результатів, що були відомі раніше.

У вступі потрібно зазначити практичне або теоретичне значення наукової роботи, особливо для розвитку (пізнання) відповідних галузей науки, техніки, виробництва, культури в окремому регіоні зокрема або в Україні взагалі.

Повідомляється про те, на яких науково-практичних курсах, інших заходах оприлюднені результати досліджень (апробація результатів). Якщо за результатами наукового дослідження були публікації в учнівській пресі, різних регіональних виданнях, то обов'язково зазначається їх кількість.

3.5. Основна частина.

Основна частина наукової роботи складається з розділів, а також із підрозділів, пунктів, підпунктів. Кожний розділ починають із нової строки.

→ Що подають у розділах основної частини?

- Загальну методичку, методи досліджень та розв'язання завдань.
- Результати теоретичних або експериментальних досліджень, їх аналіз та узагальнення.
- Огляд літератури за обраною темою.

Ураховується впровадження автором якісних форм і методів досліджень, викладення матеріалу за принципами: послідовності, науковості та системності; самостійності й актуальності у процесі опрацювання наукової роботи, практичної спрямованості дослідження.

Викладання матеріалу підпорядковується одній провідній ідеї, що визначена автором. У розділі «Огляд літератури» необхідно, посилаючись на різні видання, висвітлити основні етапи розвитку наукової думки за визначеною проблемою.

Стисло характеризуючи напрацювання науковців, дослідників, які використані автором наукової роботи, слід обґрунтувати доцільність обрання проблеми та визначити значення подальшої роботи над нею. При цьому в списку використаних джерел обов'язково зазначити авторів запозичених матеріалів та видання, у яких вони друкувалися.

У роботах або розділах теоретичного характеру розкриваються методи розрахунків, гіпотези, що розглядаються. В експериментальних — принципи і характеристики використаних приладів, апаратури, а також методів математичної та інших форм обробки отриманих результатів.

У наступних розділах автор наукової роботи викладає результати власних досліджень, аналізує та обґрунтовує їх.

3.6. Висновки.

Висновки не повинні містити зайвих слів, в них необхідно відобразити найважливіші результати досліджень, звернути увагу на якісні та кількісні показники здобутих результатів, викласти рекомендації щодо їх використання.

3.7. Список використаних джерел.

Список використаних джерел розміщується в послідовності згадування джерел у тексті за наскрізною нумерацією або за абеткою.

3.8. Додатки.

За потреби у додатки вміщують проміжні математичні та інші формули й розрахунки: таблиці допоміжних даних, схеми, ілюстрації допоміжного характеру тощо.

4. Правила оформлення наукової роботи

4.1. Загальні вимоги.

Тематика науково-дослідницьких робіт не обмежується. Робота оформляється за схемою курсової (дипломної) роботи вищих навчальних закладів. Кожна робота повинна ґрунтуватися на певній науковій базі (посилання на відповідну літературу, її перелік) і відображати власну позицію дослідника. Наукова база зазначається наприкінці роботи у вигляді списку використаної літератури. Обсяг науково-дослідницьких робіт не повинен перевищувати 30 друкованих сторінок.

Наукова робота обов'язково має бути оцінена, рецензована відповідними фахівцями (досвідченим учителем, науковцем, спеціалістом певної галузі).

Робота повинна бути виконана державною мовою.

У науковій роботі, що подається до захисту, не повинно міститися граматичних, синтаксичних, стилістичних помилок.

Заголовки структурних частин наукової роботи «Зміст», «Перелік умовних скорочень», «Вступ», «Розділ...», «Висновки», «Список використаних джерел», «Додатки» друкуються великими літерами симетрично до тексту.

Кожну структурну частину наукової роботи слід починати з нової сторінки.

4.2. Нумерація.

Нумерація сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, малюнків, таблиць, формул здійснюється арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою наукової роботи є титульний аркуш, що належить до загальної нумерації сторінок, але на ньому номер сторінки не проставляється. На наступних сторінках їх номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки після номера.

Зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, список використаних джерел не нумерують.

Номер розділу необхідно проставляти після слова «Розділ», після номера крапку не ставити, потім з нового рядка друкувати заголовок розділу.

Підрозділи нумеруються у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. Потім у тому самому рядку зазначений заголовок підрозділу. Пункти нумерують у межах кожного розділу (аналогічно).

4.3. Ілюстрації.

Ілюстрації (карти, схеми, фотографії, діаграми, креслення) та таблиці необхідно подавати після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

Ілюстрації нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації складається з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Номер малюнка, його назва та пояснювальні підписи розміщують послідовно після ілюстрації.

4.4. Таблиці.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) в межах розділу.

4.5. Формули.

Пояснювати значення символів і числових коефіцієнтів необхідно безпосередньо під формулою в тій послідовності, у якій вони наведені у формулі. Значення кожного символу та числового коефіцієнта варто наводити з нового рядка.

Рівняння та формули слід виділяти з тексту вільними рядками (вище та нижче кожної формули). Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=) або після знаків плюс (+), мінус (-), множення (×) і ділення (:).

4.6. Посилання.

Під час написання наукової роботи необхідно посилатися на джерела, це дає можливість відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа. Посилатися необхідно на останні видання публікацій.

Можливе посилання у виносках, при цьому оформлення посилань повинне відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань із зазначенням номера.

4.7. Написання тез до роботи.

Учасник конкурсу-захисту зобов'язаний подати тези своєї роботи.

→ Що зазначається перед тезами?

- Назва роботи.
- Прізвище, ім'я, по батькові автора.
- Назва територіального відділення МАН.
- Назва навчального закладу, клас.
- Прізвище, ім'я, по батькові та посада наукового керівника.

Тези викладаються в довільній формі і стисло характеризують зміст науково-дослідницької роботи із визначенням основної мети, актуальності та завдань наукового дослідження. Також у них зазначаються висновки та отримані результати проведеної роботи.

Положення про шкільну науково-практичну конференцію

1. Мета й завдання.

Конференція ставить за мету розвиток дослідницької діяльності учнів:

- об'єднання й координація наукових досліджень учнів, проведених під керівництвом учителів школи;
- удосконалення навичок дослідницької роботи учнів;
- обмін досвідом організації й проведення досліджень, залучення учнів до навчальних проектів.

2. Час і місце проведення.

Конференція проводиться у _____ (місяці) в актовій залі _____ школі.

3. Порядок роботи конференції.

Робота конференції проводиться у 8 секціях:

- українська мова й література;
- математика;
- іноземні мови;
- природничі науки;
- суспільні науки;
- технології;
- фізична культура;
- культура й мистецтво.

4. Учасники й вимоги до дослідницької роботи.

1. Учасники — це учні, які готові захищати свої дослідницькі роботи і подали заявку на участь у конференції за один місяць до проведення.

2. Роботи повинні містити такі відомості:

- назва, предметний напрямок роботи, прізвище й повне ім'я автора, клас, прізвище, ім'я та по батькові вчителя;
- розділи:
  - «Мета й завдання дослідження»,
  - «Методи й матеріали»,

- «Час проведення досліджень і отримані результати»,
- «Обговорення результатів»,
- «Висновки»;
- необхідні ілюстровані матеріали у вигляді таблиць, графіків, діаграм, малюнків, карт та ін.

5. Підбиття підсумків і нагородження.

→ За якими основними критеріями оцінюються наукові праці учнів?

- Науковість дослідження (актуальність, трудомісткість, індивідуальність, проблеми, сучасні методики, колективність та ін.).
- Практичне значення.
- Оригінальність.
- Обробка даних (статистичний аналіз, наочність доповіді на конференції).
- Оформлення реферату.
- Тривалість дослідження.
- Відповіді на запитання до доповіді.

Учні, які посіли 1—3 місця, нагороджуються дипломами.

Наукові керівники учнів, які зайняли 1—3 місця, нагороджуються грамотами.

На конференцію можуть бути запрошені й учні інших шкіл.

ДОДАТКИ

Додаток 1

«Траплялося й гірше...»

Якщо виникає нестандартна педагогічна ситуація (клас утік з уроку або зник класний журнал), у педагога часто виникає спокуслива ідея розв'язати проблему за допомогою сили. Спробуймо зупинити диктатора в собі й пошукаймо альтернативних способів. На конкретних прикладах (клас утік з уроку й зник класний журнал) розглянемо можливий алгоритм дій класного керівника з оптимального розв'язання нестандартних педагогічних ситуацій.

КЛАС УТІК З УРОКУ

→ Крок 1. Стабілізація психологічного стану

У складній, неоднозначній педагогічній ситуації педагогові, перш ніж удатися до якихось дій, необхідно нормалізувати свій емоційний стан, сформувавши філософське ставлення до проблеми, що виникла. Тут допоможуть відомі психотерапевтичні прийоми (зробити 10 вдихів — 10 видихів, долічити до 10), що ґрунтуються на взаємозв'язку фізіологічних механізмів людини й психічних процесів: зокрема, нормалізація дихання допомагає відновити збалансований стан. Можна виконати вправу «Прес» із системи Н. Роджерс (учитель уявляє усередині себе, на рівні грудей, потужний прес, що рухається зверху вниз, немовби виштовхуючи негативні емоції, що виникають, і пов'язане з ними внутрішнє напруження). Виконуючи цю вправу, важливо досягти виразного відчуття фізичної важкості внутрішнього преса, що немовби виштовхує вниз небажані негативні емоції й енергію.

Також можна вольовим зусиллям повернути свої почуття на 180° — і, замість почуття прикрасі, що пригнічує, безконтрольності ситуації, спробувати відчувати радість від того, що з вашими вихованцями нічого

страшного не сталося: усі діти живі та здорові. Ще одним корисним почуттям, що можна викликати й культивувати в собі, — є почуття подяки: подумайте, адже саме завдяки вашим бешкетникам ви маєте нагоду виробити стійке філософське ставлення до життя, а також повправлятися у позитивному сприйнятті проблеми, що виникла (знайти позитивне в будь-якій ситуації, навіть у разі програшу — справжнє мистецтво!..). Крім того, у вас з'явився безцінний засіб педагогічної діагностики — зворотний зв'язок (ще один привід для радості!..).

Після того як ви нормалізували свій емоційний стан, можна робити наступний крок.

➔ Крок 2. Педагогічне аналізування

Не поспішайте відразу з'ясувати справжню причину інциденту, що стався, — ви маєте можливість потренувати свою педагогічну інтуїцію, розвинути навички емпатії, здібності до співпереживання. Поставте себе на місце своїх вихованців, програйте ситуацію з їх позиції. Спробуйте ідентифікувати себе з конкретними учнями, насамперед — найяскравішими особистостями, які мають у класі авторитет (саме вони найбільшою мірою впливають на той або інший перебіг подій у класі). Зіграйте ролі формального або неформального лідера (лідерів): наслідуйте їх манеру мовлення, поведінки; програйте можливі роздуми; увявіть сімейну ситуацію тієї або іншої дитини. Спробуйте здогадатися, що спричинило проблемну ситуацію.

У випадку втечі з уроку причин може виявитися безліч... Це може бути спонтанний, імпульсивний учинок: дітей зацікавив новий фільм (або якась приваблива подія); хтось із вихованців висунув ідею, і під впливом емоцій, не замислюючись про наслідки, клас... «полетів» з уроку. Це може бути усвідомлений, зважений вибір (лідера або лідерів класу чи всього класу) — перевага привабливішої альтернативи звичному уроку. І, нарешті, найскладніший варіант — це може бути протест, усвідомлений або неусвідомлений, проти набридлого предмета, а отже, і вчителя, який не зміг зацікавити учнів своїм предметом; проти конкретних дій певного педагога. Най-найскладніший варіант — якщо протест спрямовано проти вас як професіонала та/або особистості, проти ваших дій... Прислухайтеся до своєї інтуїції, спробуйте здогадатися!

Паралельно із цим (але не раніше!) можна підключити педагогічне мислення й проаналізувати деталі ситуації, а також визначити стратегію, виробивши орієнтовний (життя обов'язково внесе корективи) план подальших дій.

➔ Крок 3. З'ясування справжньої причини

У випадку втечі з уроку ви можете озвучити ваш здогад, якщо процес «сканування», за вашими відчуттями, виявився вдалим (а це вам завжди підкаже внутрішній стан: коли знайдено розгадку — усередині все радіє: «Еврика!»). Цей варіант здебільшого є безпрограшним — з істиною сперечатися складно.

У разі якщо ви не певні щодо правильності своїх здогадів, можна поговорити з усім класом або з його лідерами, щоб з'ясувати ситуацію. Під час розмови важливо діяти відкрито, прямо, з позиції «ми — рівні суб'єкти освітнього процесу й повною мірою відповідаємо за результати свого вибору». Проводити бесіду краще в нетрадиційній обстановці — або в кабінеті психологічного розвантаження, або у звичному класі з інакше вибудованим інтер'єром (столи розташовані півколом або колом; інше освітлення та ін.). Це потрібно для того, щоб створити особливий психологічний клімат, що сприятиме відвертості й розкутості ваших вихованців.

Також можна використовувати методи педагогічної діагностики (анкетування, тестування) для дослідження, наприклад, навчальної мотивації школярів, для виявлення ставлення до певного навчального предмета або конкретного педагога. У будь-якому разі діагностику слід проводити професійно, використовуючи апробовані або грамотно складені методики, винятково за згодою вихованців.

Спектр педагогічних дій класного керівника на цьому етапі є надзвичайно широким і залежить від багатьох факторів, насамперед — від професіоналізму, фантазії, рівня творчості конкретного педагога, від взаємин із вихованцями. Якомусь педагогові варто лише перекинутися бігцем кількома фразами із неформальним лідером класу — і він відразу зрозуміє, у чому справа.

→ Крок 4. Нормалізація ситуації

Ваші дії на цьому етапі впливатимуть із розуміння справжніх причин, що зумовили певну ситуацію. Так, у випадку втечі з уроку, якщо вчинок був насправді імпульсивним, клас заслуговує на покарання шляхом, наприклад, позбавлення привілеїв (який із привілеїв втратив — дискотеки, екскурсії та ін. — клас може обрати сам).

У разі усвідомленого вибору має відбутися відверта розмова із класом і окремо з його лідерами (якщо саме вони були ініціаторами втечі). Можна розмірковувати про місце, що посідає навчання в системі життєвих пріоритетів вихованців, спираючись на узагальнені дані проведеної діагностики; про відповідальність і вибір — про те, що кожний вибір спричиняє певні наслідки, про які необхідно замислюватися. Краще провести цю розмову у формі дискусії, щоб отримати ефективний зворотний зв'язок від своїх вихованців, дозволивши їм висловитися. Для загострення дискусії рекомендуємо використовувати наведені далі прийоми.

Сумнів. Це прийом унесення сумнівів щодо висловлених ідей. Він дозволяє відкидати слабкі, непродумані висловлювання, запобігати спробам демагогічних виступів. Можливі такі фрази ведучого: «Чи так це?», «Це все?», «Чи ви певні у вашій тезі?», «Звучить якось бездоказово».

Проблематизація. Цей прийом полягає у пропозиції пояснити, обґрунтувати, довести висловлені твердження. Проблематизація, звісно, підвищує продуктивність, обґрунтованість висловлювань. Можливі такі фрази ведучого: «Обґрунтуйте вашу тезу», «Що це все-таки означає?», «Чому це так? Поясніть нам».

Альтернатива. Ведучий висуває й обґрунтовує тезу, твердження, що суперечить висловлюванням учасників обговорення, акцентуючи увагу на можливості іншої точки зору, протилежного підходу, іншої думки. Цей прийом тренує вміння різнобічно аналізувати проблеми.

Доведення до абсурду. Використовуючи цей прийом, ведучий погоджується з висловленим твердженням, а потім робить із нього абсурдні висновки. У цій ситуації класний керівник легко може змінити її: «А якщо вчителі почнуть «тікати» з уроку? Уявіть, що всі вчителі школи разом кинули заняття заради цікавіших особистих справ».

Якщо втеча з уроку була протестом проти набридлого предмета (а отже, і вчителя) або проти конкретних дій певного педагога, то класний керівник має діяти обережно й продумано для урегулювання проблемної ситуації. У цьому випадку він виступає в ролі посередника, який налагоджує взаємини між класом і конкретним учителем. Роботу слід вести відразу за двома напрямками: з'ясування позицій з боку учнів і з боку педагога, проти якого спрямований протест. Далі необхідно організувати спільне обговорення проблеми, метою якого буде знаходження компромісного розв'язання проблеми, досягнення консенсусу. У випадку якщо протест стосується саме вас як педагога або особистості чи якихось ваших дій, необхідно максимально абстрагуватися від ситуації, щоб ваше самолюбство не заважало об'єктивному аналізуванню події. З позиції відстороненого спостерігача максимально неупереджено проаналізуйте проблему, що виникла, відокремте «зерно від стерні» (зрозумійте, у чому ви дійсно праві, а що варто змінити — у собі як в особистості, у своїй професійній діяльності, у взаєминах із вашими вихованцями). Тільки після самоаналізування ви будете готові до щирої розмови із класом і вироблення спільного оптимального розв'язання проблемної ситуації.

Висновок. Алгоритм, що ми розглянули, можна застосовувати й у разі виникнення інших нестандартних педагогічних ситуацій. Нагадаємо лише про відмінність педагогічного алгоритму від математичного: якщо в математиці алгоритм дає стовідсоткову гарантію результату, то в педагогіці, на жаль, не все є однозначним. Опановуючи будь-який педагогічний алгоритм, учитель повинен насамперед «пропустити його крізь себе» й застосовувати по-своєму, творчо, щоразу звертаючись до своєї інтуїції та ставлячи собі запитання: «Чи доречно використовувати це тут і зараз?»

→ Реакція вчителя, від якого втекли

Найбільша проблема вчителя — якщо під час прогулу з дітьми трапиться щось погане, адже відповідати за це доведеться саме йому.

Найпоширенішою помилкою вчителя в такі моменти є висловлювання своїх негативних почуттів тим, хто прийшов на урок (типова дитяча реакція: «Ми ж повернулися, чому ж ви на нас кричите?!»). Ще одна помилка — повідомляти про те, що сталося, відразу, сьогодні ж, усім батькам (їх захисна реакція: «А ви куди дивилися?»).

Найгірший учинок учителя в цьому випадку — це скаржитися директорові або завучеві. Їх необхідно сповістити про те, що сталося, склавши доповідну записку. А от залучити на свою сторону класного керівника необхідно, якщо, звісно, не ви самі винні в конфлікті з дітьми (тому й класний керівник перебуває «з того боку барикади»). Але робити все це доведеться лише після уроку. Хоча все залежить від причини демаршу.

Зауважимо, що всі поради й рекомендації стосуються ситуації, що виникла з дітьми старшого підліткового віку (зі старшокласниками).

Розпитування дітей, які прийшли на урок, не дасть бажаного результату. Тому доцільно обмежитися запитанням: «Ви нічого не хочете мені розповісти?» — а потім починати вести урок як завжди. На наступному уроці поведьтєся так само й у жодному разі не оголошуйте контрольну роботу з теми, що пропустили «прогульники». Це — помста. І це — непедагогічно!

До речі, дітям дуже цікава реакція педагога: якщо її немає — це викиче як мінімум здивування й ідея тікати з уроку стане нецікавою.

Проте відсутніх у журналі позначити просто необхідно. І домашнє завдання записати. Такі записи, а також наявність свідків стануть вам у пригоді згодом, під час розмови з адміністрацією. Якщо ж у класі відсутні всі учні — отоді й стане у пригоді доповідна записка на ім'я заступника директора з навчальної роботи. Цей документ повинен бути написаний і поданий адміністраторові відразу, за фактом зникнення всього класу.

➔ Зустріч учителя-предметника із класним керівником

Потім учителеві-предметнику необхідно зустрітиса з класним керівником. Навіщо? Учитель у такий спосіб перекладає відповідальність на його плечі. Ефект такого спілкування залежить від тієї позиції, яку вчитель посяде першої ж хвилини розмови. Якщо він розпочне розмову із фрази: «Ваші діти!..», — у такий спосіб віддалившись від проблеми, то конструктивної бесіди не вийде. Класний керівник, якщо він професіонал, звісно, захищатиме своїх дітей. А от якщо вчитель прийде до класного керівника за порадою й підтримкою — він поведеться розумно. Цим він доведе, що потребує допомоги, а «лежачого не б'ють». Класний керівник почуватиметься значущим, якщо допоможе розв'язати проблему.

Після цього на сцену «бойових дій» доведеться вийти класному керівникові. Йому необхідно знайти відповіді на безліч запитань: «Де діти та чи все з ними гаразд?», «Що спричинило такий учинок?», «Як вони поведуться завтра?»

Чудовий спосіб з'ясувати місце знаходження класу — написати кілька SMS-повідомлень. Але не прямого змісту, а з непрямыми запитаннями-проханнями («Я в кабінеті № 5. Будь ласка, зайти, уже час щось вирішувати щодо дискотеки»; «Якщо ти ще в школі, зайти до бібліотеки, принеси мені підручники. Дякую» та ін.).

Допоможуть дзвінки на стільникові й домашні телефони дітей — звуки, що ви почуете в трубці (гудки машин, музика), допоможуть

визначити, чи все гаразд із дітьми. До того ж, якщо вони відповіли з домашнього телефону, то це має вас заспокоїти: отже, вони вдома, у безпеці. Учням, з якими у вас склалися довірчі взаємини, можна зателефонувати й запитати, чи все з ними гаразд. Зверніть увагу, не: «Де ви?! Миттю до школи!», а саме: «Чи все гаразд? Чи потрібна моя допомога?»

→ Наступного дня

Наступного дня слід присвятити спілкуванню з дітьми *перший* урок. Для цього необхідно «відпросити» їх у вчителя-предметника під пристойним приводом. Доцільно, наприклад, помінятися із цим педагогом уроками, адже практично завжди класний керівник викладає якусь дисципліну у своєму класі.

Розмову з учнями не можна перетворювати на «розбір польотів». Це, швидше, думки вголос, монолог здивованого класного керівника, який не вірить, що його вихованці здатні на такий божевільний учинок. А чому божевільний? Тому, що вони пішли, не подумавши. Точніше, подумавши, але не про те. Не подумавши, що було б із учителем, якби на вулиці з кимось із них сталося нещастя... І цю фразу обов'язково слід підкріпити відповідною статтею Статуту школи, Законодавства про працю, Карного Кодексу.

Добре діє прийом, що можна назвати так: «Дитина, я тебе розумію». Він полягає в тому, що класний керівник починає розповідати учням, якими зазвичай є причини втікання класів з уроків. І чудова погода за вікном, і конфлікт із учителем, і страх перед контрольною... І що він, класний керівник, чудово розуміє: якщо з'являються такі причини, то за партою всидіти справді складно.

З реакції дітей ви відразу здогадаєтеся про справжню причину втечі! Деякі з вихованців завмруть, деякі — почнуть переглядатися, інші не витримають і щось скажуть уголос. Необхідно помічати найменші зміни в настрої дітей і відразу на це реагувати, долучаючи їх до розмови.

Зазначимо: ця розповідь обов'язково повинна ілюструватися замальовками з досвіду спілкування з попередніми вихованцями («А от одного разу...») і містити фрази, що стосуються тривоги педагога, батьків і незмінно — санкцій щодо покарання — ні, не вихованців, а безвинного класного керівника!

Після цього доцільно... погратися! Це може бути ділова гра. Наприклад, розіграймо ситуацію «Учень підбурює клас піти з уроку». Тільки будьте уважними, не признайте «підбурювачем» дійсного винуватця! Потім, залежно від розвитку подій, розігрують такі ситуації: «Учитель заходить до класу», «Класний керівник доповідає завучеві про те, що сталося». Добре було б провести дискусію («А чи нам це було потрібно?»), «мозковий штурм» («Що б сталося, якби цього не сталося?»). Трохи згодом (тижня зо два після події) доречним буде диспут — «Утеча з уроку на знак протесту (на природу; від контрольної): за і проти».

Необхідно надати учням можливість відчутти себе в ролі батька, учителя-предметника, класного керівника, адміністратора. Ці ролі вони

можуть виконувати послідовно або, відповідно до обраної класним керівником форми взаємодії, спробувати себе в якійсь одній ролі.

Необхідно, щоб діти почали говорити самі!

Завершити розмову слід за допомогою методики «Незавершене речення». Учня можна запропонувати продовжити (у письмовій формі) такі фрази:

- «Якби я був учителем і зайшов у пустий клас, то я б...»;
- «На місці класного керівника я б...»;
- «Якби моя дитина втекла з уроку...»;
- «Коли я йшов зі школи, то подумав про...»;
- «У цій ситуації я пригадую...»

По-перше, учні не спілкуватимуться між собою певний час, отже, дещо охолонуть, заспокояться після обговорення. По-друге, замисляться. Саме такий внутрішній стан вони мають «понести» на перерву й інші уроки.

І обов'язково попередьте вчителя-предметника, щоб він не розпитував вихованців про те, що сталося, і вів свій урок як завжди.

Залежно від проблеми згодом слід запланувати серію індивідуальних бесід із дітьми.

ЗНИК ЖУРНАЛ

Наведемо кілька маленьких правил своєрідної «техніки безпеки». Вона ґрунтується на двох простих принципах — *перевіряй* і *довіряй*.

→ Перевіряй

Обов'язково потрібно дублювати зміст класного журналу. Для цього можна використовувати ксерокопіювальний апарат або записи у власному блокноті, у спеціальному «Щоденнику класного керівника»*.

Найкраще заздалегідь пояснити вихованцям, чим є класний журнал, що станеться, якщо він зникне, скільки років він зберігається в архіві школи. Можна організувати для вихованців екскурсію до цього архіву.

Варто навчити своїх вихованців вести індивідуальний графік успішності й контролювати, щоб усі оцінки було зафіксовано в щоденниках. Звісно, вони фіксуватимуть тільки гарні оцінки. То й що? Нормальна реакція дітей зі здоровими захисними рефлексами!

→ Довіряй

Формуйте в класі педагогічний простір взаєморозуміння. Тоді ваші діти подадуть вам допомогу!

Нехай зникнення журналу або втеча дітей з уроків буде найбільшою неприємністю у вашому професійному житті!..

---

* Див. «Щоденник класного керівника» (Х. : Вид. група «Основа», 2010).

Додаток 2

Унікальні професії (класна година з передпрофільної підготовки)

Мета: формування теоретичних уявлень і понять, що пов'язані зі світом професій; інформування вихованців про різноманіття світу професій; активізація розумової діяльності; підтримання атмосфери творчого пошуку; ознайомлення з новими професіями на ринку праці; розвиток навичок цілепокладання й планування; формування інформаційного простору; розвиток моральних якостей особистості; формування навичок і вмінь самовизначення, самоорганізації й самореалізації, навичок роботи в колективі; формування навичок і вмінь, необхідних для подолання труднощів.

Підготовча робота: клас об'єднується в кілька груп. Кожна група отримує індивідуальне завдання (пошук інформації, зустрічі й інтерв'ю з представниками певних професій, створення презентацій та ін.), оформлює стіннівку на теми: «Унікальні професії», «Нові професії», «Професіонали серед нас».

Випереджальне домашнє завдання: пошук представників унікальних професій серед близьких і знайомих; пошук інформації про навчальні заклади, у яких можна опанувати відповідну професію; з'ясувати вимоги, що висувуються до представників унікальних професій.

ХІД ЗАХОДУ

ВСТУПНА ЧАСТИНА «УНІКАЛЬНІ ПРОФЕСІЇ»

В е д у ч и й. Жодна людина в сучасному світі не виробляє всього того, що їй необхідно для життя. Сьогодні існують десятки тисяч видів праці зі своєю системою вимог до людини, яка працює в цій галузі. Кожний із цих видів праці можна назвати професією.

Нам відома величезна кількість професій, що є важливим й необхідними. Жодна людина в своєму житті не може обійтися без хлібороба, пекаря, кравця, лікаря, учителя та ін.

У розмові про професії дуже часто вживають визначення, що надають тій або іншій професії певного значення. Кажуть: ця професія є престижною (про менеджерів, юристів, фінансистів) або небезпечною (про льотчиків-випробувачів, оперативників МВС і СБ, пожежників). Існує ще одна категорія — унікальні професії.

Що ж це таке? Це — дуже стара або дуже нова справа чи настільки складна, що вимагає такого рівня майстерності, що під силу далеко не кожному; або попит на неї є незначним, але існує потреба у фахівцях таких професій. Назви деяких із них звучать загадково й незрозуміло: титестер (дегустатор чаю), пастижер (виготовляє перуки з натурального волосся), сомельє (консультант і дегустатор вина). Назви інших, хоча

й мають іноземне походження, дуже добре всім відомі (піротехніки, каскадери, космонавти). Існує безліч унікальних професій, про призначення яких можна здогадатися за їх назвами: змієлов, складув, фонтанщик, ліхтарник, лялькар. Зазвичай про ці професії люди знають дуже мало, тому що майже не зустрічаються в повсякденному житті з фахівцями цих галузей.

Іноді професії стають унікальними через те, що є вкрай небезпечними, і мало знайдеться людей, які готові заробляти гроші з ризиком для життя. Саме такою є нова для нас професія стрингера (позаштатний кореспондент ЗМІ у зоні воєнних дій). Про них не розповідають учителі в школах, тому що вони можуть лише здогадуватися про існування цих професій. Нечасто можна зустріти короткі статті й репортажі про унікальні професії в ЗМІ. Відсутність інформації призводить до того, що про ці професії можуть знати лише ті, хто безпосередньо зустрічається з їх представниками.

Навіть той, хто часто відвідує театр і бачить акторів, музикантів, конферансьє, не уявляє, скільки різних фахівців створюють виставу. Але ж будь-яке театральне дійство є неможливим не лише без режисера, акторів, костюмера, але ще й без унікального фахівця — гримера-пастижера.

Як давно ви бачили сажотрусів? Сажотрус — це також унікальна професія, що існує й досі. Сажотрус і приватний детектив сприймаються здебільшого як герої улюблених книг, а не як звичайні люди, які щодня виконують свою роботу.

Як саме приходять люди в професії, про які так мало відомо? Звідки вони дізнаються про існування таких професій? Багато із цих професій є спадковими. Наприклад, діти священика приймають сан і присвячують життя служінню Богові, адже така дитина зростає в особливій атмосфері, тому обрати інший шлях для неї досить складно.

«Залаштункову» (або «циркову») дитину може захопити театральна (циркова) робота, і вона мало не від народження опановує ази майстерності. Професія складува може захопити того, кому сподобалася якась незвичайна ялинкова прикраса або посудина для рідини. Про роботу складува або ремюера (фахівця з виробництва шампанських вин) можна дізнатися під час туристичної поїздки.

Унікальні професії ховаються від людей не навмисно. Кожний, хто захоче займатися чимось незвичайним, обов'язково знайде собі заняття до душі. Адже унікальні професії обираються за покликом серця.

Сьогодні ви ознайомитеся з професіями, серед яких є також і унікальні.

ІНФОРМАЦІЙНА ЧАСТИНА «АБЕТКА ПРОФЕСІЙ»

Агент. Діє за дорученням фірми, установи або фізичної особи, при цьому не є працівником цієї фірми (установи, особи); отримує винагороду за свою роботу за домовленістю; здійснює пошук і обслуговування клієнтів, формує попит — рекламує товари або послуги; робочий день — ненормований; роз'їзна робота у вільному режимі.

Аквізитор. 1. Страховий працівник, який займається укладанням нових і поновленням уже існуючих договорів добровільного страхування. 2. Агент транспортної організації, який займається залученням до співпраці нових відправників вантажу.

Актuarioй. Фахівець зі страхування, який розробляє науково обґрунтовані методи обчислення тарифних ставок із довгострокового страхування життя. Професія актуарія є досить відповідальною.

Аналітик. Збирає, систематизує, інтерпретує та аналізує кон'юнктуру інформацію, складає огляди й прогнози у різних галузях трудової діяльності.

Андеррайтер. 1. Гарант, поручитель, який приймає на себе зобов'язання розмістити певну кількість щойно випущених акцій, облігацій і цінних паперів шляхом їх купівлі для подальшого продажу інвесторам. 2. У страхуванні — особа, яка уповноважена страховою компанією приймати й оцінювати всі види ризику. Андеррайтер відповідає за формування страхового портфеля. Двоє або більше андеррайтерів часто утворюють біддінг-синдикат із метою подати пропозиції для гарантованого розміщення нового випуску муніципальних цінних паперів.

Асистент. Особистий помічник, який не лише організує роботу керівника фірми, але й є своєрідним посередником; веде переговори від імені особи, яку представляє, розв'язує практичні питання; цінуються досить високий інтелектуальний рівень та особистісні якості.

Аудитор веб-сайтів. Ця професія є досить молодою й дуже перспективною. Цей фахівець здійснює експертизу сайтів щодо їх відповідності заявленій меті, зручності навігації сайтом, загальної привабливості для відвідувачів.

Аудитор. Працює індивідуально або у фірмі; здійснюючи внутрішній і зовнішній (незалежний) контроль підприємств, перевірку рахунків, ревізію звітності на її вірогідність і законність проведених операцій; вимоги — спеціальна освіта (здебільшого фінансова), знання законодавства, специфіки бухобліку, систем оподаткування й планування витрат, знання ПК, іноземної мови, стаж роботи бухгалтером не менш ніж 3—5 років.

Байер. Перекладається з англійської як «закупник». Професія байера є творчою й потребує знання модних тенденцій, психології й маркетингу. Специфіка роботи вимагає від байера знання мов і сучасних технологій.

Брокер. Надає послуги під час укладання комерційних, валютних, кредитних угод на біржі між продавцем і покупцями; консультує клієнтів, здійснює розрахунково-аналітичну діяльність, купує місце на біржі; його винагорода формується за рахунок комісійних у відсотках від суми угод; за помилки, що заподіюють збитки клієнтові, на брокера накладаються штрафи; вимоги — знання бухобліку, справочинства, маркетингової діяльності.

Брокер-трейдер. Член термінової біржі, який здійснює операції купівлі-продажу як за власний рахунок, так і за дорученнями клієнтів.

Вальвеолог. Фахівець, який займається питаннями збереження здоров'я людини; працює в галузі охорони праці, ергономіки й психогігієни.

Верстальник. Фахівець, який працює в рекламних або видавничих фірмах, займається комп'ютерним верстанням рекламних або видавничих матеріалів; вимоги — знання комп'ютерних графічних програм, видавничої справи, художні здібності.

Візажист. Фахівець із догляду за красою обличчя (догляд, макіяж).

Візажист-косметолог. Визначає тип косметики, що найбільше підходить клієнтові й усуває видимі (не хірургічні) дефекти, а також виготовляє індивідуальні косметичні засоби та ін.

Візажист-стиліст. Працює з обличчям клієнта із метою пошуку й надання певного образу.

Вітражист. Виконує роботи, пов'язані з виготовленням вітражів; оформлює вітрини й інші елементи виставкових комплексів.

Гувернер. Навчає й виховує дітей у сім'ях з високим рівнем доходів, здійснює початкову й загальнокультурну підготовку дитини до навчання в освітньому закладі, стежить за дотриманням режиму праці й відпочинку (його власний режим праці й відпочинку залежить від клієнта), повною мірою відповідає за життя й здоров'я дитини; серед вимог професії — загальна культура й ерудиція, знання педагогіки, навчальних предметів початкової школи та ін.

Декларант. Фахівець у галузі митної справи: контролює оформлення документації й рух вантажів; вимоги — знання особливостей зовнішньоекономічної діяльності й митного законодавства, ПК, уміння працювати в стресових ситуаціях.

Джоббер. Посередник на фондовій біржі. На відміну від брокера купує й продає акції за власний рахунок. Прибуток джоббера складається з курсової різниці проданих і придбаних акцій та інших цінних паперів.

Дилер біржовий. Має своє місце на біржі, отримує від брокерів замовлення на купівлю-продаж цінних паперів, його мета — визначити курс (ціну реалізації цінних паперів), за яким можна задовольнити більшість замовлень і збалансувати попит та пропозицію; займається угодами, що здійснюються з метою отримання прибутку в умовах коливання цін; прибуток отримує з різниці між ціною біржового контракту на день його укладання й ціною на день його виконання.

Дилер торговельний. Представник торговельної або виробничої фірми; має викуплений патент на продаж товарів фірми або здійснює продаж продукції за власний рахунок, отримуючи прибуток із різниці цін; мета його діяльності — залучення уваги потенційних покупців

до пропонованого товару, продажу конкретних зразків або укладанні угоди щодо купівлі товару в обумовлений термін.

Дилер. Особа (фірма), яка здійснює біржове або торговельне посередництво за власний рахунок і/або від свого імені.

Дистриб'ютор. Особа (фірма), яка здійснює прямі продажі; зазвичай фірма реалізує товар через мережу таких дистриб'юторів. Дистриб'ютор є офіційним представником «материнської фірми», з якою він пов'язаний контрактом і зобов'язується продавати товар лише «материнської фірми». Фірма встановлює певну (незмінну) роздрібну ціну на товар. Оплата за працю є фіксованою плюс відсоток від вирученої суми.

Євродизайнер інтер'єру. Дизайнер, який займається оформленням житлових і офісних приміщень відповідно до європейських стандартів якості, реалізує ексклюзивні проекти; вимоги — портфоліо (каталог власних робіт), знання новітніх європейських розробок, матеріалів та алгоритмів виконання роботи, естетичний смак.

Іміджмейкер. Його завдання — спрямувати, скерувати увагу людини в потрібному напрямку, тобто запропонувати аудиторії таку інформацію про об'єкт, щоб вона самостійно сформувала уявлення про цей об'єкт у запропонованих іміджмейкером межах. Найчастіше іміджмейкерами називають фахівців, які працюють на ниві презентації політичних лідерів і шоу-зірок.

Ідент-агент. Агент зі збуту, здійснює за кордоном на комісійній основі операції з продажу товарів, що надходять від іноземного постачальника.

Інженер-консультант. Особа, фірма або їх особисті представники, які забезпечують інтелектуальний внесок, пов'язаний із наданням послуг певного профілю; обов'язки інженера-консультанта визначаються договором.

Інженер-резидент. Фахівець інженерно-консультаційної фірми, відряджений для нагляду за здійсненням обумовленого контрактом обсягу інжинірингових послуг на місці реалізації проекту й для особистої участі в роботах.

Інтерв'юер. Особа, яка проводить інтерв'ювання, опитування, зокрема для соціологічних та інших соціальних досліджень.

Кінолог. Фахівець із дресури й використання службових собак в охоронних, рятувальних й інших службах.

Клерк. Службовець середньої й нижчої ланки.

Кліпмейкер. Фахівець, який працює з відео- та звукоматеріалами; трансформує рекламні ідеї в короткі відеоповідомлення, створює й здійснює монтаж відеокліпів і заставок, бере участь у плануванні рекламної кампанії.

Комівояжер. Роз'їзний агент торговельної фірми, який пропонує покупцям товари за наявними у нього зразками, каталогами.

Консигнатор. Агент у справах продажу партій товару за кордоном зі свого складу й від свого імені за винагороду.

Координатор. Координує взаємодію постачальників і замовника, контролює рух вантажів, веде фінансові звіти з постачання.

Копірайтер. Творчість копірайтера — це яскравий, цікавий, точний спосіб «постачання» інформації в мозок або серце споживача. Слово «копірайтер» приживалося у нас довго: представники цієї професії називали себе сценаристами, криейторами й навіть концепт-мейкерами.

Коробейник. Особа, яка здійснює продаж продуктів або товарів народного споживання в місця ймовірного скупчення людей; самостійно шукає потенційних клієнтів.

Круп'є. Для круп'є важливими є фізичні параметри: зріст (не нижче ніж 160 см і не вище ніж 190 см), приємна зовнішність, відсутність дефектів мовлення, красиві руки (без порушень шкірного покриву), помірна вага. Здатність до усної лічби — одна з невідмінних вимог, що висуваються до кандидатів на цю посаду.

Кур'єр. Доставляє кореспонденцію або дрібні замовлення клієнтам за вказаною ними адресою.

Куратор. Завідувач, який здійснює методичне керівництво й контроль за діяльністю довірених йому ділянок.

Логістик. Менеджер — фахівець зі справ митниці й транспорту: керує постачанням, організує вантажопотоки, працює із вантажоперевізниками й відправниками вантажу, контролює приймання-передавання вантажів; вимоги — знання ринку вітчизняних (закордонних) транспортних компаній, уміння складати найшвидший, найдешевший, а отже, найвигідніший маршрут переміщення вантажу.

Макетник. Фахівець із виготовлення макетів, розміщення компонентів на рекламних макетах, монтажу об'єктів зовнішньої реклами.

Маклер. Надає посередницькі послуги під час укладання угод, здебільшого працює у сфері купівлі-продажу нерухомості; консультує клієнтів, узгоджує ціни й умови оформлення документів; працює індивідуально як незалежний посередник або як член відповідної фірми; вимоги — спеціальна підготовка, знання соціальних і правових норм.

Манімейкер. Бажання діставати гроші «з повітря» є властивим багатьом представникам людства. Мрії про прибуток, що можна отримувати без витрачання трудових і грошових ресурсів, спадають на думку кожному, особливо в дитячому та юнацькому віці. З часом мрії про «халяву» зникають. Але окремі особистості залишаються вірними своїм дитячим мріям. Вони й складають когорту сучасних манімейкерів, які заробляють гроші в мережі *Internet*: відвідуючи певні сайти й чати, розсилаючи рекламні оголошення різноманітних фірм на електронні адреси потенційних клієнтів.

Маркетолог. Дослідник ринку, який вивчає, прогнозує й формує попит на товари й послуги, визначає перспективи збуту, вивчає конкурентне середовище та ін.; вимоги — спеціальна освіта (економічна).

Маркшейдер. Для практичної діяльності представників цієї професії необхідно добре орієнтуватися на поверхні й у надрах землі, на воді та в повітрі. Маркшейдерія — це наука, що дозволяє точно визначити своє місцезнаходження в підземних умовах.

Менеджер. Організує й координує, оцінює й стимулює діяльність персоналу нижчої ланки. Розподіляє обсяг роботи між співробітниками, навчає, пояснює, передає розпорядження керівництва, здійснює зв'язок між правлінням і працівниками. Менеджер вищої ланки бере участь у комерційних переговорах, займається маркетингом і формуванням товарних ніш, визначає стратегію й тактику конкурентної боротьби, здійснює діяльність із підвищення ефективності збуту продукції, керує реалізацією бізнес-плану організації.

Мерчандайзер. Це мистецтво просування й продажу товарів на ринку. Завдання мерчандайзера — по-перше, сповістити споживачів про новий товар і докласти всіх можливих зусиль для його продажу й, по-друге, підтримувати зацікавленість споживачів товаром на високому рівні.

Метрдотель. Раніше — власник або керівник готельного господарства; у сучасному розумінні — фахівець-керівник, який здійснює контроль і керування персоналом готелю (офіціантами, покоївками та ін.).

Неонщик. Фахівець із зовнішньої реклами, конструює й монтує деталі зовнішньої реклами (вивіски, макети та ін.); вимоги — спеціальні знання особливостей устаткування, а також допуск до роботи з високою напругою.

Оцінник. Фахівець, який визначає вартість будь-чого, зазвичай це — сфера нерухомості; працює індивідуально або у фірмі; оцінює будь-яку нерухомість (земельні ділянки, будівлі, будинки, споруди, житлові й нежитлові приміщення та ін.), а також авто та коштовності на підставі аналізування стану об'єкта оцінювання, його матеріальної, комерційної вартості та ін.

Парфумер. У всьому світі не більше ніж 400 парфумерів. Кваліфікований парфумер повинен добре розбиратися в ароматах, складати з них композиції, пам'ятати запахи. Потрібно мати хист і довго тренуватися, щоб вивчити всю парфумерну палітру.

Пастижер. Фахівець із виготовлення з натурального волосся і штучних волокон перук, вусів, борід і бакенбардів.

Пейдж-мейкер. Фахівець-художник, який працює у видавничих або рекламних фірмах; трансформує рекламні ідеї в привабливі повідомлення, розробляє художню концепцію рекламної програми; ілюструє художні й рекламні тексти; вимоги — художні здібності, знання комп'ютерних арт-програм, гнучке мислення, художній смак.

Пейдж-оператор. Фахівець, який займається прийманням-передаванням інформації з пейджингового зв'язку.

Піт-бос. Це — керівник середньої ланки в казино. Обов'язки — неосязні, насамперед — контролювання всього, що відбувається в ігровій залі.

Пічник. Сучасному пічникові недостатньо вміти класти цеглу й готувати цементний розчин. Гарний пічник повинен мати уявлення про правила аеродинаміки й термодинаміки. Ця професія є здебільшого спадковою.

Пластифікатор. Фахівець із розробки пластичних композицій для моделей у рекламному й фото-бізнесі, боді-арті та ін.

Прокуррист. Довірений торговельного підприємства, який має широке коло повноважень для укладання різноманітних угод за умови збереження права власника підприємства на контроль за їх виконанням.

Промоутер. Людина в костюмі, наприклад, тигра, яка роздає рекламні листівки магазину дитячих товарів; довгонога красуня, яка вмовляє вас придбати дві банки кави, щоб отримати ще одну в подарунок, — це промоутери, люди, які рекламують товари або послуги, допомагаючи зробити ці товари або послуги популярними.

Профконсультант. Поки що профконсультанти здебільшого працюють у центрах зайнятості. Проте, у міру усвідомлення значення цієї професії межі її затребуваності суттєво розширюються. Сьогодні ці фахівці необхідні для здійснення професійного добору кадрів на підприємствах і в організаціях, для роботи зі школярами, студентами та ін.

Психолог зі споживання. Аналізує людську поведінку й мотивацію, що пов'язані з купівельними звичками й стереотипами, здійснює обстеження й психологічне тестування з метою визначення реакції споживача на нові продукти й послуги, сприяє підготовці ефективних рекламних повідомлень і слоганів; може працювати разом із маркетингом; вимоги — фахова освіта.

Ремюер. На підприємствах виноробної промисловості у виробництві шампанського пляшковим методом керує технологічним процесом переведення осаду на корок (ремюаж).

Референт. Справочинець, радник, помічник керівника; збирає й узагальнює інформацію, на підставі якої приймаються рішення, готує доповіді, виступає від імені керівництва, відповідає за опрацювання різноманітної інформації й доводить її до співробітників, консультує з певних питань.

Ріелтор (ріелтер). Фахівець із продажу нерухомості, який бере участь у здійсненні операцій, пов'язаних із об'єктами нерухомості. (Послуги з оцінювання нерухомості не є діяльністю ріелтора — див. «Оцінник».)

Саунд-дизайнер. Це — дизайнер, який створює звукові образи.

Сейлзмен. Продавець, який пропонує продукти конкретної фірми дрібним продавцям (наприклад, на оптових ринках).

Сейлзменеджер. Менеджер із продажу, який вивчає попит на товари, контролює угоди, що укладають представники фірм, шукає клієнтів — покупців (оптові або роздрібні фірми). (Також див. «Менеджер».)

Сервіс-інженер. Фахівець зі встановлення, обслуговування й ремонту техніки (комп'ютерів, телевізорів, сигналізацій та ін.); вимоги — спеціальні технічні знання.

Сертифікатник. Працівник оптових баз (складів, точок), який виписує, оформлює й перевіряє сертифікацію; вимоги — знання правил оформлення документації.

Сканірувальник. Оператор, який працює на сканувальних апаратах.

Скарбник. Касир, зберігач грошей і цінностей установи, громадської організації; здійснює ділінгові операції, ризик-менеджмент.

Складув. Це — майстер скляних справ.

Сомельє. Представників цієї професії називають «продавцями гарного життя». Вони знають все про вина й пов'язані з ним церемонії: як правильно відкоркувати пляшку, налити, подати до потрібної страви й що сказати при цьому.

Спічрайтер. Фахівець, який складає тексти; працює в рекламних агенціях, редакціях журналів, відділах маркетингу великих фірм; вимоги — уміння швидко й добре писати релізи, статті (вища журналістська або/й філологічна освіта).

Стрингер. Позаштатний кореспондент засобів масової інформації, який працює зазвичай в екстремальних умовах: зонах воєнних дій, стихійних лих, масових заворушень.

Супервайзер. Розробляє маршрути, контролює діяльність торговельних представників фірми.

Сюрвейєр. 1. Експерт, який здійснює на прохання страхувальника або страховика огляд об'єктів, речей (суден, нерухомості, коштовностей, творів мистецтва), які вже застраховані або підлягають страхуванню; готує висновок про стан цих речей. 2. Експерт-землемір, який здійснює обмір, межування земельних ділянок.

Таксидерміст. Інакше кажучи — чучельник, людина, яка виготовляє опудала птахів і звірів.

Титестер. Так називають дегустатора чаю, який оцінює по 50—60 зразків на день. Оцінювання відбувається за зовнішнім виглядом, смаком, кольором чайного листя, ароматом заварки.

Топ-менеджер. Керівник, менеджер вищої ланки. (Також див. «Менеджер».)

Треjder біржовий. Працівник брокерської фірми, який бере безпосередню участь у біржовій торгівлі, укладає угоди.

Треjder. Фахівець із організації й контролю внутрішньої або зовнішньої торгівлі, представляє інтереси банку, торговельної фірми або фірми-виробника.

Туроператор. Менеджер із туризму: відправлення й прийом туристів, обслуговування туристів за запропонованими напрямками діяльності.

Фахівець зі зв'язків із громадськістю. Підтримує імідж фірми, відповідає за інформаційне просування проектів фірми, за роботу із засобами масової інформації, за підтримку зв'язків із громадськістю; вимоги — освіта в галузі психології або журналістики.

Фігурант. Фахівець-кондитер із середньою спеціальною освітою; прикрашає кондитерські виробів.

Флорист. Фахівець у галузі мистецтва створення композицій з рослин; доглядає за рослинами, складає з них як окремі букети, так і композиції для конкретних інтер'єрів або заходів; вимоги — агротехнічні знання, естетичний смак.

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ

Під час класної години учні доповідають за запропонованою тематикою або працюють із матеріалом, який запропонував класний керівник (наведений вище короткий словник нових професій); відповідають на запитання класного керівника й однокласників, обговорюють відповіді тощо.

Наприкінці заходу учні розповідають про те, що нового вони дізналися сьогодні на занятті, діляться своїми враженнями від роботи.

Учитель підтримує дискусію учасників, бере в ній найактивнішу участь.

Доречно підбивати підсумки цієї класної години за допомогою рефлексії.

Додаток 3

Поради на будь-який випадок життя

УЧИТЕЛЮВАННЯ ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ

- Переступаючи шкільний поріг, пам'ятай: ти обрав не професію, а спосіб життя.
- Отримуючи нові знання, знайди їм місце у професійній діяльності.
- Не створюй із себе, як із професіонала, чиясь копію, пам'ятай: ти — індивідуальність.
- Пам'ятай, що творчість, яку ти обрав, потребує постійного руху й розвитку.

- Не соромся ставити запитання колегам, а якщо не отримав повної відповіді — звернись до класиків.
- Якщо ти знаєш та вмієш те, чого не вміють твої колеги, — поділись своїми знаннями.
- Не бійся відстоювати свою думку, однак спочатку з'ясуй для себе, чи дійсно вона правильна.
- Пам'ятай: неможливо розмежувати процеси навчання та виховання.
- Ти — творча особистість, яка повинна з кожного зернятка таланту виростити квітку індивідуальності.
- Ніхто й ніколи не вирішуватиме за тебе.
- Відповідальність за прийняття рішення як в оцінюванні навчальних досягнень учнів, так і в оцінюванні їх учинків, — це повністю твоя відповідальність.

АЛГОРИТМ ДІЙ УЧИТЕЛЯ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ДО УРОКУ

Урахування особливостей учнів класу:

- успішність (сильний, слабкий, неоднорідний, пасивний);
- ставлення учнів до предмета;
- темп роботи;
- сформованість навчальних умінь;
- загальна підготовленість учнів;
- ставлення до різних видів навчальної діяльності;
- ставлення до різних форм навчальної роботи, у тому числі нестандартних;
- загальна дисципліна учнів.

Урахування власних індивідуальних особливостей учителя:

- тип нервової системи;
- комунікативність;
- емоційність під час організації навчальної діяльності учнів;
- управління сприйняттям нового навчального матеріалу учнями;
- вміння подолати поганий настрій, погане самопочуття;
- упевненість у своїх знаннях, уміннях;
- наявність умінь імпровізації;
- вміння використовувати різні засоби навчання, у тому числі технічні й електронні.

ПРАВИЛА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ УСПІШНІСТЬ УРОКУ

Загальні

- Визначити місце уроку в темі, а теми — у річному курсі, з'ясувати загальне завдання уроку.
- Дібрати три види книг, що стосуються теми уроку: наукові, науково-популярні та методичні. Ознайомитися з їх змістом.
- Переглянути навчальну програму, перечитати пояснювальну записку, з'ясувати, що вимагається від учителя згідно з програмою до цього уроку.

- Відновити в пам'яті матеріал підручника, дібрати опорні знання, уміння й навички.
- Конкретизувати завдання уроку, визначити провідне завдання, сформулювати й зафіксувати його в плані.
- З'ясувати головну ідею уроку. Визначити, що повинен зрозуміти, запам'ятати учень на уроці, знати й уміти після уроку.
- Позначити, який саме навчальний матеріал повідомити учням, у якому обсязі, якими порціями, які навести цікаві факти, що підтверджують провідну ідею.
- Дібрати зміст уроку відповідно до його завдання, обміркувати методи ведення уроку, обрати найефективніші способи вивчення нового матеріалу, а також формування нових знань, умінь і навичок.
- Записати хід уроку, що передбачається в плані уроку, та представити його собі як цілісне явище, як процес, що сприяє здійсненню задуманого уроку.

Поодинокі

- Бути зібраним, чітко та зрозуміло ставити завдання перед учнями, послідовно вести їх до наміченої мети.
- Бути доброзичливим, не ображати учнів, не обурюватися їх незнанням або нерозумінням. Пам'ятати, що якщо більшість учнів чогось не знають, не розуміють, то помилку потрібно шукати в способах організації їх діяльності.
- Не перебивати учня, дати йому договорити. Нечітка відповідь може бути наслідком незрозуміло поставленого запитання.
- Завдання й інструктаж до них повинні даватися чітко, стисло, з обов'язковим з'ясуванням, наскільки зрозумілі учням вимоги.
- Пильно стежити за відгуками учнів на розповідь, завдання, вимогу. Зниження уваги — сигнали про необхідність змінити темп, повторити викладене або використати на уроці додатковий матеріал.
- Пам'ятати, що показником уваги можуть бути активне слухання, зосередженість на завданні.
- Заощаджувати час, вчасно починати урок, завершувати його, коли лунає дзвінок, не допускати довгих сентенцій, «пророблень» окремих учнів.
- Обов'язково реалізувати висунені до учнів вимоги. Жодна вимога на уроці не повинна лишатися лише задекларованою.
- Темп уроку підтримувати інтенсивним, але посилювати для більшості школярів.
- Стимулювати запитання учнів, підтримувати ініціативу, схвалювати їх поінформованість.

ЕТАПИ ПЛАНУВАННЯ УРОКУ Й ПІДГОТОВКИ ДО НЬОГО ВЧИТЕЛЯ

- Розробка системи уроків за темою або розділом.
- Визначення освітньо-розвивально-виховних завдань уроку на основі програми, методичних посібників, шкільного підручника й додаткової літератури.

- Добирання оптимального змісту матеріалу уроку, розчленовування його на низку опорних знань, їх дидактична обробка.
- Визначення головного матеріалу, який учень повинен зрозуміти і запам'ятати на уроці.
- Формулювання навчальних завдань уроку.
- Розробка структури уроку, визначення його типу й найдоцільніших методів і прийомів навчання на ньому.
- Знаходження зв'язків під час вивчення нового матеріалу з іншими предметами й використання цих зв'язків під час вивчення нового матеріалу і під час формування нових знань та вмінь учнів.
- Планування всіх дій учителя й учнів на всіх етапах уроку і, насамперед, — під час опанування нових знань і вмінь, а також під час застосування їх у нестандартних ситуаціях.
- Добирання дидактичних засобів уроку (кінофільмів, картин, плакатів, карток, схем, допоміжної літератури тощо).
- Перевірка обладнання й технічних засобів навчання.
- Планування записів і замальовок на дошці вчителем і виконання аналогічної роботи учнями на дошці й у зошитах.
- Передбачання обсягу й форм самостійної роботи учнів на уроці та її спрямованості на розвиток їх самостійності.
- Удосконалення форм і прийомів закріплення отриманих знань і набутих умінь на уроці та вдома, прийомів узагальнення в систематизації знань.
- Складання списку учнів, знання й уміння яких перевірятимуться відповідними формами й методами з урахуванням рівнів їх сформованості; визначення змісту, обсягу й форм домашнього завдання, продумування методики домашнього завдання.
- Продумування форм підбиття підсумків уроку.
- Планування позакласної роботи із запропонованої теми.
- Запис плану й ходу уроку відповідно до вимог.

ОПТИМІЗАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ З УЧНЯМИ

- Поява в класі — бадьора, упевнена, енергійна.
- Загальне самопочуття в початковий період спілкування — бадьоре, упевнене.
- Наявність комунікативного настрою: яскраво виражена готовність до спілкування.
- Енергійний прояв комунікативної ініціативи, емоційна налаштованість на діяльність, прагнення передати цей стан класу.
- Створення на уроці необхідного емоційного налаштування.
- Органічне управління власним самопочуттям під час уроку й спілкування з дітьми (рівний емоційний стан, здатність до управління самопочуттям, незважаючи на складні обставини, зміни настрою).
- Продуктивність спілкування.
- Управління спілкуванням: оперативність, гнучкість, відчуття власного стилю спілкування, уміння організувати єдність спілкування й методу впливів.

- Мовлення (яскраве, образне, емоційно насичене, висококультурне).
- Міміка (енергійна, яскрава, педагогічно доцільна).
- Пантоміміка (виразна, адекватна до жестикуляції, пластична об'язність, емоційна насиченість жестів).

«ПОРАДИ ПРО ВСЕ»

- Постійно пам'ятай про те, що учень, який сидить у класі перед тобою,— особистість, яку ти повинен навчати.
- Визнач для себе кілька важливих моментів, а потім неухильно їх виконуй:
  - починай урок завжди вчасно;
  - завжди будь готовим до уроку, чого б це тобі не коштувало;
  - приходь у клас хоча б за 15 хвилин до дзвінка, щоб устигнути перевірити стан кабінету, готовність дошки, учнів; зробити записи в журналі; відповісти на можливі запитання учнів; самому щось сказати та ін.;
  - обов'язково записуй на дошці тему уроку й домашнє завдання, простеж, щоб усі учні записали його в щоденники.
- Учися розподіляти увагу, щоб на будь-якому етапі уроку утримувати в полі зору весь клас, устигнути запитати учня, якщо він відволікається або розмірковує про щось своє.
- Не зневажай записами на дошці, навіть простенькими кресленнями, малюнками, тому що учень, яким би неуважним він не був, обов'язково перепише з дошки в зошит.
- У будь-який спосіб домагайся уваги учнів на уроці:
  - цікавим поясненням, досвідом, запитанням (працює мимовільна увага);
  - коментуванням розв'язання завдання з місця, без запису на дошці;
  - уміло застосовуй на уроці слово «Увага!», але не зловживай ним. Учням потрібно обов'язково спочатку сказати, яку важливу роль на уроці відіграє це слово: якщо вчитель вимовив: «Увага!» — отже, учень повинен зосередити увагу на вчителєві, чим би він не займався до цього.
- Не бійся вчитися у своїх колег та учнів, на семінарах та курсах, за книгами і журналами. Не жалій себе!
- Відвідуй уроки своїх колег, особливо в тих класах, де справи найгірші. Ти знайдеш відповіді на багато питань, що турбують тебе.
- Візьми собі за правило: до підготовки кожного уроку ставитися творчо, вносити в кожний родзинку. Не так уже це й важко, варто тільки виявити бажання. Психологічні дослідження свідчать, що причаровувати серця дітей можуть тільки ті вчителі, які працюють творчо й із захопленням. Творчість учителя повинна бути постійною, щоденною, невичерпною. І це не подвиг, а норма педагогічної праці.
- Докладно розроби конспекти одного або кількох уроків. Нехай вони відрізнятимуться від звичайних: формою уроку, методами, насиченістю, цікавою інформацією, дослідями тощо.

- Не жалкуй часу на написання гарного докладного конспекту уроку: у майбутньому заощадиш багато часу.
- Працюючи над конспектом, використовуй свої позначення. Наприклад, червоним кольором записуй тему уроку, питання до учнів; зеленим — записи за дослідами і демонстраціями; умовними позначками — те, що необхідно продиктувати учням, що зафіксувати на дошці, та ін.
- Запам'ятай: «Обіцяв — зроби!»
- Готуючись до уроку, краще розв'язувати завдання на окремих картках, причому завдання з одного задачника — на картках одного кольору, з підручника — на картках інших кольорів (різнокольорові картки виготуй із обкладинок старих зошитів). Так створиться гарна картотека — роз'язник. Це дуже зручно.
- Обов'язково виписуй методичні журнали й газети, і відразу почни вести картотеку статей.
- Готуючись до кожного уроку, визнач мінімальний набір найголовніших запитань і понять, тримай їх у полі зору учнів весь урок. Аналогічно в кожній темі визнач основні поняття й багаторазово їх повторюй протягом усієї теми.
- Використай на уроках принцип Ходжі Насреддіна: «Нехай ті, які знають, розкажуть тим, які не знають».

ЯК НАВЧИТИСЯ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ

- Не бійся дітей, адже вони бояться тебе більше.
- Не брешти своїм учням, діти обману не прощають.
- Не будь лицеміром, цю рису характеру учні відразу відчують.
- Слухай кожну дитину всім серцем.
- Співпереживай дітям, адже їх людські проблеми такі самі, як і твої, тільки пропорційно віку.
- Не чіпляйся до учнів через дрібниці, тому що будь-яка людина, у тому числі й дитина, недосконала, і не потрібно в її висловлюваннях шукати «вражих підступів».
- Виконуй сам усе те, чого вимагаєш від дітей:
  - якщо ти просиш дітей не спізнюватися, зустрічай їх на порозі школи;
  - якщо ти просиш учнів не спізнюватися на урок, починай організаційний момент із дзвінком;
  - якщо ти вимагаєш регулярного виконання домашніх завдань, то щодня перевіряй їх.
- Завжди чітко працюй із документацією — це допоможе уникнути конфліктів із адміністрацією школи.
- Не бійся розмовляти з батьками учнів, говори їм як про досягнення своїх вихованців, так і про їх недоопрацювання. Сміливо відстоюй свою позицію, якщо впевнений у своїй правоті.
- Навчися прощати і своїм колегам, і, звісно ж, учням, не носи образ в собі.

- Завжди входи до класу у доброму гуморі. Спробуй позбутися образ і роздрагування, що ти отримав на попередньому уроці.
- Культивувай у собі спокійне, доброзичливе, неупереджене ставлення до дитини.
- Використовуй позитивне оцінювання: помічай у дитині позитивні якості, звертай увагу на найменші зміни на краще.
- Став перед дитиною реальні завдання, зважаючи на її можливості.
- Будь послідовним і систематичним у своїх вимогах.
- Оцінюй дії, а не особистість.
- Порівнюй учня, його успіхи тільки із самим собою, а не з іншими.
- Критикуючи, давай можливість реабілітуватися: демонструй варіанти бажаної поведінки.
- Критикуючи, не згадуй попередніх помилок (їх можна тільки аналізувати, а не засуджувати).
- Пам'ятай: карати — не означає сварити (утримуйся від негативних емоцій).
- Умій визнавати свої помилки перед дитиною, не загладжуючи провини потураннями й поступками.

ЯК ДОСЯГТИ ДИСЦИПЛІНИ В КЛАСІ

Правила для вчителя

1. Перед уроком — відкрита доброзичлива «хвилина спілкування», що надає позитивних емоцій.
2. Починати урок тільки тоді, коли клас готовий до нього (на парті — зошит, підручник, щоденник, пенал та ін.)
3. Завжди бути готовим до уроку, мати про запас додаткові завдання для тих, хто не любить працювати.
4. Для того щоб можна було управляти класом, необхідно захопити дітей уроком, зацікавити їх. Доречно також використати додатковий матеріал (цікаві вирізки з газет, ілюстрації та ін.). При цьому діти повинні чітко дотримуватися вимог, які вчитель висуває на уроці.
5. «Гальорка» має перебувати під пильним наглядом. Необхідно на всіх етапах уроку знайти хвилину, щоб переконатися, що учні тебе слухають, отже, тричі можна оцінити роботу на уроці. І якщо це буде відпрацьовано на практиці, «гальорка» зрозуміє: у цього вчителя — краще слухати!
6. Отже, в класі буде дисципліна, якщо там виконуються деякі правила.

Правила для учнів

- *Правило тиші:* коли вчитель говорить, то усі мовчать.
- *Правило поваги:* не переривай розповідь учителя. Привчись ставити питання або коментувати щось після пояснення. Для цього запиши питання на аркуші, передай учителеві або підведи руку.
- *Правило піднятої руки:* учитель запитує тільки того, хто піднімає руку, а не того, хто вигукує відповідь із місця. Виявляй повагу до роботи однокласників, не збивай і не перебивай їх відповіді; май терпіння до чужих талантів.

- *Лічу до п'яти.* Якщо завершується контрольна або самостійна робота, щоб швидко й без утрат для нервової системи вчителя зібрати роботи, учитель вимовляє чарівну фразу: «Лічу до п'яти, усі зошити повинні опинитися на першій парті».
- *Правило двох хвилин.* Можна, звісно, уваяти собі зовсім фантастичну ситуацію, що учні ідеально дотримуються правил, що встановлені на уроці. Але є діти, яким зазвичай важко всидіти на місці впродовж 45 хвилин у ролі ідеально розумної слухняної ляльки. Їм хочеться потягнутися, розім'ятися, зробити ковток води, щось терміново повідомити приятелю. Як поведеться в цій ситуації? Домовтеся, що якщо в учителя не виникне зауважень (принципових) під час уроку до класу, то ти, як учитель, подаруєш їм 2 хвилини вільного часу, які вони можуть використати як завгодно — підвестися, походити, поговорити, але тільки впродовж 2 хвилин.

ЯК ПРАВИЛЬНО ОРГАНІЗУВАТИ УРОК, ПІДТРИМАТИ ДИСЦИПЛІНУ ТА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ УЧНІВ

- Приходь у кабінет трохи раніше дзвінка. Переконайся, чи все готово до уроку, чи чиста дошка, чи підготовлені технічні засоби навчання (комп'ютер, мультимедійна дошка), наочні посібники. Заходь у клас останнім. Привчи учнів до того, щоб вони вітали тебе організовано. Оглянь клас, обов'язково — недисциплінованих. Намагайся продемонструвати учням красу і привабливість організованого початку уроку, але прагни до того, щоб на це щоразу витрачалося все менше і менше часу.
- Не гай марно час на пошуки сторінок свого предмета в класному журналі: її можна приготувати на перерві.
- Починай урок енергійно. Не став учням запитання: «Хто не виконав домашнього завдання?» Це привчає до думки, ніби невиконання завдань для вчителя — справа неминуча. Необхідно проводити урок так, щоб кожен учень постійно був зайнятий справою. Пам'ятай: паузи, повільність, байдикування — знищувачі дисципліни.
- Захоплюй учнів цікавим змістом матеріалу, створенням проблемних ситуацій, розумовим напруженням.
- Контролюй темп уроку, допомагай слабким повірити в свої сили. Тримай у полі зору весь клас. Особливо стеж за тими, у кого увага нестійка, хто відволікається. Запобігай спробам порушити робочий порядок.
- Звертайся з проханнями і запитаннями дещо частіше до тих учнів, які можуть зайнятися на уроці сторонньою справою.
- Мотивуючи оцінки знань учнів, додай своїм словам ділового і зацікавленого характеру.
- Зверни увагу учня на те, над чим йому слід попрацювати, щоб заслужити на вищу оцінку.
- Завершуй урок спільною оцінкою роботи класу та окремих учнів. Хай учні відчують задоволення від результатів своєї праці. Намагайся

відзначити позитивне в роботі недисциплінованих школярів, але не роби це дуже часто і за їх незначні зусилля.

- Завершуй урок із дзвінком.
- Нагадай учням про обов'язки чергового.
- Стримуйся від зайвих зауважень.
- Організуючи учнів, намагайся обходитися без допомоги інших. Пам'ятай: налагодження дисципліни за допомогою чужого авторитету не принесе тобі користі, а швидше зашкодить. Краще звернися за підтримкою до класу.

ПОРАДИ МОЛОДОМУ ВЧИТЕЛЄВІ

- Якщо дитину часто критикують, вона вчиться ненавидіти.
- Якщо їй часто дорікають, у неї виникає комплекс провини.
- Якщо висміюють — стає замкнутою.
- Ваша невічливість спричиняє розвиток її брутальності.
- Ваша несправедливість — її нечесності.
- Ніщо так не дискредитує старших, як невиконана обіцянка або обман.
- Якщо дитина привчається до терпимості змалку, вона вчиться бути терпимою до інших і їй не загрожують самотність і беззахисність.
- Якщо її часто підбадьорюють, вона вчиться вірити в себе.
- Якщо не забувають схвалювати гарні вчинки й думки дитини, то вона вчиться цінувати себе й бути вдячною.
- Якщо вона зростає в дружелюбності, то навчиться знаходити дружбу й любов.

БЕЗЛІЧ СПОСОБІВ СКАЗАТИ УЧНЕВІ: «ДУЖЕ ДОБРЕ!»

- Ти зараз на правильному шляху.
- Пречудово!
- У тебе це вийшло!
- Правильно!
- Це добре!
- Супер!
- Я пишаюся тим, як ти працював.
- Ти робиш це дуже добре.
- Це значно краще.
- Гарна робота!
- Я щасливий бачити цю роботу.
- Ти робиш гарну роботу.
- Ти близький до істини!
- Мої вітання!
- Це те, що треба!
- Я знав, що ти зможеш це зробити.
- Зараз ти це зрозумів.
- Нарешті! Ти швидко вчишся.
- Працюючи так само, ти досягнеш багато чого.

- Я не зумів б зробити краще.
- Це правильний шлях.
- День у день у тебе виходить краще.
- Це спосіб!
- Ти нічого не прогаяв!
- Так тримати!
- Надзвичайно!
- Чудово!
- Це найкраще!
- Остаточо!
- Сенсаційно!
- Тепер нічого тебе не зупинить.
- Це була першокласна робота. Чудово!
- Ще краще!
- Твій мозок попрацював на славу.
- Відмінно!
- Це видатний винахід.
- Фантастика!
- Здорово!
- Ти робиш це красиво!
- Як ти багато зробив! Розумник!
- Ти дійсно це поліпшив.
- Прегарно!
- Вітаю!
- Ти правий!
- Тримати так!
- Ти зробив це вчасно.
- Мені подобається хід твоїх думок.
- Я пишаюся тобою.
- Дуже приємно вчити таких розумних дітей.
- Велика тобі подяка.
- Я не бачив нічого кращого за це.
- Твоя робота принесла мені багато радості.
- Молодчина!
- Ол-райт — повний порядок!
- Серйозний прорив!
- Ось цього я ще не бачив.
- Ти неперевершений сьогодні.
- Це вже успіх!
- Це твоя перемога.
- Тепер ти відчуваєш свої можливості.
- Ти справжній майстер.
- Щиро радий за тебе.
- Не можу передати свого захоплення.
- Грандіозно!
- Я вірю в тебе, у тебе завжди виходитиме не гірше.
- Ти досягнеш успіху!

СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІ ПОЧАТКУ УРОКУ

- Пропонується задача, що розв'язується тільки з опорою на життєвий досвід учнів, на їх дотепність і кмітливість.
- Дається задача на тренування пам'яті, спостережливості, пошук закономірностей — із матеріалу, який учні добре засвоїли.
- На дошці записані рівняння і відповіді до них, серед яких є як правильні, так і неправильні. Пропонується їх перевірити.
- На дошці записане розв'язання якоїсь вправи чи задачі з помилками, що є традиційними і часто зустрічаються. Пропонується перевірити кожний логічний хід розв'язання. Учитель прагне отримати найповніше обґрунтування критичних зауважень учнів.
- Дається звичайна традиційна задача із традиційним розв'язанням. Пропонується знайти коротке, раціональне розв'язання.
- На дошці — малюнок до складної задачі, методом «мозкового штурму» здійснюється пошук її розв'язання.
- На столі в кожного учня лежить чистий аркуш паперу. Пояснивши тему уроку, учитель повідомляє, що наприкінці року з деяких питань, що розглядалися на уроці, буде проведено перевірну роботу на 15 хвилин.
- Урок починається з читання по реченню заданого для самостійного вивчення параграфа й колективного обговорення його змісту. Учні відповідями на запитання вчителя доводять глибину вивчення теми. Якщо виникають проблеми, то відповідають консультанти з цієї теми (консультантів, зазвичай двох учнів, учитель призначає на попередньому уроці).
- На дошці записані запитання, відповіді на які допоможуть зрозуміти ключові моменти доведення найскладнішої для учнів теми і краще її запам'ятати.
- Обговорюються різні засоби розв'язання задачі, що було задано на попередньому уроці. Така задача повинна бути незвичайною, цікавою, але водночас доступною для всіх учнів.
- Якщо додому було задано написати твір-казку або скласти кросворд, то доцільно розпочинати урок із розглядання найвдаліших робіт.
- Розв'язується деяка проблема, яка ще не обговорювалась у класі. Учні накреслюють план пошуку її розв'язання.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОМАШНЬОЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНЯ

- Обсяг домашніх навчальних завдань не повинен перевищувати $\frac{1}{4}$ того, що виконано на уроці.
- Доцільно систематично озброювати учнів раціональними методами і прийомами домашньої роботи.
- У розмові з батьками чітко визначайте їх роль у наданні допомоги дітям під час підготовки ними домашніх завдань (не виконувати за них жодного завдання, забезпечувати належні санітарно-гігієнічні умови для навчальної роботи вдома, привчати дітей дотримуватися

режиму дня, заохочувати їх працю, рекомендувати раціональні методи й прийоми виконання навчальних завдань).

- Домашні завдання мають бути чітко сплановані педагогом. Наприкінці уроку вчитель звертається до школярів із проханням розгорнути щоденники, подає в скороченому вигляді домашнє завдання на дошці, стежить, щоб усі зробили необхідні записи. Можна запропонувати учням (особливо в молодших і середніх класах) взаємоперевірку правильності таких записів.
- Після цього варто присвятити кілька хвилин ознайомленню учнів із особливостями виконання домашньої роботи (розв'язати у класі аналогічну задачу, вправу — як своєрідний інструктаж до навчальної праці вдома).
- Якщо можна, то слід забезпечувати диференційований підхід до визначення змісту й обсягу домашніх завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, їх запитів та інтересів.
- Використовувати завдання творчого характеру, що приваблювали б учнів своєю новизною та цікавістю.
- Не варто давати домашні завдання на післявихідні та післясвяткові дні.

ФРАЗИ-СТИМУЛЮВАННЯ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ

- Спробуй, а якщо не вийде — спробуй ще раз!
- Може один — можуть усі.
- Неуспіх виникає через недостатність зусиль.

СПОСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ ІНТЕРЕСУ ДО НАВЧАННЯ

- Добре було б над дошкою повісити невеликий плакат із висловом: «В одних людей вигляд прірви викликає розпач, а в інших — думку про міст». Якщо учень говорить учителеві, що не може впоратися із виконанням завдання, учитель має право запитати його, що той зробив для того, щоб у нього вийшло.
- Для формування інтересу до предмета доцільно застосовувати деякі прості й ефективні прийоми. Наприклад, написати тему уроку у вигляді анаграми (слова, де літери міняються місцями) або речення із переставлених слів.
- Можна запропонувати учням речення на конкретну тему уроку із безглуздими словосполученнями (значенневими помилками) і попросити їх висловити свою думку, наприклад: «Більша половина класу виїхала на екскурсію», «Сонце позолотило верхівки дерева», «Який у вас завтра найперший урок?» (Словосполучення на дошці підкреслювати не слід, щоб діти відразу не здогадалися.)
- Добре було б запропонувати учням кілька понять на вивчену тему із пропущеними літерами й попросити вставити літери, наприклад, поняття на тему «Рівняння»: $p \dots n \dots n \dots я$ (рівняння), $ч \dots с \dots в \dots к$ (числівник) та ін.
- Можна ввести в класі цікаву традицію: просити учнів після викладання якогось матеріалу ставити вчителю по одному доречному

питанню на цю тему (обов'язково похвалити кожного учня хоча б за прояв творчої ініціативи).

- Як на початку уроку, так і протягом уроку можна ставити учням такі запитання, що придумуються «на ходу», наприклад: «Що трапилося б, якби щільність повітря...?», «Яка частина мови може бути...?», «Яка геометрична фігура може мати...?», «Яка фізична величина може володіти...?», «Який літературний герой був...?», «Яка історична подія ознаменувалася...?», «Яка речовина може бути...?», «Що може бути рожевим, легким, холодним?» і багато інших подібних питань.

ПАМ'ЯТКА У РАЗІ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

- Конструктивне розв'язання конфліктних ситуацій — необхідний елемент професійної педагогічної підготовки вчителів.
- Будь-які негуманні дії вчителя викликають протидію.
- Якщо учень кинув виклик учителю, отже, має всі підстави.
- Кожна конфліктна ситуація — гострий сигнал про неблагополуччя в розвитку дитини або цілого колективу.
- Доречніше проаналізувати перші симптоми неблагополуччя, ніж розпочати це після серйозних проявів конфлікту.
- Позитивні знахідки в роботі найчастіше забуваються, промахи пам'ятаються тривалий час, іноді все життя.

Наведемо кілька ситуацій із реального шкільного життя й способи їх розв'язання.

- Увійшовши до класу на урок, учитель побачив на дошці карикатуру на себе. Діти розраховували, що почнеться пошук винуватця й урок буде зірвано. Що робити? (*Учитель посміхнувся, підійшов до дошки, підправив малюнок і почав урок. Учні засмутилися та здивувалися. Урок пройшов нормально. Більше такого не повторювалося.*)
- Учні збиралися втікти з додаткового уроку, причому вчителю потрапила до рук записка, у якій вони домовляються піти з уроку й не дуже добре відгукуються про нього. Що робити? (*Учитель демонстративно прочитав класові записку й сказав, що він тепер обізнаний щодо їх підготовки прогулу уроку, що його хвилює їх думка про нього, але він не збирається мститися, а хоче розібратися, чому так сталося. Дуже хоче вислухати дітей, але просить і їх вислухати його. Зрештою учні й учитель порозумілися і виявилися задоволеними одне одним, урок тривав далі.*)
- На прохання завідувача з навчальної роботи ти заміняєш хворого вчителя в чужому класі. Почався урок. Клас важко піддається управлінню. Ти вітаєшся — жодної уваги. Як бути? (*Учителька, зовсім не звертаючи уваги на клас, почала малювати на дошці дуже цікаву картинку. Розмови потихеньку припинилися. Діти почали уважно розглядати малюнок. Тоді вона запитала, що б це означало. Деякі діти висловили свою думку. Вона подякувала. Почався нормальний урок.*)

Додаток 4

Фізкультхвилинки

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ ДИХАЛЬНИХ ВПРАВ

1. Сядьте на стілець (боком до спинки), випряміть спину, розслабте м'язи шиї.
2. Руки вільно покладіть на коліна і заплющте очі, щоб жодна візуальна інформація не заважала вам зосередитися. Зосередьтеся тільки на своєму диханні.
3. Під час виконання дихальної вправи дихайте через ніс, губи злегка зімкнуті (але в жодному випадку не стиснуті).
4. Упродовж декількох хвилин просто контролюйте своє дихання. Зверніть увагу на те, що воно легке і вільне. Відчуйте, що повітря, яке ви вдихаєте, холодніше за повітря, яке ви видихаєте. Стежте лише за тим, щоб дихання було ритмічним.
5. Тепер зверніть увагу на те, щоб під час вдиху і видиху не починали працювати допоміжні дихальні м'язи — особливо, щоб під час вдиху не розправлялися плечі. Плечі повинні бути розслаблені, опущені та злегка відведені назад. Після вдиху, природно, повинен бути видих. Проте спробуйте продовжити вдих. Це вам вдасться, якщо, продовжуючи вдих, ви якомога довше утримаєте від напруження м'язи грудної клітки. Думайте про те, що тепер на вас чекає тривалий видих. Глибокий вдих і подальший тривалий видих повторіть кілька разів.
6. Тепер контролюйте ритм дихання. Адже саме ритмічне дихання заспокоює нерви, впливає антистресово. Виконуйте повільний вдих, устигаючи при цьому полічити в середньому темпі від одного до шести. Потім зробіть паузу. Тренуйте ритмічне дихання приблизно 2—3 хвилини. Тривалість окремих фаз дихання в цьому випадку не так важлива — значно важливіший правильний ритм. Цей простий спосіб ритмічного дихання ви можете в будь-який час пригадати і повторити.

Далі слід виконати одну з дихальних вправ загальної дії, що їх наведено нижче.

ДИХАЛЬНІ ВПРАВИ ЗАГАЛЬНОЇ ДІЇ

→ Вправа 1. «Ключичне (верхнє) дихання»

Під час опанування верхнього дихання рекомендується покласти долоні на ключиці та стежити за підйомом і опусканням ключиць і плечей. Вихідне положення (В. П.) — сидячи (стоячи, лежачи) випрямитися (голова, шия, спина повинні розташовуватися на одній лінії). Перш ніж зробити вдих, слід видихнути повітря із легенів. Після видиху зробіть повіль-

ний вдих через ніс, піднімаючи ключиці та плечі й заповнюючи повітрям верхні відділи легенів. Під час видиху плечі поволі опускаються донизу.

➔ Вправа 2. «Грудне (середнє) дихання»

Для того щоб легше опанувати методику середнього дихання, можна покласти долоні на обидві сторони грудної клітки і стежити за її опусканням і розширенням. В. П.— таке саме, як і в попередній вправі. Зробіть видих через ніс, ребра при цьому опускаються, потім — повний і тривалий вдих, розширюючи грудну клітку. Плечі і живіт під час вдиху повинні залишатися нерухомими (не допускати випинання живота). Потім знову видих і знову вдих.

➔ Вправа 3. «Черевне (нижнє) дихання»

Для повнішого засвоєння цієї вправи рекомендується класти долоні на живіт, щоб стежити за підняттям і опусканням черевної стінки. В. П.— те саме. Зробіть повний видих, при цьому живіт утягується всередину (діафрагма підіймається вгору). Потім поволі вдихніть повітря через ніс, випнувши живіт (діафрагма опускається), не рухаючи грудною кліткою і руками. Нижня частина легенів наповнюється повітрям. Знову вдихніть повітря — живіт іде глибоко всередину (повітря видихається з нижніх доль легенів).

➔ Вправа 4. «Глибоке (повне) дихання»

В. П.— те саме, проте слід лежати переважно на спині, оскільки за такого положення тіла краще розслабляється мускулатура черевної стінки.

Етап 1. Набудьте зручного положення. Покладіть ліву руку (долонею вниз) на живіт, точніше — на пупок. Тепер покладіть праву руку так, щоб вам було зручно, на ліву. Очі можуть залишатися розплющеними. Проте із заплученими очима буде легше виконувати другий етап вправи.

Етап 2. Уявіть собі порожню пляшку або лантух, що знаходиться всередині вас, — там, де лежать ваші руки. На вдиху уявляйте, що повітря входить через ніс, іде вниз і наповнює цей внутрішній лантух. У міру заповнення лантуха повітрям ваші руки підніматимуться. Продовжуючи вдих, уявляйте, що лантух цілком заповнюється повітрям. Хвилеподібний рух, що розпочався в ділянці живота, продовжиться в середній і верхній частинах грудної клітки. Повна тривалість вдиху повинна складати 2 секунди, потім, у міру вдосконалення навички, її можна збільшити до 2,5—3 секунд.

Етап 3. Затримайте дихання. Зберігайте повітря всередині лантуха. Повторюйте подумки фразу: «Моє тіло спокійне». Цей етап не повинен тривати більше ніж 2 секунди.

Етап 4. Поволі почніть видихати — спустошувати лантух. У міру того, як ви це робите, повторюйте подумки фразу: «Моє тіло спокійне». Із видихом відчувайте, як опускаються підведені раніше живіт і грудна клітка. Тривалість цього етапу не повинна бути меншою ніж два попередні етапи.

Коментар. Повторіть усі чотири етапи цієї вправи 3—5 разів поспіль. Якщо у вас з'явиться запаморочення — зупиніться. Якщо під час подальших занять запаморочення повториться, просто скоротіть тривалість вдиху і (або) кількість виконуваних поспіль етапів вправи. Робіть цю вправу щодня 10—20 разів. Перетворіть її на ваш ранковий, денний і вечірній ритуал, а також використовуйте в стресових ситуаціях. Оскільки цей варіант релаксації має характер навички, важливо практикувати його щонайменше 10—20 разів на день. Спочатку ви можете не помітити жодної негайної релаксації. Проте після 1—2 тижнів регулярних занять ви будете здатні на якийсь час розслабитися «вмиль». Пам'ятайте: якщо ви хочете опанувати цю навичку, ви повинні тренуватися систематично. Регулярне, послідовне виконання цих щоденних вправ зрештою сформує у вас спокійніше ставлення до всього, своєрідну антистресову настанову, а якщо у вас все ж таки виникатимуть стресові епізоди, то вони будуть найменш інтенсивними.

ДИХАЛЬНІ ВПРАВИ З ТОНІЗУЮЧИМ ЕФЕКТОМ

→ Вправа 1. «Мобілізаційне дихання»

В. П.— стоячи, сидячи (спина пряма). Видихніть повітря з легенів, потім зробіть вдих, затримайте дихання на 2 секунди, видих — такої самої тривалості, що і вдих. Потім поступово збільшуйте фазу вдиху. Нижче запропонований цифровий запис можливого виконання цієї вправи. Першою цифрою позначена тривалість вдиху в секундах, у дужках — пауза (затримка дихання), потім — фаза видиху:

- 4 (2) 4; 5 (2) 4; 6 (3) 4; 7 (3) 4; 8 (4) 4;
- 8 (4) 4; 8 (4) 5; 8 (4) 6; 8 (4) 7; 8 (4) 8;
- 8 (4) 8; 8 (4) 7; 7 (3) 6; 6 (3) 5; 5 (2) 4.

Дихання регулюється лічкою ведучого, ще краще за допомогою метронома, а вдома — лічкою подумки того, хто займається самостійно. Кожен рахунок приблизно дорівнює секунд, під час ходи його зручно прирівняти до швидкості кроків.

→ Вправа 2. «Ха-дихання»

В. П.— стоячи, ноги на ширині плечей, руки вздовж тулуба. Зробіть глибокий вдих, підніміть руки через сторони вгору над головою. Затримка дихання. Видих — корпус різко нахилиється вперед, руки різко опускаються вниз перед собою, відбувається різкий викид повітря зі звуком «ха!».

→ Вправа 3. «Замок»

В. П.— сидячи, корпус випрямлений, руки на колінах, у положенні «замок». Зробіть вдих, одночасно руки піднімаються над головою до лонями вперед. Затримка дихання (2 секунди), різкий видих через рот, руки падають на коліна.

ДИХАЛЬНІ ВПРАВИ ІЗ ЗАСПОКІЙЛИВИМ ЕФЕКТОМ

→ Вправа 1. «Відпочинок»

В. П. — стоячи, випрямитися, поставити ноги на ширину плечей. Зробіть вдих. На видиху нахиліться, розслабивши шийку і плечі так, щоб голова і руки вільно звисали до підлоги. Дихайте глибоко, стежте за своїм диханням. Перебувайте в такому положенні впродовж 1—2 хвилин. Потім повільно випрямитися.

→ Вправа 2. «Передих»

Зазвичай, коли ми буваємо засмученими, то починаємо стримувати дихання. Вивільнення дихання — один зі способів розслаблення. Упродовж 3 хвилин дихайте поволі, спокійно і глибоко. Можете навіть заплющити очі. Насолоджуйтеся цим глибоким неквапливим диханням, уявіть, що всі ваші неприємності зникли.

→ Вправа 3. «Заспокійливе дихання»

В. П. — сидячи, лежачи. Повільно глибоко вдихніть через ніс, на піку вдиху затримайте дихання, потім зробіть повільний видих через ніс. Потім знову вдих, затримка дихання, видих — довший на 1—2 секунди. Під час виконання вправи щоразу збільшується фаза видиху. Витрачання більшого часу на видих створює м'який, заспокійливий ефект. Уявляйте, що з кожним видихом ви позбавляєтеся стресового напруження. Нижче наведений цифровий запис можливого виконання цієї вправи. Першою цифрою позначається умовна тривалість вдиху, другою — видиху, у дужках — тривалість паузи (затримки дихання):

- 4—4 (2); 4—5 (2); 4—6 (2); 4—7 (2); 4—8 (2);
- 4—8 (2); 5—8 (2); 6—8 (3); 7—8 (3); 8—8 (4);
- 8—8 (4); 7—8 (3); 6—7 (3); 5—6 (2); 4—5 (2).

Виконання вправи регулюється лічбою (уголос або подумки).

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЧЕРЕЗ ЗОВНІШНІ ПРОЯВИ ЕМОЦІЙ

→ Вправа 1. «Самоконтроль зовнішнього вираження емоцій»

У момент впливу напружених чинників, під час зростання емоційного напруження необхідно поставити собі запитання самоконтролю: «Як виглядає моє обличчя?», «Чи не скутий (-а) я?», «Чи не стиснуті мої зуби?», «Як я сиджу?», «Як я дихаю?» Якщо виявлено ознаки напруженості, необхідно:

1. Довільно розслабити м'язи. Для розслаблення м'язів використовувати такі формули:
  - м'язи обличчя розслаблені;
  - брови вільно розведені;
  - лоб розгладжений;
  - розслаблені м'язи щелеп;

- розслаблені м'язи рота;
  - розслаблені язик та крила носа;
  - усе обличчя спокійне та розслаблене.
2. Зручно сісти, підвестися.
  3. Зробіть 2—3 глибоких вдихи і видихи, щоб «збити» прискорене дихання.
  4. Установити спокійний ритм дихання.

→ Вправа 2. «Дзеркало»

Людина знає, як змінюється її обличчя залежно від внутрішнього стану; у відомих межах вона може надавати обличчю виразу, відповідного до ситуації. Варто у звичайній обстановці подивитися на себе в дзеркало не поспішаючи й уважно, а потім зусиллям волі додати йому виразу людини в урівноваженому стані, як за схемою зворотного зв'язку може спрацювати механізм стабілізації психіки. Примусьте себе посміхнутися у важкий момент. Усмішка, що утримується на обличчі, поліпшує настрої, оскільки існує глибокий зв'язок між мімічними, тілесними реакціями та емоціями, що відчуються.

Додаток 5

Розвивальні та навчальні ігри

→ Потяг

Мета: створити позитивний настрій, підвищити впевненість у собі, згуртувати групу, розвивати уміння підкорятися вимогам.

Хід гри

1. Учні шикуються одне за одним, тримаючись за плечі, імітуючи потяг.
2. «Потяг» починає рухатись, долаючи на шляху різноманітні перешкоди.
3. Учитель коментує перешкоди.
4. Учні самі вирішують, як здолати перешкоди.

→ Жук

Мета: розвивати почуття колективізму.

Хід гри

1. Учні шикуються в ряд за ведучим.
2. Ведучий стоїть спиною до групи, витягнувши за спину руку з розкритою долонею.

3. Він повинен відгадати, хто з учнів торкнувся його руки (за виразом обличчя, рухом).
4. Гравець водить, поки не відгадає правильно.
5. Ведучого обирають за допомогою лічилки.

→ Асоціації

Мета: виховувати спостережливість; розвивати уяву; формувати вміння жестами зображувати людину.

Хід гри

1. Гравець жестами, мімікою зображує іншу дитину, її особливості, звички.
2. Решта гравців відгадують, кого зображують.

→ Сімейний портрет

Мета: виявити лідерів; з'ясувати взаємини, що склалися у класі.

Хід гри

1. У «сім'ю» приходять «фотограф», щоб зробити сімейний портрет.
2. «Фотограф» має призначити сімейні ролі всім членам «сім'ї» і розмістити їх, розповідаючи про те, які між ними взаємини.

→ Дзеркало

Мета: надати можливість виявити активність пасивним учням.

Хід гри

1. Обирається ведучий, решта — «дзеркала».
2. Ведучий дивиться в «дзеркала», вони відображують усі його рухи.
3. Педагог стежить за правильністю відображення.

→ У магазині дзеркал

Мета: розвивати спостережливість, увагу, пам'ять; створювати позитивний настрій.

Хід гри

1. Учні виконують ролі дзеркал.
2. Обирається «мавпочка».
3. Учитель разом із «мавпочкою» заходить до магазину.
4. «Мавпочка» побачила себе в «дзеркала», вирішила, що це інші мавпочки, почала кривлятися.
5. «Дзеркала» відповіли їй тим самим.
6. Вона почала погрожувати їм кулаком, у відповідь отримала те саме.
7. Вона тупнула ногою — і вони також...

→ День народження

Мета: учити сприймати людей такими, якими вони є; виховувати шанобливе ставлення до людей; розвивати культуру спілкування.

Хід гри

1. Обирається «іменинник».
2. Усі дарують йому подарунки за допомогою жестів, міміки.
3. «Іменинникові» пропонується згадати, чи не ображав він кого-небудь, і виправити це.
4. Учням пропонується пофантазувати та уявити майбутнє «іменинника».

→ Плутанка

Мета: розвивати почуття колективізму.

Хід гри

1. За допомогою лічилки обирається ведучий.
2. Він залишає кімнату.
3. Учні беруться за руки та утворюють коло. Не розтискаючи рук, вони починають заплутуватися хто як уміє.
4. Коли утворилася плутанка, ведучий заходить до кімнати і розплутує її, не розтискаючи рук дітей.

→ Хлопчик (дівчинка) — навпаки

Мета: розвивати довільний контроль за власними діями.

Хід гри

1. Учасники утворюють коло.
2. Обирають «хлопчика (дівчинку) — навпаки».
3. Ведучий демонструє дії, учні наслідують його.
4. «Хлопчик-навпаки» повинен робити не так, як усі.

→ Щит і меч

Мета: допомогти звільнитися від агресії; позбутися емоційного напруження.

Хід гри

Ведучий тримає в руках щит, решта б'ють по ньому м'ячами.

→ Диво-острів

Мета: розвивати здатність переконувати та вміння перекваліфікуватися.

Хід гри

1. «Мандрівник» (педагог) потрапив на Диво-острів, де живуть щасливі, безтурботні «аборигени».

2. «Аборигени» оточили «мандрівника» і, наспівуючи та пританцювуючи, почали розповідати про своє життя на Диво-острові.
3. «Мандрівник» вирішує назавжди залишитися на цьому острові (якщо його переконують у цьому).

→ Двоє товаришів

Мета: розвивати здатність зрозуміти емоційний стан іншої людини; учити адекватно передати свій.

Хід гри

1. Діти слухають у виконанні вчителя вірш І. Воліної «Два друга».

Пришли два юных друга на речку загорать.
Один решил купаться — стал плавать и нырять.
Другой сидит на камушке и смотрит на волну,
И плавать опасается: «А вдруг я утону?»
Пошли зимой два друга кататься на коньках.
Один стрелою мчится — румянец, на щеках!
Другой стоит растерянный у друга на виду:
«Тут место очень скользкое, а вдруг я упаду?!»
Гроза дружков застала однажды на лугу.
Один пробежку сделал — согрелся на бегу.
Другой дрожал под кустиком, и вот дела плохи:
Лежит под одеялами — «Кха-кха!... Апчхи»

2. Діти мають оцінити поведінку хлопців.
3. Учитель знову читає вірш, а діти ілюструють його за допомогою пантоміми, розподіливши ролі.

→ Чотири стихії

Мета: розвивати увагу.

Хід гри

1. Учні сидять у колі.
2. Учитель домовляється з ними, що якщо він скаже слово «земля», усі повинні опустити руки донизу, на слово «повітря» підняти руки догори, на слово «вогонь» — обертати руками в ліктьових суглобах.
3. Хто помиляється — програє.

→ Запитання — відповідь

Мета: розвивати швидкість мислення

Хід гри

1. Цю гру можна проводити будь-де.
2. Основна умова: відповідь на запитання має даватися якнайшвидше.
3. Учитель звертається до учнів індивідуально або об'єднавши їх у команди і ставить запитання.

- Професор лягає спати о 8-й годині вечора, а механічний будильник заводять на 9-у годину ранку. Скільки спатиме професор? (*1 годину*)
- Чи може чоловік узяти шлюб із сестрою своєї вдови? (*Ні*)
- Чи є 7 листопада в Австралії? (*Так*)
- У фермера було 10 овець. Всі, крім дев'яти, померли. Скільки залишилося овець? (*Дев'ять*)
- Ви пілот літака, що летить із Гавани до Києва із двома посадками в Алжирі. Скільки років пілотові? (*Стільки ж, скільки й вам.*)
- Зазвичай місяць закінчується 30-м або 31-м числом. В якому місяці є 28-е? (*У всіх*)
- Один потяг йде з Києва до Львова, а другий — зі Львова до Києва. Вийшли вони одночасно, але швидкість першого потягу втричі більша за швидкість другого. Який потяг буде далі від Києва на момент їх зустрічі? (*Вони перебуватимуть на однаковій відстані.*)
- Батько із сином потрапили в катастрофу. Батько помер у госпіталі. До сина в палату заходить хірург і говорить, показуючи на нього: «Це мій син». Чи можуть ці слова бути правдою? (*Так, якщо хірург — мати хлопчика.*)
- Археологи знайшли монету, датовану 35 роком до нашої ери. Чи можливо це? (*Ні, тому що тоді на монетах ще не писали дату виготовлення.*)
- Палицю потрібно розпиляти на 12 частин. Скільки буде зроблено розпилів? (*11*)
- На руках 10 пальців. Скільки пальців на 10 руках? (*50*)
- Лікар призначив хворому три уколи, по уколу через кожні півгодини. Скільки потребується часу, щоб зробити всі уколи? (*1 година*)
- У 12-поверховому будинку є ліфт. На першому поверсі живе всього двоє чоловік, від поверху до поверху кількість мешканців збільшується вдвічі. Яку кнопку в ліфті цього будинку натискають найчастіше? (*Кнопку «1»*)
- Розділіть 30 на $\frac{1}{2}$, додайте 10. Скільки вийшло? (*70*)
- Якщо о 12-й годині ночі йде дощ, то чи можна очікувати, що через 72 години буде сонячна погода? (*Ні, через 72 години буде знову північ.*)

→ Три речення

Хід гри

1. Учитель зачитує яку-небудь коротку розповідь або газетну статтю.
2. Зміст необхідно передати трьома простими реченнями.
3. Під час підбиття підсумків відзначаються учні, чиї розповіді найкоротші, але при цьому точно переданий зміст.

→ Тлумачення прислів'їв

Хід гри

Варіант 1

Учитель зачитує прислів'я, учні пояснюють його.

Варіант 2

Учитель зачитує прислів'я, учні згадують подібне російське прислів'я.

Зразки прислів'їв

- Не в свої сани не сідай.
- Немає диму без вогню.
- Не все золото, що блищить.
- Шила в мішку не сховаєш.
- Любиш поганяти — люби й коня годувати.
- Що посієш, те й пожнеш.
- Коли є хліба край, то й під вербою рай.
- Одного поля ягоди.

Варіант 3

Учитель називає прислів'я різних народів, а учні наводять відоме їм прислів'я, аналогічне за змістом.

Прислів'я

- Арабське: «Біг від дощу, потрапив під зливу» («*З вогню та в полум'я*»)
- Гранське: «Де немає фруктових дерев, буряк зійде за апельсин» («*У степу і хрущ м'ясо*»)
- В'єтнамське: «Неквапливий слон раніше досягає мети, ніж жвавий жеребець» («*Тихше їдеш — далі будеш*»)
- Фінське: «Той не заблукає, хто запитає» («*Язык до Києва доведе*»)
- Індонезійське: «Дуже жваво білка стрибає, а буває й зривається» («*Кінь на чотирьох ногах, і той спотикається*»)

➔ Передай думку іншими словами

Хід гри

Як відомо, будь-яку фразу можна сказати інакше.

Учитель пропонує учням сказати інакше (не повторивши жодного слова), але зберігаючи зміст, такі фрази:

- Ген-ген вітрило розпустило;
- Любиш поганяти, люби й коня годувати.

➔ Скороти речення до 4-х, 3-х, 2-х слів

Хід гри

1. Учитель вимовляє речення — учні уважно слухають.
2. Учитель повторює речення — учні запам'ятовують.
3. Учитель пропонує учням скоротити речення послідовно, довільно, але зберігаючи основний зміст.

Наприклад:

- Біля річки ростуть високі верби.
- Біля річки ростуть верби.
- Ростуть верби.

4. Завершує роботу запитання: що змінилося, коли речення скоротили?

Речення

- Восени часто йдуть zalивні дощі.
- Вранці Степанко їв рисову кашу.
- Через міст проїхала вантажна машина.
- Оленка подарувала своїй сестрі вишиту сорочку.
- На землі лежить білий сніговий килим.
- Гусінь завдає великої шкоди нашим городам.
- Узимку дерева часто вкриваються сріблястим інієм.
- Юрко та Іванко будували біля струмка млин із колесом.
- Зелене гілля дерев звисало над стежною.
- Коротка дорога до школи простягалася через річку Швидку.
- У глухому лісі на краю озера зупинилися для відпочинку перелітні птахи.
- Кіт спить дуже сторожко.
- Світить тепле весняне сонечко.
- Миколка і Федько бігали в лузі.
- Петрик помітив на дереві білку.
- Мій друг упіймав двох ляців.
- Біля діжки з водою росли куці шипшини.
- Під кущем вони побачили синю квіточку.
- Вранішня роса вкрила листя на деревах.
- У цьому глухому і темному лісі мешкають білки та їжаки.
- Маленьке козенятко бігає і стрибає в густій траві.
- У квітні повітря потеплішало.
- Знову чуємо дзвінкий свист снігурів у засніженому лісі лише на початку зими.
- Важкі краплини дощу зривалися з неба і падали на землю.

→ **Перестав слова у реченні**

Хід гри

1. Учитель вимовляє речення і пропонує учням змінити порядок слів.
2. Під час роботи з'ясовується, що і як в цьому випадку змінюється.
3. Учні виразно промовляють речення, змінюючи логічний наголос, уточнюючи зміст.
4. Виграє той, хто зможе скласти більше розумних варіантів і продемонструє вміння виразно вимовляти фразу.

Наприклад:

- Сьогодні вранці Ніна пішла до школи.
- Ніна сьогодні вранці пішла до школи.
- Уранці сьогодні пішла Ніна до школи.
- Пішла Ніна сьогодні вранці до школи.
- До школи пішла сьогодні вранці Ніна.

Речення

- Товста крига вкрила ставок.

- Весело співали в лісі птахи.
- Горобець голосно і тривожно зацвірінькав.
- Із молока виробляють масло й сир.
- Звірі й птахи радіють теплу і весні.
- Під старою березою Оленка побачила маленьке пташеня.
- Свіжий вітерець розносив по лузі весняні пахощі.
- Ведмедиця любить у холодочку подрімати.
- Бджоли гудуть над квітучою липою.
- У тундрі вовки та олені живуть поруч.
- Хлопці з нашого класу змайстрували годівницю для птахів.
- Промені сонця ласкаво освітлювали ліс і озеро.
- Вранці прилітають на березу птахи і клюють бурі сережки.
- Троє хлопчаків, знемагаючи, тягнуть на гору сани.

→ **Заміни одне слово**

Хід гри

Учитель пропонує учням прослухати речення і повторити його, замінивши в ньому тільки одне слово.

Наприклад:

- Діти повернулися зі школи.
- Школярі повернулися зі школи.
- Дівчатка повернулися зі школи.
- Учні повернулися зі школи.
- Друзі повернулися зі школи.
- Хлопчики повернулися зі школи.
- Пустуни повернулися зі школи.

Речення

- Кіт сидів на дереві.
- Іванко виглядав з-за воріт.
- Книжка лежала на шафі.
- Дідусь відпочивав під грушею.
- Горобець прилетів до годівниці.
- Стояв ясний сонячний день.

→ **Оратор**

Хід гри

1. Учитель заздалегідь на аркушах записує теми виступів.
2. Кожен учень бере аркуш із темою і готує виступ.
3. Через визначений час заслуховуються виступи.

Зразки тем виступів

- Моя улюблена книга.
- Я і спорт.
- Релігійні свята.
- Сучасна музика.
- Людина і природа.
- Мої захоплення.

Літэратура

---

1. *Ангеловский К.* Учителя и инновации. — М., 1991.
2. *Ершов П. М.* Режиссура как практическая психология. — М., 1972.
3. *Зиновкина М. М.* Многоуровневое непрерывное креативное образование и школа. Пособие для учителей. — М., 2006.
4. *Зюзько М. В.* Психологические консультации для начинающего учителя. — М., 1995.
5. *Махмутов М. И.* Организация проблемного изучения в школе. — М., 1977.
6. *Пидкасистый П. И., Портнов М. Л.* Искусство преподавания. — М., 1998.
7. *Подласый И. П.* Педагогика. — М., 1996.
8. *Пушман С. А.* Педагогика. — Минск, 1999.
9. *Селевко Г. К.* Альтернативные педагогические технологии. — М., 2005.
10. *Скок Г. Б.* Как проанализировать собственную педагогическую деятельность. — М., 2001.
11. *Фоппель К.* Как научить детей сотрудничать? Психологические игры и упражнения — практическое пособие для педагогов и школьных психологов. Часть 1. — М., 1998.
12. *Хомерик О. Г., Поташник М. М.* Развитие школы как инновационный процесс. — М., 1994.
13. *Хуторской А. В.* Технология эвристического обучения // Новые технологии. — 1998, № 4.
14. *Цукерман Г. А.* Инновации в мировой педагогике. — Рига, 1998.
15. *Шамова Т. И., Малинин А. Н., Тюлю Г. М.* Инновационные процессы в школе как содержательно-организационная основа механизма ее развития. — М., 1993.
16. *Яновицкая Е., Адамский М.* Большая дидактика и 1000 мелочей в разноуровневом обучении. — СПб, 2005.